
УДК 082

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: Warszawa, ul. Wyszogrodzka, 16

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zł.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku„. (30.12.2013 - 31.12.2013) - Zakopane: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. - 124 str.

ISBN: 978-83-63620-22-6 (t.6)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji 30.12.2013 - 31.12.2013 roku. Zakopane.

Część 6.

УДК 082

ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora zakazany.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowa odniesienia do zbioru.

ISBN: 978-83-63620-22-6 (t.6)

"Diamond trading tour" ©

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Кропивко О.М..... 6
ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖИ УЧИЛИЩ МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГО-
СПОДАРСТВА В УРСР В 50-ТІ РОКИ ХХ СТ.

2. Татаринев С.Й..... 12
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМСТВОМ БІБЛІОТЕК БАХМУТСЬКОГО ПОВІТУ
ЯК ПОТУЖНОГО ЗАСОБУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ
(КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 20 СТ.)

3. Скоренок С. Г..... 15
АРКАДІЙ ВЕРЗИЛОВ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ,ІСТОРИК ТА
КРАЄЗНАВЕЦЬ ЧЕРНІГІВЩИНИ

4. Адилбекова З. А., Базарбаев К. К. 21
МЛАДОТУРЕЦКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

5. Жораева Г. Т..... 26
ДЖАДИДИЗМ В ТУРКЕСТАНЕ

SEKSCJA 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)

6. Рашидов М.У., Гакаев Р.А. 29
РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ, КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
СТРАН МИРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

7. Петрушева Н.О. 34
PR В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВА

8. Мазіна К.В. 37
УЧАСТЬ МОЛОДІ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КРАЇНИ

9. Davidova Y.A. 39
PERSONALITY AND ACTIVITIES OF TOP AND MIDDLE MANAGERS

10. Маричева А. В. 41
ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО
ПОДХОДА К АНАЛИЗУ ДИСКУРСА В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОТЕРАПЕВТИ-
ЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

11. Галушко Л. Я., Потеха Л. І..... 43
МОТИВАЦІЯ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО –
ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

12. Меньшикова Ю.В. 57
ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА, ГОТОВ-
НОСТЬ К ОБУЧЕНИЮ В СРЕДНЕМ ЗВЕНЕ И ШКОЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ

13. Іванова Т.М.	59
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ СТОСУНКІВ ПЕРШОКЛАСНИКІВ	
14. Мачушник О. Л.	66
ВПЛИВ ПРИВАБЛИВОСТІ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ НА ПІЗНАВАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ	
15. Antsibor AI.....	70
FRUSTRATION – IS A HARD STEP TOWARDS BECOMING AN OUTSIDER: IS THERE A HOPE FOR A DIFFERENT OUTCOME?	
16. Мацигін С.С.....	77
INFLUENCE OF GENDER STEREOTYPES ON HOMOSEXUAL IDENTITY	
17. Ригель О.	80
ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ Й ВИПУСКНИКІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ	
18. Чекардина Е. Ю.....	82
ПСИХОСОМАТИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА КАК СЛЕДСТВИЕ ТЕХНОГЕННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА	
19. Гурская А.С.....	85
ГРУППОВОЙ ТРАНЗАКТНЫЙ АНАЛИЗ И СОЦОМЕТРИЧЕСКИЙ СТАТУС КАК ФАКТОР ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА	
20. Гурская А.С.....	88
ТРАНЗАКТНЫЙ АНАЛИЗ В ПСИХОЛОГИИ	
21. Бузулуцкая Т.М., Гаг Э.К.	90
ОСОБЕННОСТИ СООТНОШЕНИЯ ФЕМИНИННОСТИ-МАСКУЛИННОСТИ У ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В ПОЛНЫХ И НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ	
22. Човган Е. А.	94
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ	
23. Литвинчук О. В.	105
МАРГІНАЛЬНІСТЬ – ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЧИ ВИПАДКОВІСТЬ?	
24. Райхерт К. В.....	107
КОММУНИКАТИВНОЕ НАМЕРЕНИЕ ФИЛЬМА «ЗАПРЕЩЁННЫЙ ПРИЁМ» ЗАКА СНАЙДЕРА	

25. Муляр В. І.....	119
СВЯТИЙ АВРЕЛІЙ АВГУСТИН:ТИТАН ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ	
26. Карпицкий Н.Н.....	122
СТРУКТУРА САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ	



Кропивко О.М.

кандидат історичних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ УЧИЛИЩ МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УРСР В 50-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті аналізуються трансформаційні процеси в організаційній структурі закладів освіти сільськогосподарського профілю в УРСР в 50-х роках ХХ ст., зокрема формування мережі училищ механізації сільського господарства

Ключові слова: училища механізації сільського господарства, накази, постанови, Міністерство освіти УРСР, Міністерство сільського господарства УРСР.

The article analyses the transformation processes in organizational structure of educational institutions for agricultural profile in the in the Ukrainian SSR in the 50 of the Twentieth century, including the formation of a network of schools of mechanization of agriculture

Keywords: School of mechanization of agriculture, orders, ordinances of the Ministry of education, Ministry of Agriculture of the USSR.

У зв'язку із входженням України в світовий освітній простір, приєднанням провідних українських вузів до Болонського процесу, нової актуальності набуває питання реформ освітньої сфери в другій половині ХХ ст.

У період 50-60-х років були закладені основи структури закладів освіти від нижчого до вищого рівня, визначені пріоритети освітнього процесу, а також було сформовано передумови для формування кадрового потенціалу, в тому числі у сільському господарстві.

Незважаючи на те, що ці процеси були зініційовані з Центру, керівництво УРСР часто виступало тільки як виконавець загальносоюзних розпоряджень, формування в другій половині 50-х років мережі освітніх закладів, а також переміщення окремих закладів освіти, зокрема технікумів і училищ зі східних, південних та центральних областей у західні області УРСР, вцілому позитивно вплинуло на розвиток усіх сфер народного господарства.

Більшість дослідників вказують, що основні зміни, пов'язані із освітніми процесами, починаються в кінці 50-х років ХХ ст. у зв'язку із прийняттям Верховною Радою СРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 28 грудня 1958 року. Цей закон передбачав перебудову середньої загальноосвітньої школи, а також нижчої, середньої і вищої професійно-технічної освіти.

Наступним кроком у реформуванні системи освіти в УРСР можна визначити Закон Української РСР від 17 квітня 1959 року «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [1, с. 101]. Проте ще до 1958 року Верховна Рада УРСР та Міністерство освіти запроваджу-

ють низку змін, що стосувалися організаційної структури мережі освітніх закладів професійно-технічного рівня, зокрема у сільському господарстві республіки.

Дослідженням трансформаційних змін в системі освіти присвячено низку наукових досліджень, зокрема Кузьминця О.В.[2]. Аналіз освітніх процесів в УРСР у післявоєнний період висвітлено у дисертаційних дослідженнях та працях Сергійчука О.М., Сворака С.Д., Герегової С.В., Брехунець Н.С. [3], Падун Н.О., Зайчука В.О., Головінова В.П., Лікарчука І.Л. [4].

Розвитку освітніх процесів в Україні у другій половині ХХ ст. також досліджуються у дисертаційні дослідженнях Г.П.Щуки, С.В.Онопченка, О.Л.Михальчука, Г.В.Кучеренка, О.М.Коханко [5].

Слід зазначити, що освітні тенденції в навчальних закладах сільськогосподарського профілю в другій половині ХХ ст. у повній мірі не знайшли комплексного відображення. Як правило, трансформації організаційної структури, змісту професійної підготовки, проблему підготовки кадрового потенціалу в сільському господарстві окреслено в контексті загальних змін в сфері освіти, що відбувалися в СРСР впродовж 50-80-х років ХХ ст.

Одним із питань, які становлять значний інтерес для наукових досліджень є формування мережі училищ механізації сільського господарства. Як зазначає у своїй праці В.Зайчук, постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи поліпшення підготовки кваліфікованих механізаторських кадрів для машинно-тракторних і спеціалізованих станцій і радгоспів», стимулювала створення шкіл механізації сільського господарства, реорганізацію частини ремісничих училищ і шкіл фабрично-заводського навчання в училища механізації, а також відкриття нових училищ сільськогосподарського профілю, що дало можливість підготувати за три роки тільки на Львівщині понад 6 тисяч кваліфікованих механізаторів сільського господарства [4, с.12]. Подібні процеси відображені у праці В.Головінова, який наводить аналіз змін організаційної структури професійно-технічних закладів освіти Слобожанщини, зокрема створення училищ механізації сільського господарства на базі шкіл механізації, які раніше діяли в структурі системи труд резервів і підпорядкування їх Міністерству сільського господарства і Міністерству радгоспів[4, с.104, 106].

Значною мірою трансформаційні процеси в структурі закладів освіти сільськогосподарського профілю відображені у Збірниках наказів та розпоряджень Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР. Так, у наказі №429 від 13 вересня 1954 р. «Про організацію виробничого навчання в 6 загальноосвітніх середніх школах республіки для набуття учнями спеціальності кваліфікованого працівника», визначено низку заходів, серед яких організація в 1954-55 навчальному році, як досвід, в середніх школах набуття учнями 8-10 класів спеціальностей кваліфікованого робітника, використавши для цього спеціалістів і навчально-матеріальну базу заводів, МТС, ремісничих училищ. В документі визначено список середніх шкіл (всього 26), в яких організовувалася підготовка спеціалістів середньої кваліфікації, зокрема техніків-механіків, в т.ч. по областях: у Волинській – В.-Волинська середня школа №2 – на базі В.-Волинського технікуму механізації с.г.; Закарпатській – Мукачівська середня школа №2 – на базі Мукачівського сільськогосподарського технікуму; Полтавській – Хорольська середня школа №1 – Хорольського технікуму сільського господарства; Херсонській – Хер-

сонська середня школа №6 – Херсонського технікуму механізації сільського господарства; Хмельницькій – Новоушицька середня школа – Новоушицького технікуму механізації сільського господарства; Черкаській – Уманська середня школа №2 – Уманського технікуму механізації сільського господарства.

Також було виділено список середніх шкіл, учні яких оволодівали спеціальностями кваліфікованого робітника при МТС, серед них: Димерська середня школа Київської області – при Димерській МТС – спеціальності – тракторист – слюсар, механік-комбайнер; Краснопавлівська середня школа Харківської області – при Краснопавлівській МТС – тракторист-слюсар, механік-комбайнер; Слов'янська середня школа Сталінської області – Слов'янське училище механізації сільського господарства – тракторист, механік-комбайнер [6, с.10-14].

У додатку №2 до наказу по Міністерству освіти УРСР №358 від 28 вересня 1955 року визначено план збільшення кількості середніх шкіл, де запроваджувалося з початку 1955-56 н.р. у VIII класах підготовки кваліфікованих кадрів на базі виробництва МТС та ремісничих училищ. Із 200 шкіл, на базі МТС, колгоспів та радгоспів було виділено 48, в т.ч. по областях: у Волинській – із трьох шкіл підготовка провадилася у 3; у Ворошиловградській – із 14 – у 2; у Дніпропетровській – із 18 – у 3; у Дрогобицькій – із 1 – у 1; у Запорізькій – із 9 – у 2; у Київській – із 7 – у 3; у Кримській – із 11 – у 6; у Львівській – із 9 – у 3; у Миколаївській – із 5 – у 4; у Одеській – із 11 – у 4; у Ровенській – із 2 – у 1; у Станіславській – із 8 – у 2; у Тернопільській – із 4 – у 2; у Харківській – із 23 – у 5; у Херсонській – із 6 – у 3; у Черкаській – із 4 – у 1; у Чернівецькій – із 6 – у 2 [7, с.18].

Таким чином, спрямованість на надання основ професійної кваліфікації запроваджувалась у частині середніх шкіл в більшості областей УРСР в 50-х роках ХХ ст.

Важливим джерелом з вивчення проблеми формування мережі училищ механізації сільського господарства є фонди Центрального державного архіву вищих органів влади, зокрема фонд Р-2 (справи Верховної Ради УРСР), в яких відображено матеріали про організацію і роботу вищих і середніх сільськогосподарських учбових закладів в Українській РСР, матеріали про підготовку і використання сільськогосподарських кадрів масових кваліфікацій по областях УРСР, матеріали про роботу шкіл робітничої і сільської молоді. Серед наведених можна виділити додатки до наказів по Міністерству сільського господарства, які наводять статистичні дані щодо планів прийому учнів за різними спеціальностями на перші курси технікумів Міністерства сільського господарства (в тому числі на заочні відділи сільськогосподарських технікумів). Значний інтерес становлять також довідки щодо роботи і планів прийому в одно і трьохрічні середні сільськогосподарські школи, а також аналітичні дані щодо освітнього рівня вступників.

Серед цих документів виділяється певна частина довідок, які характеризують процес організації училищ механізації сільського господарства.

У Додатку №2 до наказу №291 по Міністерству сільського господарства УРСР від 9 травня 1954 р. визначено план прийому учнів на заочні відділи сільськогосподарських технікумів на 1954 рік [8, с.228]. Вказано 37 технікумів, в яких здійснювалася підготовка за 7 спеціальностями, серед яких виділена механізація. План прийому передбачав прийом 3025 чол., причому найбільшу кількість становили механізація сільського господарства – 1100 та польоводи – 600 чол.

У «Довідці про роботу Міністерства с.г. УРСР по підготовці кадрів для МТС і колгоспів» [8, с.146] зазначено, що підготовка спеціалістів середньої кваліфікації проводиться в 116 технікумах та 26 середніх сільськогосподарських школах з підготовки голів колгоспів, в яких навчалася 44884 чол. по спеціальностям молодші агрономи, молодші зоотехніки, ветфельдшери, техніки-механіки, техніки-електрики, землевпорядники, бухгалтери, голови колгоспів.

Кадри механізаторів для МТС (відповідно до Постанови вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 р.) готувалися в училищах механізації сільського господарства (підпорядковувалися Головному управлінню трудових резервів при Раді Міністрів СРСР – Постанова уряду Союзу РСР в січні 1954 р.) [8, с.148].

В документі «Приказ по Министерству совхозов Украинской ССР №139 от 13 апреля 1954 года» [9, с.111] «О неудовлетворительном выполнении постановления Совета Министров Украинской ССР от 29 декабря 1953 года №2765 в части подготовки механизаторских кадров без отрыва от производства и на специальных курсах», визначено, що Рада Міністрів УРСР своєю Постановою від 29 грудня 1953 року зобов'язала Міністерство радгоспів Української РСР, здійснювати підготовку механізаторських кадрів безпосередньо в радгоспах і на спеціальних курсах при МТС.

Із 116 існуючих в 1954 році кількість технікумів механізації сільського господарства становила 17, причому переважна більшість із них регіонально розташовувалася в північних та центральних областях УРСР.

Мережа сільськогосподарських технікумів по областях розміщена нерівномірно: із 116 в східних – 100, в західних – 16. Було намічено організувати і перебазувати із східних в західні області 4 технікуми [9, с.150].

У «Довідці про організацію училищ механізації сільського господарства станом на 20 жовтня 1954 р.» [9, с.117], заплановано організувати 21 нове училище. На виконання розпорядження було організовано 12 училищ, в т.ч. у Житомирській області – 1; Київській – 1; Львівській – 2; Миколаївській – 1; Одеській – 2; Станіславській – 1; Тернопільській – 1; Херсонській – 1; Чернігівській – 1; Чернівецькій – 1.

Водночас знаходилось у стані організації – всього 7, в т.ч. у Волинській області – 1; Запорозькій – 1, Закарпатській – 1, Кримській – 1, Полтавській – 1, Хмельницькій – 2.

Училища, де не була підібрана учбова база – всього 4: у Дніпропетровській області – 1, Кіровоградській – 1, Харківській – 1, Херсонській – 1.

У «Довідці Голові Ради Міністрів УРСР тов. Кальченку М.Т.» [9, с.116] визначено, що в 1954 році що 1 курс технікумів було прийнято 11820 чоловік (в т.ч. на спеціальні відділи механіків-практиків, технікумів механізації с.г. – 150 чол.).

План підготовки постійних робітників механізаторських кадрів для МТС в 1954 р. було виконано на 103,3%, підготовлено 58916 чол. при плані 56956 чоловік за спеціальностями: 1) трактористи; 2) механіки-комбайнери; 3) обліковці-заправщики. Училища механізації сільського господарства за планом здійснили підготовку 43193 чоловік, з них трактористів – 28474; механіків-комбайнерів – 14718. Курси при МТС підготували: трактористів – 10852; обліковців – заправщиків – 4872 чол.

Цікавим є факт, що у планах підготовки кадрів для МТС в училищах механізації сільського господарства на 1954 рік не було передбачено підготовки

обліковців-заправщиків, так само, як і на курсах при МТС відсутня спеціальність механіків-комбайнерів.

У «Плані прийому учнів в училища механізації сільського господарства і ремісничі училища по механізації с.г. з 20 квітня по 25 травня 1954 року» [9, с.126], всього було заплановано прийняти 20560 чол., в т.ч. трактористів – 15600, бригадирів – 4960.

У документі «Оперативные сведения о выполнении плана приема учащихся в училища механизации с.х. по состоянию на 17 мая 1954 года» визначається план прийому в училища – 24650, проте зараховано було тільки – 15387 [9, с.126].

За планом намічено підготувати для Міністерства сільського господарства УРСР 20560 чоловік, проте зараховано було тільки 9716, із них заплановано було прийняти на спеціальність «трактористи» – 15600 чоловік, зараховано – 8542; «бригадири» – заплановано 4960 чоловік, зараховано – 1174.

Підготовка для Міністерства радгоспів УРСР за планом – 4000 чоловік, зараховано – 1174 чол, в т.ч. на спеціальність «трактористи» – 500, зараховано -141; «бригадири» – 3500, зараховано – 1520 чоловік.

З огляду на суттєві недоліки в підготовці механізаторських кадрів для сільського господарства, Верховна Рада УРСР ухвалює «Предложения по улучшению подготовки специалистов сельского хозяйства в с.х. вузах и техникумах Украинской ССР, разработанные в соответствии с постановлениями ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 20 августа 1955 года №1530 и ЦК КП Украины и Совета Министров УССР от 5 сентября 1955 года», в якому визначає загальну потребу у кількості спеціалістів інженерно-технічних кадрів для сільського господарства. Так, потреба у спеціалістах інженерах та техніках-механіках на 1960 рік була визначена у кількості 35592 чоловіка, в той час як у 1955 році їх нараховувалось тільки 10903, тож потреба у випускниках вузів і технікумів складала 26029 чоловік [10, с.44, 45]. Проте потреба у зазначених спеціалістах для МТС і радгоспів Української РСР не покривалася в повній мірі. Так, у листі Гурееву Н.М. [11, с.6] зазначалося, що із 33250 трактористів, які підготовлені в училищах механізації сільського господарства до 1 березня 1956 року для МТС і радгоспів УРСР було передано 16750 чоловік і майже така ж кількість – 16500 трактористів була переміщена в Казахську РСР.

На підставі зазначених документів можна проаналізувати трансформаційні процеси в організаційно-професійній структурі закладів освіти УРСР в період 50-60-х років, зокрема у висвітленні питання формування мережі училищ механізації сільського господарства в УРСР в 50-х рр.ХХ ст. і визначити загальні тенденції їх розвитку.

Список використаної літератури:

1. Відомості Верховної Ради УРСР, 1959 р., N 14.
2. Кузьминець О.В. Деятельность КПСС по укреплению связи школы с жизнью (из опыта Компартии Украины). – К.:Вища школа, 1987. – 192 с.
3. Сергійчук О.М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953-1964 рр.: Автореф. дис...канд.іст.наук. – П.-Хмельницький, 2002; Свояк С.Д. Освіта у західноукраїнському регіоні в 1944-1964 роках: Деякі аспекти історії, політики та педагогіки. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 40 с.; Герегова С.В. Освіта у західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша полови-

- на 50-х років ХХ ст.): Автореф. дис...канд.іст.наук. – Чернівці, 2004. – 19 с.; Брехунець Н.С. Навчальні заклади освіти України 50-80-х рр. ХХ ст.: історіографія: Автореф. дис...канд. іст.наук. – К., 2006. – 20 с.
4. Падун Н.О. Професійно-технічна освіта в Україні: історія, досвід, проблеми (1929-1940). – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 150 с.; Зайчук В.О. Проблеми підготовки кадрів у профтехучилищах сільськогосподарського профілю в Україні (1969-1995 рр.) – К.:Генеза, 1997. – 170 с.; Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини: документальний нарис. – Х.: Прапор, 1998. – 112 с.; Лікарчук І.Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи. – К.:Педагогіка, 1999. – 287 с.
 5. Шука Г.П. Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50-80-ті роки ХХ століття: Автореф. дис...канд.пед.наук. – Луганськ, 2007. – 20 с.; Онопченко С.В. Розвиток інженерно-педагогічної освіти в Україні (др.пол. ХХ століття): Автореф. дис...канд.пед.наук. – Луганськ, 2011. – 20 с.; Михальчук О.Л. Волинське село: культура, освіта, релігійне життя (1964-1985 рр.): Автореф. дис...канд.іст.наук. – Луцьк, 2010. – 20 с.; Кучеренко Г.В. Освіта працюючої молоді та підлітків в УРСР (1943-1950 рр.): Автореф. дис...канд.іст.наук. – Черкаси, 2011. – 20 с.; Коханко О.М. Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969 – 1994 рр.): [Текст] дис... канд.пед.наук. – К., 1995. – 299 с.
 6. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за 1954 р.- Вересень, №18. – 28 с.
 7. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за 1955 р. – Вересень, №18. – 24 с.
 8. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО). – Фонд Р-2, Опис №8, Справа 10693.
 9. ЦДАВО – Фонд Р-2, Опис №8, Справа 10777.
 10. ЦДАВО – Фонд Р-2, Опис №9, Справа 808.
 11. ЦДАВО – Фонд Р-2, Опис №9, Справа 2121.

**ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМСТВОМ БІБЛІОТЕК БАХМУТСЬКОГО ПОВІТУ
ЯК ПОТУЖНОГО ЗАСОБУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ
(КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 20 СТ.)**

С.И.Татаринов. Использование земством библиотек Бахмутского уезда как мощного способа народного просвещения населения Донбасса. Впервые рассматривается роль земских органов самоуправления в создании и финансировании библиотечной сети в селах уезда, что способствовало развитию внешкольного образования населения Донбасса.

Рабочие слова: учитель, библиотека, книги, земская управа

S.I. Tatarinov The Library of Bakhmut district local boards used as a powerful way of public education of the population of Donbass. The role of local government bodies for the first time considered in the creation and funding of the library network in the villages district that contributed to the development of adult education population of Donbass.

Keywords: teacher, library, books, district council

В 1887 році у початкових училищах повіту було 38 бібліотек для учнів і селян [1].

Директор народних училищ губернії в 1888 році поставив перед губернським Земством питання про необхідність асигнувати 20 тисяч рублів на бібліотеки при земських сільських училищах [2].

Вчительські бібліотеки були при 44 училищах – вони мали 1450 книг, 7715 газет і журналів.

У 1895 р. у повіті діяло 85 шкіл, де навчалося 6491 учнів, виділено було коштів 17 тис. руб. При всіх школах обов'язково мали бути бібліотеки.

Губернське земство у 1895 р. асигнувало на бібліотеки 2000 руб., в т.ч. у Бахмутському повіті були створено книжковий склад, всі вчителі забезпечувалися необхідною літературою [3].

У оповіді земської Управи за 1899 р. (п.114) «про народні бібліотеки-читальні», де мовиться, що «минулого року Зібрання ухвалило відкрити при 14 земських школах народні бібліотеки-читальні. Бібліотеки розташовувалися як при школах, так і в окремих приміщеннях [4].

«Кімната для народної бібліотеки-читальні повинна була бути абсолютно ізольованою від класів і мати окремий вхід». «Це робить неможливим відкриття бібліотек-читалень при існуючих школах. Управа входить з особливою доповіддю про пристрій окремих кімнат при школах, що знов будуються, і про прибудови до старих. До того ж управа просить асигнувати на оренду приміщень для 14 бібліотек-читалень по 120 рублів на кожну, 1680 рублів на сторожів, які постійно знаходяться при цих приміщеннях, 1680 рублів на сплату винаго-

роди вчителям за роботу в бібліотеках протягом 3-х годин, щорічно по 120 рублів кожному» [4].

У 1900 р. в повіті працювали 186 сільських однокласних шкіл. Бібліотеки мали 68 шкіл, придбано було книги ще для 7 шкіл. На розвиток бібліотек було виділено 1000 р. Загальний бібліотечний фонд в цей час нараховував 32 тис. книг [5].

Вчитель Казенно-Торської-Шахівської школи у 1901 р. зібрав пожертв 36 рублів, придбав книги, організував продаж у вихідні та свята біля церкви та на народних читаннях у школі. За 5 років було продано селянам 500 книжок на 21 р. [6].

З 1905 року земство за пропозицією Комісії по загальному навчанню щорічно асигнує по 50 рублів на випусування педагогічних журналів для вчителів, деякі назви в декількох екземплярах для хат-читалень [7].

За 1905-1907 рр. відбулися 3 Всеросійські З'їзди вчителів. 7-8 жовтня 1907 р. у Бахмуті відбувся З'їзд спілки вчителів. У прийнятій постанові йшлося – « в виду крайньої необхідності удовлетворить народных учителей в самообразовании и поднятия уровня по специальным знаниям обратитъ внимание на учительскую библиотеку при земстве для культурных нужд учителей» [6].

Треба було на кошти земства придбати нові книги, розподілити по кількох пунктах у повіті, зобов'язати земських розсильних привозити книжки вчителям.

Ставилося питання створення книжкових складів-магазинів при школах: виділяти на купівлю 25-30 р., завідувач-вчитель, придбати народну літературу [6].

Православна церква активно сприяла розповсюдженню церковної літератури. На території повіту Катеринославською єпархією був розповсюджений «інститут книгоносіїв». В парафії, уражені сектантством, привозились на місіонерські курси Біблії, брошури, листівки [8].

В 1912 році на сторінках «Народної газети» розвернулася дискусія земського діяча Моторного і вчителя О. Друяна про користь і мету земських бібліотек-читалень, про необхідність створення Народних Будинків з чайними. «Справа освіти страждає не від того, що бібліотеками завідують вчителі, а від того, що завідувати їм нічим», – писав О. Друян. Нагадаємо, що вчителю приплачували 10 рублів на місяць за завідування бібліотекою. Моторний пропонував на цю мізерну суму приймати окремих бібліотекарів.

Земство повіту в 1912-1914 рр. виділяло на розвиток бібліотечної справи 2300 рублів [9].

В 1916 році земство вирішило будувати в Шаховці Народний Будинок з бібліотекою і музеєм, для чого було виділено 5 тисяч рублів позики і 1000 рублів допомоги від губернського земства.

Земство в період Першої світової війни продовжило розвиток бібліотечної справи у повіті. У травні 1916 року земська бібліотечна мережа для більш ніж в 500 тисяч населення в повіті, складалася з бібліотеки службовців земства в Бахмуті (близько 4500 книг) і 27 бібліотек-читалень в селах і містах повіту [10].

Для порівняння вкажемо, що кількість земських шкіл в цей час перевищувала 220.

Серед вчителів земських училищ повіту виділявся Лука Микитович Гайовий, який почав працювати у чоловічому училищі села Луганське з 1887 р. Як людина активна, він приймав участь у громадській організації вчителів повіту з приводу святку-

вання 50-річчя народної освіти у 1905 році, видав 2 книги з історії та етнографії Бахмутського повіту у 1906 р., після громадянської війни збирав фольклор та публікував статті у часописі «Просвещение Донбасса» (частушки про Махна, радянську владу, 1922-24 рр.). Його сліди загубилися у 20-ті роки.

Література:

1. Доклады Управы и журналы XXI очередного собрания. 1887. – \3\ 494, XXXIV С.
2. Доклады Управы и журналы XXII очередного собрания. 1888. – \4\ 424, XXXIV С.
3. Доклады Управы и журналы XXIX очередного собрания. 1896. – \4\. – С. 39, 488.
4. Журналы XXXIII очередного собрания. 1899. – С. 85, 423; 1 табл.
5. XXXV очередному. 1900. – 59 с.
6. Колено Д. И. Голос народного учителя / Д.И. Колено // Бахмутский уездный учительский Союз. – СПб, 1907.
7. Отчет Бахмутской уездной земской управы по народному образованию за 1903-1904 учебный год. 1904. – 3-20, 68, 17 с.; Отчет за 1904-1905 учебный год. 1905. – 3-91 с.
8. Татаринов С.Й., Тутова Н.О. Історія православ'я Донеччини. Артемівськ, 2008, 240 с.
9. Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913-14 учебный год со списком школ к 1 января 1914 года. –Екатеринослав, 1916.
10. Справочная книга Екатеринославской губернии за 1916 год. –Екатеринослав, 1916.

Аспірантка кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка

АРКАДІЙ ВЕРЗИЛОВ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ІСТОРИК ТА КРАЄЗНАВЕЦЬ ЧЕРНІГІВЩИНИ

У статті проаналізовано діяльність А. В. Верзилова на початку ХХ ст., розглянуто чинники, які вплинули на формування життєвої позиції громадського діяча, краєзнавця, історика та архівіста А. В. Верзилова. Визначено його внесок у розвиток громадського, наукового та культурного життя Чернігова.

Ключові слова: А. В. Верзилов, Чернігів, краєзнавство, міський голова, історія.

Key words: A. V. Verzylov, Chernigiv, lokal history, Mayor, history.

В умовах відродження української державності особливої актуальності набуває регіональна історія. Помітне місце у громадському житті та становленні краєзнавчої справи на Чернігово-Сіверщині у кінці ХІХ– першій половині ХХ ст. посів Аркадій Васильович Верзилов¹ (1867–1931) – громадський діяч, краєзнавець, архівіст, який довгий час виконував почесний, але справді не легкий обов'язок, перебуваючи на посаді міського голови стародавнього та найкрасивішого міста Російської імперії – Чернігова. Добре знайомий з історією краю та реаліями тогочасного життя, А. В. Верзилов зібрав унікальні відомості про Чернігів. Понад 40 його праць присвячено минувшині й актуальним проблемам життя регіону. Йому належить низка наукових праць та цікаві спогади. На жаль, деякі праці з його доробку залишились у рукописах і згодом були втрачені. Чимало праць краєзнавця досі не оприлюднені, відтак вони залишаються поза увагою дослідників. В коло його зацікавлень входили історія, краєзнавство, археологія та українська мова.

З 1990-х рр. поживався інтерес науковців до постаті та наукового доробку А. В. Верзилова. Одним з перших на деякі аспекти краєзнавчої, громадсько-політичної та наукової діяльності А. В. Верзилова звернув увагу Г. Курас [1]. Пізніше побачили світ студії В. Ткаченка [2], Ю. Русанова [3], А. Карнабеда [4], О. Коваль [5], Л. Ясниської [6], О. Коваленка [7]. Окрім життєвого шляху краєзнавця у цих публікаціях висвітлено певний аспект його діяльності – археологічний, краєзнавчий, музейний тощо. Низка публікацій, присвячених А. В. Верзилову, становлять статті у місцевій пресі, значна частина яких надрукована на початку 2000-х рр. [8; 9; 10]. Втім, громадська та наукова діяльність А. В. Верзилова і досі залишається невивченою та недостатньо розробленою в науковій літературі.

¹ Згідно з автобіографічними відомостями за 1924 р. та анкетною, датованою 1928 р., прізвище вченого подається Верзилов, натомість в особовій справі викладача Чернігівського землевпорядного технікуму за 1928 р. – Верзілов, а у невідомій автобіографії, знайденої сучасниками в архіві УВАН у Нью-Йорку, – Верзілів.

Маловисвітленою сторінкою біографії А. В. Верзилова є історія його родини. У своїй автобіографії він зазначив лише, що «рід Верзилових походить з дрібних полупанків-урядовців, що мешкали в с. Ковчині Чернігівського повіту» [11, арк. 1].

З архівних джерел відомо, що станом на 1872 р. брати Верзилови (Василь, Віктор, Микола Даниловичі) належали до дворянського стану. Натоді брати Верзилови обіймали вагомі посади – Василь закінчив Чернігівське повітове училище і з 1860 р. служив у Чернігівській палаті цивільного суду. У 1870 р. здобув чин колезького секретаря і 1872 р. був затверджений на посаді секретаря судової палати [12, арк. 7зв.–8]. Про брата Віктора відомо тільки, що він був дворянином без чину [13, арк. 109зв., 129 зв.]. Микола після навчання в Чернігівському повітовому училищі 1864 р. служив канцелярським службовцем Чернігівської палати цивільного суду. У 1869 р. був призначений на посаду столоначальника, а вже 1871 р. здобув чин губернського секретаря [12, арк. 15зв. – 16]. Брати були власниками спільного майна у с. Ковчин Чернігівського повіту, тому вони мали право брати участь у виборах гласних до Чернігівської міської думи. Протягом 1870–1900 рр. Микола Данилович неодноразово обирався гласним Чернігівської міської думи та виконував обов'язки судового пристава Чернігівського окружного суду.

8 грудня 1867 р. у подружжя Василя Даниловича Верзилова та його дружини Марії Іванівни народився син Аркадій, якому судилося у майбутньому відіграти важливу роль у громадсько-політичному житті Чернігова. З юнацьких років А. В. Верзилов відрізнявся активною громадською позицією. З 1879–1887 рр. він навчався у Чернігівській класичній гімназії [14, с. 496–497]. Під час навчання у цьому закладі А. В. Верзилов входив до молодіжного гуртка, який виник у 80-х рр. XIX ст. Це була стихійно створена громадка, члени якої вільний від навчання час присвячували вивченню творів Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, М. І. Костомарова, а також проявляли цікавість до української мови та історії. На той час це було небезпечно через реакцію з боку уряду та поліції і загрожувало репресіями та переслідуваннями, тому зібрання студентської громади були таємними. Ними були створені бібліотека та читальня, де зберігалися чимало «нелегальних» видань. Разом з А. Верзиловим до гуртка входили П. Полторацький, М. Страдомський, О. Білопільський та С. Гречинський. Всіх об'єднувало прагнення до чого-небудь нового, таємного, «підпільного». Гуртківців єднало бажання мати можливість вільного слова, обміну думками поза межами занять. З боку навчання і поведінки це були бездоганні учні і тому, як не стежило за ними «недрімотне око начальства», але нічого поганого їм вдіяти не могло [15].

Вищу освіту А. В. Верзилов здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира у 1887–1891 рр. Під час навчання в університеті працював в семінарах В. Б. Антоновича з історії України, досліджував джерела у Київському центральному архіві, за документами якого написав свою першу наукову працю «Очерки торговли Южной Руси с 1480–1569». Нарис дістав схвальні відгуки сучасників, а пізніше був використаний М. С. Грушевським у відповідному розділі «Історії України-Руси» [11, арк. 3]. Вільний від навчання час юнак присвячував краєзнавству, історії та філології. Канікули проводив у подорожах, збираючи фольклорні та етнографічні матеріали, брав участь у археологічних розкопках. Свої матеріали студент оприлюднював на шпальтах місцевих видань під псевдонімом Ковчинець [16].

Здобувши освіту 1893 р. А. В. Верзилов оселився у Чернігові, займався громадською діяльністю. Того ж таки року його обрали на посаду міського секретаря. В останній автобіографії історик зазначав, що при старому режимі не хотів вчителювати, тому і пішов на громадську роботу [17, арк. 6]. Разом з М. М. Коцюбинським, Г. О. Коваленком та іншими громадськими діячами входив до місцевої української громади та активно співробітничав у Чернігівській вченій архівній комісії. 1902 р. у складі комісії для розробки програми збирання археологічних, історичних та етнографічних даних готував розділ про археологічні, історичні та юридичні старожитності. Опрацював місцеві архівні документи і підготував на засідання Комісії ряд наукових доповідей з історії краю, які пізніше були опубліковані в «Трудах» Чернігівської губернської ученої архівної комісії: «Униатские архимандриты в Чернигове», «О польско-шлехетском землевладении в Черниговщине» та ін [18, с. 32]. Опублікував ряд нарисів про видатних істориків України.

У 1906 р. рішенням ліберально-демократичної більшості міської думи А. В. Верзилов обраний на посаду міського голови, на якій він перебував до скасування радянською владою установ міського самоврядування у 1919 р. [1, 6]. Чимало труднощів та перепонів довелося долати А. В. Верзилу, перебуваючи на цій відповідальній посаді. Колезький асесор прийняв управління Черніговом у винятково несприятливих умовах. Йшла Російська революція. У місті активізувалися чорносотенці. Населення страждало від погромів. Проте А. В. Верзилов вніс вагомий внесок у примирення городян, сприяв передусім економічному підйому провінційного міста [19].

Активність, відповідальність, цілеспрямованість та успішна робота міського голови не залишилися поза увагою керівництва, і за сумлінну працю А. В. Верзилов був нагороджений орденами св. Анни 3 ступеня (1909 р.) та св. Станіслава 2 ступеня (1911 р.).

Події Революції 1917 р. вплинули на зміну політичних поглядів А. В. Верзилова. Він вийшов з загальноросійської Конституційно-демократичної партії, в якій перебував з 1906 р., і приєднався до Чернігівської філії Спілки федералістів-автономістів, а згодом до осередку партії соціалістів-федералістів в Чернігові. За підсумками виборів 28 серпня 1917 р. А. В. Верзилова було обрано заступником міського голови. А 1918 р. він знову став міським головою.

У роки революційних потрясінь А. В. Верзилов не стояв осторонь тих подій. Він був учасником урочистих заходів, присвячених проголошенню Української Народної Республіки, брав активну участь у розбудові українського життя в Чернігові [20, с. 64–98]. А. В. Верзилов чимало зробив для запровадження в практику громадського життя української мови та сприяв розбудові українських шкіл. Зокрема, він був на чолі першої україномовної гімназії, в якій викладав курс «Історія України і Руси з XI по XVII ст.». Його кандидатуру на посаді директора гімназії було погоджено в Міністерстві народної освіти 5 жовтня 1918 р. [21, арк. 25]. Разом з тим, він читав курс «Історія Чернігова» у Чернігівському народному університеті, а також був членом Товариства цього університету, викладав на учительських та кооперативних курсах, виступав з доповідями про відомих діячів. Тоді ж А. В. Верзилов почав писати твори українською мовою. Жодна подія наукового і культурного життя міста не залишалась поза його увагою. Зокрема, А. В. Верзилов брав участь у діяльності Чернігівської громадської бібліотеки, був причетний до створення Педагогічного та Історичного у пам'ять тисячоліття Чернігова музеїв. Він вітав збори відновленої «Просвіти», був одним з 15 членів Ради товариства

зазначеній організації [22]. Влітку 1919 р. А. В. Верзилов виконував обов'язки голови Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Про це свідчить цікавий документ-посвідчення виконуючому обов'язки голови комісії А. В. Верзилу на дозвіл проводити в межах Чернігівської губернії дослідження пам'яток старовини й мистецтва, зокрема архівів і бібліотек. Досвідченому фахівцеві було доручено здійснити заходи щодо охорони пам'яток від знищення, пошкодження або пограбування. Усім ревкомам та комбіндам пропонувалося сприяти А. В. Верзилу в цьому напрямку [23, арк. 100]. Як земський гласний, він неодноразово наголошував на необхідності об'єднання чернігівських музеїв. 30 квітня 1919 р., додавши своє резюме, краєзнавець звернувся до Комітету охорони пам'яток старовини з проханням призначити його завідуючим міським історичним музеєм «В пам'ять тисячелеття г. Чернігова». Проте, 17 травня 1919 р. на цю посаду було призначено В. Г. Дроздова [24, арк. 30–31].

З приходом восени 1919 р. денікінців А. В. Верзилов був змушений переглянути свої наміри щодо подальшої діяльності в Чернігові. Нова влада не дуже заохочувала піднесення національного руху на українських землях. З цього часу було заборонено фінансування українських шкіл та гімназій. Не знайшовши порозуміння з денікінською владою, А. В. Верзилов з родиною змушений був залишити Чернігів і перебраться до Єлисаветграду, де він мешкав у 1920–1922 рр., викладаючи українську мову у Єлисаветградському агрономічному технікумі та сільськогосподарській трудовій школі. З березня по грудень 1922 р. він був заступником директора Єлисаветградської сільськогосподарської школи [25, арк. 1].

Повернувшись до рідного міста наприкінці 1922 р., А. В. Верзилов протягом року працював викладачем історії України у Чернігівському індустріально-агрономічному технікумі. Потім у 1923 р. він, як досвідчений історіограф та дослідник пам'яток старовини, отримав запрошення від керівництва Чернігівського губернського архівного управління очолити експертно-розбіркову комісію при Чернігівському губернському архівному управлінні. На той час стан архівів Чернігівської губернії був жахливим, оскільки продовжувалося масове нищення документальних матеріалів, не вистачало кваліфікованих кадрів для обліку архівів, з'ясування їх обсягу та стану. Під керівництвом досвідченого і відданого справі А. В. Верзилова експертно-розбіркова комісія губернського архіву розгорнула жваву діяльність. Було опрацьовано та упорядковано ряд архівів: таємний канцелярії чернігівського губернатора, Чернігово-Могилівського управління державним майном, Акцизного управління, Чернігівського відділення державного банку та архів Братства св. Михайла (церковний). 31 серпня 1923 р. керівництво губернського архіву висловило подяку А. В. Верзилу за проявлену енергійність та самопожертву при розбірці архівних документів за вкрай несприятливих умов роботи [26, арк. 47 зв.].

На жаль, у грудні 1924 р. бюджетна комісія суттєво зменшила місцевий бюджет Чернігівщини, що призвело до скорочення штатів. Під скорочення штатів потрапила і посада голови експертно-розбіркової комісії губернського архіву А. В. Верзилова.

А. В. Верзилов мав неабиякий авторитет у наукових колах. Як науковець він співробітничав з установами Всеукраїнської Академії наук (далі – ВУАН), входив до складу бюро історичної секції. Місцеві історики та краєзнавці обрали його вченим секретарем Чернігівського наукового товариства. Водночас він був членом бюро секції наукових робітників і членом секції наукової роботи Чернігівського робітничого союзу. Варто відзначити його активну роботу у Постійній комісії УАН – ВУАН по

складанню Біографічного словника діячів України, де він упорядкував список діячів Чернігівщини з 1764 р., працював над біографіями визначних членів Чернігівської архівної комісії. У 1923 р. А. В. Верзилов отримав подяку ВУАН за діяльну участь у складі комісії з археологічних розкопок Спаського собору в Чернігові.

Влітку 1924 р. відбулася зустріч А. В. Верзилова з М. С. Грушевським, який з родиною декілька днів перебував у Чернігові. Результатом зустрічі двох науковців стало створення в вересні 1924 р. комісії Старого Чернігова та Чернігівщини на базі історичної секції ВУАН. Комісія мала на меті спільно з київськими та чернігівськими науковцями прискорити дослідження чернігівської старовини, соціально-політичної та культурної історії Чернігівщини в стародавні часи та новий час. В своїй доповіді на засіданні соціально-економічної секції про роботу та завдання Чернігівського наукового товариства А. В. Верзилов наголошував, що «Товариство знаходиться в постійному та безпосередньому зв'язку з ВУАН» [27, арк. 36–37].

Поряд з науковою діяльністю в останні роки життя А. В. Верзилов займався педагогічною роботою. З 1925 р. він був позаштатним викладачем української мови у Чернігівському землевпорядному технікумі. Про доцільність використання себе на даній посаді в одній із автобіографій історик занотував так: «Ніколи й ні від якої громадської, господарчої, культурно-просвітньої й науково-дослідної праці я не ухилявся й не ухиляюся, а проте виходять роки, що заробіток мій до 30 крб. на місяць та й мені гадається, що я спромігся зробити щось і складніше, ніж виправлення «і з крапкою» і над чим тепер доводиться працювати» [17, арк. 6]. 3 грудня 1928 р. А. В. Верзилов подав заяву про звільнення з посади викладача української мови у зв'язку з хворобою та нездатністю належного викладання.

14 липня 1931 р. у власній квартирі в Чернігові на вул. Зелений, 16 внаслідок тяжкої невиліковної хвороби шлунку обірвався життєвий шлях А. В. Верзилова. Його було поховано на міському цвинтарі. На жаль, до сьогодні могилу історика не знайдено. Є припущення, що він похований поруч з могилою свого батька, пам'ятник якому зберігся до нашого часу, але достовірної інформації ми не маємо. Так пішла у небуття одна з яскравих постатей в історії Чернігова. Головний підсумок життя А. В. Верзилова полягає у тому, що науковою та громадсько-політичною діяльністю він сприяв обґрунтуванню права українського народу на існування, його споконвічних прагнень до незалежного, вільного життя. Разом з українським національно-визвольним рухом палкий прихильник ідей М. Драгоманова та В. Антоновича пройшов складний і тривалий шлях від культурництва до створення українських політичних партій.

1. Курас Г. Громадський діяч, краєзнавець / Г. Курас // Деснянська правда. – 1990. – 27 липня.; Курас Г. Український історик та краєзнавець А.В. Верзілов (1867–1931) / Г. Курас // Тези доповідей і повідомлень на V Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С.66–67.; Курас Г. А. Верзилов у Чернігівській губернській вченій архівній комісії / Г. Курас // Сіверянський архів. – Ніжин. – 2007., Вип. 1. – С. 72–78.
2. Ткаченко В. Ігнатенко М. Чернігівське наукове товариство у контексті національного відродження України 20-х років / В. Ткаченко, М. Ігнатенко // Сіверянський літопис. – 1995. – № 2. – С. 54–57.
3. Русанов Ю. Чернігівська Громада в громадському русі XIX – початку XX ст. в Україні / Ю. Русанов // Сіверянський літопис. – 1995. – № 3. – С. 61–62.

4. Карнабед А. Таємниці Болдиних гір / А. Карнабед // Сіверянський літопис. – 1995. – № 6. – С. 12–27.
5. Коваль О. Верзілов Аркадій Васильович / О. Коваль // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 69–70.
6. Ясновська Л., Черненко О. Археологічні дослідження П. М. Добровольського на Чернігово-Сіверщині / Л. Ясновська. О. Черненко // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5. – С. 34–40.
7. Коваленко О. Чернігів та його округа очима Аркадія Верзілова / О. Коваленко // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 108–116.
8. Ісаєнко О. Доповідь у міській думі (до 135-річчя від дня народження А. В. Верзілова) / О. Ісаєнко // Сіверянський літопис. – 2002. – № 6. – С. 108–110.
9. Руденок В. Опальний голова з «Анною» і «Станіславом» / В. Руденок // Чернігівські відомості. – 2002. – 29 березня. – С. 9.
10. Бінковська Л. Кавалер орденів св. Анни та Станіслава, або Під таємним оком поліції: Постаті: Мер і засновник «Просвіти» // Л. Бінковська // Чернігівські відомості. – 2003. – 10 січня – С.4.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. Х, спр. 4930, 12 арк.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. 244, оп. 1, спр. 427, 114 арк.
13. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 10, спр. 1841, 147 арк.
14. Столетие Черниговской гимназии 1805 – 1905. Краткая историческая записка, составленная преподавателем истории и географии Черниговской гимназии М. Т. Тутолминым. – Чернигов, 1906., 513 С.
15. Скугар-Скварський М. Спомини про П. О. Куліша / М. Скугар-Скварський // Україна. – 1930. – Липень– серпень. – С. 80–84.
16. Ковчинець. Легенда о Петре Великом. Народное предание об императрице Екатерине II Великой // Черниговские губернские ведомости. – 1889. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 6.
17. Держархів Чернігівської обл., ф. Р. 612, оп. 1, спр. 455, 10 арк.
18. Труды Черниговской губернской архивной комиссии – Чернигов, 1903. – Вип. 5. – С. 99; С. 110–111.
19. Скоренок С. Міський голова і громадський діяч: до біографії А. В. Верзілова / С. Скоренок // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2012. – Вип. 106. – С. 84–88.
20. Дорошенко Д. Война и революция на Украине / Д. Дорошенко // Революция на Украине: по мемуарам белых. – М., Л., 1930. – С. 64–98.
21. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 620, оп. 1, спр. 3, 101 арк.
22. Перші загальні збори Чернігівської «Просвіти» // Черниговская земская газета. – 1917. – № 34, 28 апреля. – С. 4–5.
23. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 593, оп. 1, спр. 52, 157 арк.
24. Держархів Чернігівської обл., ф.р. 593, оп.1, спр. 56, 46 арк.
25. Держархів Кіровоградської обл., ф. р. 816, оп. 1, спр. 184, 172 арк.
26. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 647, оп. 2, спр. 3, 79 арк.
27. Держархів Чернігівської обл., ф. р. 8840, оп. 3, спр. 1965, 189 арк.



Адилбекова Забираш Ашимхановна

к.и.н.доцент



Базарбаев Канат Калдыбекович

PhD доктор

Международный казахско-турецкий университет
им.Х.А.Ясави г. Туркестан

МЛАДОТУРЕЦКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Резюме: Младотурецкое движение стало наиболее ярким и значительным фактором общественно-политической истории Турции в эпоху нового времени. В этот период определяющей чертой исторического процесса в Османской империи была борьба между отживавшим свой век, тормозившим социально-политический и культурный прогресс феодализмом и зарождавшимся в недрах феодального строя капиталистическим укладом.

Ключевые слова: Турция, Османское государство, тюркские народы.

В политической и общественной жизни страны этот процесс нашел свое отражение в борьбе между слабеющим, но еще цепко держащимся за власть феодально-

абсолютистским режимом и нарождающимся новым буржуазным классом. Уже в первой половине XIX в. эта борьба отразилась в многочисленных попытках с помощью реформ сверху обеспечить условия для экономического и культурного прогресса страны, не затрагивая основ существующего феодального строя. Но со второй половины столетия началась борьба с феодально-абсолютистским режимом, направленная на создание необходимых исторических условий, обеспечивающих экономический и культурный прогресс страны, ее развитие по капиталистическому пути [1, с.19-22]. Младотурецкое движение стало наиболее ярким проявлением этого процесса в общественной и политической жизни Османской империи во второй половине XIX — начале XX в.

Младотурецкое движение возникло и развивалось как политическое движение молодой феодально-бюрократической по происхождению турецкой интеллигенции, отражавшей интересы формировавшейся турецкой национальной буржуазии и либерально настроенных турецких помещиков [2, с.27]. Экономические и политические интересы именно этих социальных слоев определяли политическую программу и идейные принципы младотурецкого движения на всех его этапах. Движение первых турецких конституционалистов «новых османов» и младотурок конца XIX начала XX в. мы в целом рассматриваем, исходя из социальной направленности их деятельности, как непрерывный процесс становления и развития политическоего самосознания турецкой национальной буржуазии [3, с.31]. В идейно политическом отношении деятельность «новых османов» и младотурок до революции 1908 г. составила основное содержание сложного процесса формирования политики и идеологии турецкой буржуазии. Идейные воззрения «новых османов» — младотурок стали важнейшей вехой в развитии общественно-политической мысли Турции в новое время, послужили фундаментом формирования буржуазного либерализма на турецкой почве.

Борьба между феодальными силами и порядками и нарождавшимися силами буржуазии прошла несколько этапов, прежде чем завершилась первой в истории Турции буржуазной революцией [4, с.9].

В 60- 70-х годах XIX в. эта борьба вылилась в конституционное движение. Изучение общественно-политической деятельности и идеологии первых турецких конституционалистов позволяет характеризовать это движение как буржуазно-либеральное реформаторское течение в общественной жизни Турции. Требование конституционных реформ отражало направление буржуазно-либерального реформизма в воззрениях «новых османов», которые представляли силы, стремившиеся к развитию капиталистических отношений, формированию буржуазных норм и порядков. Лидеры и идеологи движения, будучи в основном выходцами из феодально-бюрократической среды, выступили впервые в истории Турции в качестве выразителей социальных и политических интересов нарождавшейся турецкой национальной буржуазии [5, с.13]. Оценивая общественно-политическую деятельность первых турецких конституционалистов, следует признать их исторической заслугой то, что они первыми в истории Турции подняли знамя борьбы с феодальным абсолютизмом. Деятельность «новых османов» стала принципиально новым явлением в общественной жизни Османской империи. Впервые в истории этой страны начали проявлять инициативу в деле коренного переустройства государственного управления пред-

ставители политической оппозиции феодально-абсолютистскому режиму.

Общественно-политическая деятельность «новых османов», их литературно и публицистическая и пропагандистская работа привели к известному распространению конституционных идей и настроений в среде турецкой интеллигенции. Следует отметить, что, хотя деятельность «новых османов» подготовила почву для борьбы за первую турецкую конституцию, ее провозглашение в 1876 г. было главным образом следствием ряда благоприятно сложившихся и умело использованных конституционалистами обстоятельств, в основном внешнеполитических факторов. Тем не менее сам факт провозглашения буржуазных свобод и созыва парламента был, несомненно, важным шагом вперед в условиях феодально-абсолютистской Османской Империи [6, с.16].

Крайняя слабость и узость социальной базы конституционного движения, нежелание его лидеров опереться в борьбе с феодально-султанской реакцией на народные массы и неспособность установить союз с буржуазно-национальными движениями нетурецких народов империи— все это привело к поражению конституционного движения 60—70-х годов. Однако оно не прошло бесследно и сыграло немалую прогрессивную роль в истории Турции. Борьба за конституцию 1876 г. и участие в первом турецком парламенте стала первой школой политической борьбы нарождавшейся турецкой национальной буржуазии и ставшей выразительницей ее интересов прогрессивной турецкой интеллигенции. Идеи конституционного движения 60- 70-х годов, его политическая программа были восприняты и развиты в новых исторических условиях лидерами и идеологами младотурецкого движения на рубеже столетий [7, с.42].

В конце XIX в., в условиях нового резкого обострения социальных и национальных противоречий в Османской империи и превращения ее в полуколонию империалистических держав, борьба прогрессивных сил страны против феодального абсолютизма возобновилась с новой силой. Возникшие в конце XIX в. различные организации младотурок сложились в результате политической активности турецкой интеллигенции, преимущественно военно-чиновничьей, которая выступала, как и в период конституционного движения 60-70-х годов, в качестве борца за экономическое и политическое интересы турецкой национальной буржуазии и либеральных помещиков.

До 1905 г. борьба младотурок не выходила за рамки движения политическо-го протеста против деспотического режима султана Абдул Хамита II. В этот период младотурецкое движение продолжало сохранять в основном воспринятый от «новых османов» буржуазно-либеральный реформизм. Основными лозунгами движения были восстановление конституции 1876 г., созыв парламента, обеспечение равных прав для всех народов империи [8, с.58]. В политике и идеологии младотурецкого движения на рубеже столетий нашли свое отражение основные программные установки «новых османов»—установление в стране конституционно-монархического строя и единение всех народов, населявших турецкую державу, в пределах «общей родины» — Османской империи. Идеологи младотурок, также следуя идейным традициям «новых османов», стремились согласовать буржуазно-либеральный реформизм с нормами и принципами ислама. Для идейных воззрений младотурок характерны антиимпериалистические тенденции, хотя младотурки и проявляли значительную

политическую близорукость в подходе к проблемам, связанным с полукOLONиальным положением их страны [9, с.14].

В условиях 'превращения страны в полукOLONию империалистических держав и роста национально-освободительных движений угнетенных нетурецких народов империи одной из центральных проблем были для младотурок вопросы целостности и независимости империи. Одна часть младотурок, отражавшая в основном интересы турецкой национальной буржуазии, решительно выступала против иностранного вмешательства в дела страны, боролась за строго централизованное управление в рамках конституционно-монархического строя. Вместе с тем в младотурецком движении было течение, идеологи которого пытались решать проблемы страны на путях децентрализации управления [10, с.47]. Эта группа младотурок, выдвигая идеи децентрализации, стремилась к компромиссному решению национального вопроса в империи. Лидеры этой группы стремились получить поддержку европейских держав в деле борьбы за восстановление конституционных порядков. Эта позиция отражала главным образом интересы компрадорской буржуазии Османской империи.

Оценивая систему общественно-политических взглядов младотурок, следует подчеркнуть, что идеологи движения были, весьма далеки от понимания социальной природы того общества, которое они стремились реформировать. Для них было характерно идеалистическое восприятие исторического процесса, непонимание определявших его социально-экономических причин. Именно этим объясняется тот факт, что идеологи младотурок пытались анализировать главным образом явления надстроечного характера, не касаясь коренных вопросов социально-экономического развития страны.

Как и в годы деятельности «новых османов», к младотуркам примыкало немало представителей феодальной бюрократии, недовольных режимом Абдул Ха-мида. Это приводило к большой разнородности социального состава движения и было также важной причиной серьезных идейных разногласий в среде младотурок. Характерной чертой движения в этот период было отсутствие связей с массами; лидеры движения делали основную ставку либо на изменение политики султана, либо на осуществление конституционных реформ в результате дворцовых переворотов. Основным средством политической борьбы была довольно обширная печатная пропаганда [11, с.3].

Младотурецкое движение поднялось в своем развитии на новую ступень под воздействием общего революционного подъема в Османской империи, вызванного влиянием русской резолюции 1905-1907 гг. значительные восстания населения в городах Восточной Анатолии, волнения в армии и флоте, новый подъем национально-освободительной антифеодальной борьбы нетурецких пародов Османской империи все эти факты являются свидетельством серьезного революционного подъема, который младотурки могли бы использовать для организации массовой революционной борьбы против феодального абсолютизма. Однако младотурецкое движение оказалось неподготовленным как идейно, так и организационно к руководству революционными выступлениями масс в тот период, когда они были в разгаре. Младотурки активизировали свою деятельность и начали готовиться к восстанию только в конце 1907 г., когда революционный подъем в Малой Азии резко пошел на убыль.

Литературы

1. Водовозов В. Старый режим в Турции // Турецкий сборник / под ред. Г.М. Бикермана. – СПб.: Тип. Север, 1909. – 164 с.
2. Горцев. Младотурки и рабочий вопрос. Современник. – СПб., 1912, апрель. – 256 с.
3. Тырнова А. Старая Турция и младотурки. Год в Константинополе. – Петроград, 1916. – 103 с.
4. Павлович М., Гурко Кряжин В., Раскольников Ф. Турция в борьбе за независимость. Научная ассоциация востоковедения при ЦИК ССР. – М., 1925. – 152 с.
5. Новичев А.Д. Зарождение рабочего и социалистического движения в Турции // Ученые записки ЛГУ. Серия востоковедческих наук. – 1962. – №304, вып. 14. – С. 28.
6. Гасанова Э.Ю. Идеология буржуазного национализма в Турции в период младотурок (1908–1914). – Баку: Издательство Академии наук Азербайджанской ССР, 1966. – 161 с.
7. Шпилькова В.И. Выборы и деятельность турецкого парламента в 1908-1909 гг // Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина. – 1971. №440. – 440 с.
8. Желтяков А.Д. Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции. – М., 1972. – 278 с.
9. Пясковский А.В. Революция 1905-1917 гг. в Туркестане. – М., 1958. —615
10. Петросян Ю.А. Из истории и пропагандистской деятельности младотурок в эмиграции // Народы Азии и Африки. – 1963. – №4. – 188 с.
11. Петросян Ю.А. Младотурецкое движение (вторая половина XIX начало XXвв). – М., 1971. – 328 с.



Жораева Гулжамал Тулегеновна
к.и.н. старший преподаватель
Международного казахско-турецкого
университета им. Х.А.Ясави г. Туркестан

ДЖАДИДИЗМ В ТУРКЕСТАНЕ

***Резюме:** В статье рассмотрен освещающие истории национально-прогрессивного движения в конце XIX – начала XX веков, именуемого джадидизм. Здесь прослежены история джадидизма и его эволюция от просветительства до мощного политического движения. Джадидизм стал альтернативной формой интеллектуального обновления мусульманского сообщества.*

Ключевые слова: Туркестан, Средняя Азия, джадидизм, новометодные школы.

Джадидизм – буржуазно-либеральное, националистическое движение, зародившееся в 80-х гг. 19 в. среди татарской буржуазии в Крыму и Поволжье, в Азербайджане, а с 90-х гг. 19 в. распространившееся в Средней Азии. Первоначально – узкое, культурническое движение за реформу старой системы мусульманского образования за необходимость европейского образования для мусульман. В новометодных школах детей обучали по новому для мусульман звуковому методу. Основоположником, активным пропагандистом был крымский татарин мурзак (потомств. дворянин) и крупный землевладелец И. Гаспринский, издававший в Бахчисарае в 1883-1914 тат. бурж.-националистич. газету «Тарджиман» («Переводчик»).

Туркестанских джадидов возглавляли Махмудходжа Бехбуди, Абдукадыр Шакури, Мунавваркари Абдурашидханов, Абдула Авлони и десятки других просвещенцев. В целях социально-культурного развития Средней Азии в новом направлении джадидские лидеры предложили ряд реформ в области образования, историографии, литературы, печати, религии, искусства. Они выступали с идеями переоценки и усовершенствования этики, веры, правосудия, здравоохранения, улучшение положения женщин, всех сторон жизни [1, с.19]. Это движение объединяло

представителей различных слоев общества, которые отличались друг от друга и по социальной принадлежности и их взглядам на отдельные проблемы. Но общим для джадидов Туркестана было то, что они выступали носителями идей независимости, свободы и борьбы за светлое будущее.

Джадиды ориентировались на турецких пантюркистов, поддерживали тесные связи с татарскими и азербайджанскими пантюркистами. Вместе с тем они являлись фактически сторонниками царизма и пытались удерживать массы от революционных выступлений. Среднеазиатский джадидизм до 1917 не сумел приобрести определённых организационных форм. Джадидами называли тех, кто высказывался за необходимость ликвидации некоторых феодальных пережитков, стеснительных для нарождающейся буржуазии, за ограниченную реформу ислама и религиозных школ, за приспособление ислама к буржуазному развитию национальных окраин Российской империи и потребностям национальной буржуазии. Но определённой программы, как и руководящего центра и устава, джадиды не имели. Они группировались вокруг отдельных джадидских издательств, газет и журналов, которые легально издавались в Туркестане и Бухаре, вокруг новометодных школ, благотворительных обществ и т.п. Лидерами среднеазиатского джадидизма были: Махмуд-ходжа Бек Буди, Мунаввар-Кары Абдурашидов, Убейдулла Ходжаев (Туркестан), Файзулла Ходжаев (Бухара), Палван-Нияз Ходжи-Юсупов (Хива) и др [2, с.78].

После первой русской революции 1905 года, прогрессивный татарский общественный деятель Исмаил Габитов (1881-1938) приезжает из Москвы в Ташкент. Он, находясь под сильным влиянием революционного движения в России, вместе с Мунаввар кары Абдурашидхановым, Абдуллой Авлони и другими джадидами выпускает новую газету на узбекском языке «Таракий» (Прогресс), первый номер которого вышел 14 (26) июня 1906 года. Газета активно пропагандирует идеи свободы, равенства, дружбы народов, выступает против колониальной политики царизма среди угнетённых народов России, ведёт борьбу против невежества и суеверия местного духовенства, богачей, чиновников и их мерзкого поведения по отношению к трудовому народу [3, с.56]. Например, Исмаил Габитов в первом номере газеты, в своей редакционной статье «Ташкент» пишет о том, что после 17 октября в результате долгой борьбы народов за свои права царем была объявлена свобода слова. Но эта «свобода» в Туркестане, осталась только на бумаге. Царская цензура по-прежнему не допускает проявления малейшего свободомыслия.

Файзулла Ходжаев, Фитрат, Мунаввар кары Абдурашидханов и другие уделяют особое внимание на подготовку высококвалифицированных национальных кадров в области просвещения, науки, культуры, сельского хозяйства и др. С этой целью, в начале 20-х годов, они отправляют на учебу в Германию более 60 талантливых казахских, узбекских, киргизских, татарских, таджикских юношей и девушек. Руководителем этой группы назначается татарин Галимджан Идриси. Руководители Бухарской и Туркестанской республик Файзулла Ходжаев, Турар Рыскулов и другие, посещая в 1922-1923 годах Германию, постоянно заботились о жизни и учебе туркестанской молодежи и препятствовали силам, мешающим их успешной учебе. Примером служит их отпор клеветническим обвинениям, размещенных на страницах газеты «Фергана» за 5 июня 1923 года в статье «Не нужна отправлять учащихся в заграницу». Таким образом, на этапе мирного развития революции в 1905–1907 гг.

и 1917 г. джадиды показали себя в роли политической элиты мусульман, способной решать как просветительные, так и политические и административные цели путем митингов, съездов, переговоров и свободных выборов [4, с.78].

В 1917 г. влияние мусульманских организаций и движений усиливалось день ото дня, и они сыграли заметную роль, в частности, в окончательной ликвидации наиболее одиозных институтов царской администрации и создании основ для республиканского демократического режима в России. Поэтому политическое наследие туркестанских джадидов, особенно в крупных городских центрах нынешнего Узбекистана, является неотъемлемой частью общественного развития народов Средней Азии на пути к становлению национальной государственности. Их концептуальные идеи послужили духовной предтечей современной преобразовательной практики, генетической основой нынешней стратегии и курса масштабных реформ [5, с.78].

«Независимость достигается только путем борьбы, а для этого мы должны быть сплоченными», — писал он. Обращаясь к туркестанцам, а также к представителям европейских народов, Бехбуди с целью сохранения автономии предлагал временно воздержаться от разногласий и споров. Отсюда явствует, что в воззрениях джадидов эта мысль, в отличие от вышеупомянутой, уже переросла от просветительской до политической, то есть судьба Туркестанской Автономии напрямую связывалась с единством туркестанского общества и его солидарностью. Несмотря на свой печальный конец, национально-прогрессивное движение, основанное джадидами, способствовало росту национального самосознания, сыграло существенную роль в становлении и развитии национально-освободительной идеологии.

Литературы

1. Пясковский А.В. Революция 1905-1917 гг. в Туркестане. – М., 1958. 615 с.
2. Ганкевич В. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского. – Симферополь: Доля, 2000. – С. 238-260.
3. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркистана. – СПб, 1927, – 113 с.
4. Абдуллаев Р.М., Агзамходжаев С.С., Алимов И.А. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости. – Ташкент: Шарк, 2002. -169 с.
5. Исмаил Гаспринский и Туркестан. Сборник статей. – Ташкент: Шарк, 2005. – С. 230.

Рашидов М.У.

Научный сотрудник, Чеченский государственный университет

Такаев Р.А.

Научный сотрудник, Чеченский государственный университет

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ, КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАН МИРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Современный мир развивается в условиях глобализации. Этот процесс затрагивает почти все страны мира, а те из них, которых данный процесс затронул слабо, кажется, остановились в своём развитии. С одной стороны глобализация способствует развитию прогресса, распространению современных технологий, особенно сотрудничеству стран мира в области развития информационных и других новейших технологий, которые не под силу для одной страны. И здесь на мировой сцене главными фигурами становятся ТНК. Они оказывают сильное экономическое, финансовое, и иногда политическое давление на отдельные страны. Чтобы сохранить свою самобытность, экономическую независимость и развиваться в выбранном ими самими направлении, страны мира начинают создавать объединения, чаще всего региональные, то есть по территориальному признаку. Территориальный или географический признак регионального объединения принят в основу Европейского Союза, стран АСЕАН, СНГ, а теперь и Евразийского Союза. Это имеет для страны очень важное значение, если учесть ещё и цивилизационную (в понятии культурно-исторической цивилизации) общность.

С другой стороны, глобализация тормозит развитие отдельных отраслей хозяйства и некоторых стран, которые не вписываются в общее направление установившейся системы. И здесь региональное сотрудничество и объединение становится спасением для таких стран от экономических и политических трудностей и проблем. Примером может служить Латинская Америка, где взаимное сотрудничество помогало решать проблемы, возникшие из-за диктата ТНК. Другой пример, Иран не раз выходил из сложившейся трудной экономической ситуации благодаря сотрудничеству с Турцией и совсем близко расположенной России.

Поэтому, мы можем говорить, что регионализация является фактором, способствующим стабильному устойчивому развитию стран мира, которые сглаживает негативные черты глобализационных процессов.

Следовательно, пока идёт процесс глобализации, должен идти и процесс регионализации. Но почему-то мы не наблюдаем устойчивого развития стран мира, за исключением некоторых регионов, таких как Северная Америка, Западная Европа, Юго-Восточная Азия. Речь идёт именно о регионах, а не отдельных странах.

Дело в том, что анализ и изучение стран и регионов, а именно цивилизационно-географических регионов, в какой-то мере, открывает завесу от этой проблемы – проблемы устойчивого развития стран мира, которая включает и продовольственную безопасность стран и регионов, экологическую безопасность и многое другое.

Начнём с того, что в отечественной, да и в зарубежной экономической географии мир делится на регионы, при выделении которых учитывается только один единственный фактор, обычно географический. Это важный фактор, но без учета других факторов, таких как, общность культуры, языка, длительное взаимное сотрудничество, общность религии или толерантность по отношению к другой религии, например как в Юго-Восточной Азии, где мирно сосуществует ислам, буддизм, индуизм (типичный пример – Малайзия, Сингапур), критерии регионального деления мира не полны и не отражают реальной действительности. Распределение стран мира по регионам до сих пор детально не разработано.

Например, арабские страны, по старому принятому делению мира на регионы, оказываются в двух регионах – в Юго-Западной Азии и Северной Африке. Фактор цивилизационной общности, то есть культурной, национальной, религиозной, исторической близости не учитываются. При их учете уже можно выделить регион – арабские страны, расположенный в Азии и Африке, но в непосредственной близости друг к другу. В результате такого подхода, регион стран Юго-Западной Азии можно «преобразовать» в регион Центрально-Западная Азия, куда уже включаются страны Средней Азии и Закавказья постсоветского пространства. Принадлежность стран Закавказья к конкретному региону редко рассматривается и мало найдется публикаций и учебников, где вообще указывается, что они расположены в западной Азии. Путаницу вносило и существование понятия «СНГ», так как СНГ выделяли тоже как регион. Членство некоторых стран в этой организации формальное. В настоящее время вместо стран СНГ вырисовывается новое объединение стран – Евразийский Союз. Оно более конкретное, компактное и не является инерционно созданным формальным объединением стран бывшего Советского Союза как СНГ. Евразийский Союз, скорее всего, будет включать Россию, Беларусь, Казахстан и возможно Украину, будущее покажет. Но контур складывающегося нового регионального объединения показывает, что Казахстан, которая относится к региону Центрально-Западная Азия, одновременно является и «Евразийской» страной.

По принятому региональному делению к Южной Азии относят Пакистан, географически это так, но если учесть критерий цивилизационной близости, где немаловажную роль играет религия и более дружественные связи с другим регионом, Пакистан можно отнести и к Центрально-Западной Азии. Тем не менее, в отдельных случаях фактор географической близости доминирует. Такое же двойственное положение и у Великобритании. Географически страна находится в Европе, а культурно, политически, экономически страна тяготеет к Северной Америке.

Таким образом, мы можем выделить следующие цивилизационно-географические регионы мира: Северная Америка или Англоамерика; Латинская Америка; Европа (в пределах Евросоюза); Евразийский регион (в основном – это Россия); Центрально-Западная Азия; Южная Азия; Юго-Восточная Азия; 8. Восточная Азия; Арабский регион (и Израиль); Тропическая или «черная» Африка; Австралия и Океания.

В каждом цивилизационно-географическом регионе мира есть свои региональные державы, их по другому в экономической географии называют «ключевыми» странами. Они выделяются своим экономическим, политическим весом, военной мощью или численностью населения. От налаженности их отношений друг с другом

и внешним миром в большинстве случаев зависит экономическая и политическая стабильность в регионах, а следовательно они определяют степень устойчивого развития того или иного региона.

Рассмотрим, какие страны являются, по выше указанным параметрам, региональными державами. При их выделении мы учитываем объем ВВП, диверсифицированность экономики, большую численность населения, политический вес в данном регионе. Выделим их парно.

В Северной Америке или Англоамерике региональная держава естественно – это США, являющийся мировой державой номер один. Вторая, следующая за ними страной является Канада, их всего здесь только две.

В Латинской Америке по объему ВВП, численности населения и по многим другим параметрам выделяется Бразилия, следующая за ней страной является Мексика. Эти страны – экономические тяжеловесы региона с наибольшей в регионе численностью населения.

В Европе (в пределах Евросоюза) выделяются Германия и Франция. Именно от их взаимоотношений и состояния их экономик зависит будущее Евросоюза и европейской валюты евро. Важную роль здесь играет и Великобритания, но это третий важная европейская страна и к тому же больше связана с Северной Америкой, чем любая другая европейская страна.

Евразийский регион представляет в основном Россия, и она является здесь первой региональной державой. Второй страной здесь по величине экономики и населения является Украина, за ней следует Казахстан и далее Беларусь.

Центрально-Западная Азия включает страны региона ранее называемого «Юго-Западная Азия», но без арабских стран и Среднеазиатские и Закавказские страны постсоветского пространства. Если рассматривать цивилизационную общность, то эти страны имеют много общего в историческом развитии, культуре, несмотря на то, что Грузия и Армения – христианские страны, а остальные – исламские. Армения имеет очень тесные экономические отношения с Ираном (наряду с Россией), а Грузия и Азербайджан – с Турцией. Региональными державами Центрально-Западной Азии является Турция и Иран.

Южная Азия в основном представлена Индией – это первая региональная держава здесь. Далее, второй державой является Пакистан. Остальные страны этого региона не играют особо важной роли экономической и политической жизни данного региона. Хотя надо отметить большую численность населения довольно бедной страны Бангладеш.

Юго-Восточная Азия – это регион стран, который осознают себя, как страны единого региона. Несмотря на различие в религии, а здесь распространён ислам и буддизм, эти страны имеют тесное сотрудничество во многих областях жизни это, прежде всего, страны АСЕАН. Регион представлен в основном новоиндустриальными (НИС) странами. Первая держава в регионе – Индонезия, самая многонаселённая страна данного региона. Она выделяется по численности населения и среди исламских стран. Страна имеет также значительный экономический вес в регионе. Далее следует Таиланд – страна, которая выделяется своим экономическим значением.

Восточная Азия представлена Китаем, Монголией, Японией, а также Северной Кореей и Южной Кореей. Данный регион можно разделить на два подрегиона:

материковую Восточную Азию – Китай, Монголия и островную и полуостровную Восточную Азию – Японию, Южную и Северную Корею.

В Восточной Азии явно выделяются две региональные державы – Китай, являющаяся второй державой в мире после США и Япония, которая является державой в группе развитых капиталистических стран.

Арабский регион включает такие страны как: Марокко, Алжир, Тунис, Мавритания, Ливия, Египет, Судан, Саудовская Аравия, Йемен, Оман, ОАЭ, Катар, Бахрейн, Кувейт, Ирак, Иордания, Сирия, Ливан. Палестина пока ещё не является отдельной страной. В Арабском регионе географически находится неарабская страна Израиль.

Тропическая или «чёрная» Африка включает все африканские страны, кроме арабских. Регион характеризуется наличием большого количества слабо развитых стран, говорящих на разных языках и исповедующих разные религии – христианство, ислам, местные традиционные верования. Но объединяет их общее колониальное прошлое и общая самобытная африканская культура, ничем не похожая на культуру других регионов мира, а также географическое единство и близость, наличие общих проблем, ярко выраженных только в этом регионе (подсечно-огневое земледелие, высокий уровень распространённости многих болезней, включая ВИЧ, отсталость стран, острота продовольственной проблемы и др.). В регионе Тропической Африки выделяются две региональные державы: наиболее населенная страна Нигерия и наиболее экономически развитая страна Южно-Африканская Республика. ЮАР – это единственная африканская страна, которая относится к группе высоко развитых стран.

И наконец, регион Австралия и Океания включает Австралию, Новую Зеландию, Папуа-Новую Гвинею, Фиджи и ряд остальных небольших государств и зависимых территорий. Региональными державами здесь являются первые два англоязычных развитых государства – Австралия и Новая Зеландия.

Теперь проанализируем зависимость состояния региональных процессов и устойчивого развития региона от налаженности сотрудничества в экономической и политической, а также в военной сфере среди региональных держав.

В макрорегионах мира, страны развиваются стабильно, проблемы (экономические, политические, военные) решаются успешно, процессы региональной интеграции проходят относительно стабильно, соответственно успешно решаются и другие проблемы, например экологические. Это, прежде всего Англоамерика, мы знаем какое единство между США и Канадой почти по всем проблемным вопросам; это Европейский Союз, архитектором которого являются Германия и Франция; это Юго-Восточная Азия, где мирно и успешно развиваются новоиндустриальные страны – Индонезия и Таиланд.

Теперь рассмотрим другие регионы. Центрально-Западная Азия, Тропическая Африка характеризуются тем, что между региональными державами или соперничеством (Турция и Иран), или очень слабые экономические, политические и другие связи (Нигерия и ЮАР). Поэтому процессы региональной интеграции здесь выражены слабо.

Как мы уже говорили, региональные державы играют важную роль в своих регионах и от них очень часто зависит, как протекают процессы региональной интегра-

ции, от их сотрудничества зависит экономическая и военная стабильность в регионах, то есть ряд важных составляющих устойчивого развития регионов и стран мира.

Литература:

1. Марфенин Н.Н. «Устойчивое развитие человечества», М., МГУ, 2006г.
2. «Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны», Под ред. Лаврова С.Б., Каледина Н.В., М.»Гардарики» 2003г.
3. Мовсесян А.Г., Огневцев С.Б. Мировая экономика. Изд. Финансы и статистика, 2001 г.

PR В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВА

Ключевые слова / keywords: связи с общественностью / Public Relations, PR-служба / PR-service, методы политической рекламы / methods of political advertising, избирательная кампания / election campaign.

Еще в прошлом веке для большинства людей политика была труднодоступной сферой жизни, которая была открыта только для «избранных». Сегодня же отношение к политике изменилось. Мы живем в демократической стране. И для устойчивого развития нашего общества необходимо, чтобы каждый гражданин своевременно получал достоверную информацию по всем вопросам, касающимся государственной политики. Именно для этого и создана специализированная служба – Public Relations (PR).

Многие рассматривают PR в политической деятельности как некое «оружие», благодаря которому политикам удается манипулировать общественным мнением. Он представляет собой систему технологий, применяемых для достижения успеха в современных общественных условиях.

На сегодняшний день иметь надежную, а главное эффективную PR-службу для правительства (практически каждой страны) считается необходимым. В своей деятельности PR-службы направлены в первую очередь на решение следующих задач:

- популяризация деятельности правительственных служб;
- гарантия активного участия населения в различных правительственных программах;
- политическое просвещение масс, что касается законодательных вопросов и других сторон повседневной жизни;
- поддержка населением различных правительственных программ.

PR-службы ведут согласованную работу со СМИ, а также занимаются созданием и осуществлением планов работы министерства по связям с общественностью. В своей деятельности PR-службы постоянно сотрудничают со специализированными учреждениями, которые предоставляют консультационные услуги.

Рассмотреть более подробно работу PR-служб можно на примере предвыборной кампании.

PR в избирательной кампании направлен на организацию коммуникации политической личности (группы) с населением государства. Благодаря работе PR-служб достигается понимание и согласование интересов обеих сторон, достигаются определенные результаты (одним из таких результатов является победа на выборах).

Для планирования PR-кампании в избирательном процессе очень часто используется широко известная формула RACE:

Research – исследование;

Action – действие: разработка программы и сметы,

Communication – общение: осуществление программы информационно-коммуникативными средствами,

Evaluation – оценка: определение результатов и внесение коррективов в программу. [2, с. 5]

Исследование предполагает проведение первичного анализа, который необходим для вхождения в ситуацию. Также на этом этапе проводятся социологические опросы (исследования) и мониторинг СМИ.

На втором этапе разрабатывается концепция избирательной компании. Сотрудники PR-служб разрабатывают предварительный рабочий план и смету расходов на проведение предвыборной кампании. После чего этот план согласовывается и утверждается кандидатом.

На следующем этапе, который называется «Communication» главная цель – создание имиджа кандидата и привлечение максимального, а самое главное позитивного внимания к нему. Для этого сотрудники PR-службы начинают создавать целый корпоративный «мир». PR-сотрудники начинают работать уже не столько с самим политиком-кандидатом, сколько с впечатлением о нем. Благодаря проведению социологических исследований (первый этап – исследование) удастся узнать, каким именно избиратели видят идеального кандидата: какими качествами он должен обладать и на что должна быть направлена его политика. Поэтому, создавая имидж кандидата, сотрудники внедряют необходимые характеристики в новый образ.

При создании имиджа используются различные методы политической рекламы:

- Почтовая реклама (предполагает как рассылку электронных писем, так и распространение информации по почтовым ящикам);
- реклама на телевидении и радио;
- наружная реклама (распространение плакатов, постеров, биг-бордов);
- сувенирная продукция (распространение различных «сувенирных мелочей»: брелков, ручек, кружек, флажков, косынок и т.д.)
- проведение мероприятий (организация концертов, благотворительных акций и др.).

Но при любом планировании невозможно учесть абсолютно все детали, тем более что имеет место конкуренция. Поэтому PR-службы используют специальную технологию «spine doctor». Она необходима в случаях, когда коммуникация стала разворачиваться в нежелательном (негативном) направлении. Основная задача этой технологии – придать более благоприятный смысл новостям, провоцирование позитивного отношения к ним.

И на завершающем этапе производится оценка, подводятся итоги избирательной программы, вносятся необходимые коррективы.

Итак, основной задачей PR-службы в избирательной кампании – создание образа образованного и полезного руководства, обладающего сильной властью и умеющего решать стоящие перед ним проблемы, не ущемляя прав граждан.

Подводя итог следует отметить, что сутью деятельности PR-служб является информирование населения. PR в политической деятельности направлен на создание устойчивых и динамичных отношений между правительством и населением с заранее намеченной обратной связью.

Литература

1. Борисов В.А., Быков И.А. и др. Связи с общественностью в политике: Учебное пособие / СПбГУТ. – СПб, 2000. – 87 с.
2. Новиков Д.В. Связи с общественностью в политике: Учебное пособие / Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2013. – 71 с. [Электронный ресурс]. – Новиков Д.В., раздел: Библиотека – Режим доступа: <http://www.initkms.ru>

УЧАСТЬ МОЛОДІ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КРАЇНИ

Ключові слова / keywords: молодь / young people, політичне життя / political life, молодіжна політика / youth policy

Однією з форм участі в політичному житті держави є участь у голосуванні. У процентному співвідношенні участь жителів нашої країни у голосуванні мало відрізняється від західних показників. У середньому українці – як активісти, так і просте населення – беруть участь у голосуванні так само активно, як і в більшості західних демократичних держав. Проблема в тому, що метою даного голосування не є вираження своєї громадянської позиції, а скоріше – це спосіб продемонструвати позицію згоди або протесту проти політичних пріоритетів держави. Це, до речі, пояснює високий відсоток голосування «проти всіх», а також популярність партій, що виступають проти офіційної політики держави.

В української демократії немає історії. Деякі представники старшого покоління ще з ностальгією згадують своє радянське минуле, що вигідно відрізняється стабільністю та безпекою існування. Інші вірять або хочуть вірити в демократичне сьогодення і майбутнє України. Тоді як справжня демократія за своєю суттю можлива тільки за умови активної участі населення в процесі її створення.

Таким чином, до спадщини, що дісталася молоді від радянського минулого, відносяться орієнтації, міцно вкорінені в історичній свідомості українців. Від держави очікуються гарантії – працевлаштування, соціального захисту, задоволення мінімальних потреб, прийняття на себе відповідальності за долю людей.

У сучасних умовах очікування входять у суперечність з небажанням держави їх реалізувати. Подібне ставлення викликають недовіру молоді державним органам і зростання орієнтацій на західні моделі державного устрою. Але це лише посилює сутісні протиріччя з ліберальними традиціями західних суспільств, які зовсім не припускають патерналізм держави у ставленні до молоді. У результаті в політичній свідомості значної частини української молоді дивним чином поєднуються, з одного боку, низький рівень довіри державним органам і тимчасове очікування допомоги від держави – з іншого.

Дана ситуація, переплітаючись з привнесеними ззовні новими сучасними ідеями, соціокультурними прикладами і стилями життя, конструює химерні, ціннісно-нормативні конфігурації, так звані культурні гібриди, що поєднують часто вельми суперечливі цінності. Створення молодіжних громадсько-політичних об'єднань – це можливість привернути увагу держави до проблем і інтересів молоді – з одного боку, а з іншого – залучити молодь до вирішення політичних проблем регіону.

Сучасна картина молодіжних об'єднань і організацій дуже різноманітна: це і неформальні молодіжні рухи, і творчі клуби, і навіть комерційні організації. Члени таких об'єднань з енергією і цілеспрямованістю вирішують багато соціально-політичних проблем суспільства. Формування об'єднань відбувається на добровільній основі. У

більшості своїй вони самостійні і зайняті якимось певним видом діяльності в розрахунок на реальну віддачу. Причинами такого формування можна назвати бажання принести користь суспільству і реалізувати свої гуманістичні ідеї. Крім того, сучасний пристрій держави визнає і виникнення неформальних молодіжних об'єднань на політичній основі. Вищезазначені аспекти характерні для молодіжних організацій останніх двох десятиліть. Молодіжна політика розглядає активну участь молоді та молодіжних рухів у суспільному житті як окремо взятого регіону, так і по всій території України.

Кожна соціально-політична молодіжна організація має свою цільову програму, спрямовану на підвищення рівня комфорту життя молодого покоління і рішення посильних соціальних проблем в рідному місті. У поле їхньої діяльності знаходяться наступні основні проблеми: трудова зайнятість молоді; профілактика злочинності серед неповнолітніх; підтримка соціально значущих програм; сприяння соціальному, культурному і фізичному розвитку майбутнього покоління.

Така картина характерна для всієї країни в цілому. Населення, яке не приваблюють політичні проблеми, посилається на вікову категорію, на нудність, не віддаючи увагу її змісту та сенсу. Незважаючи на те, що сучасне суспільство активно впроваджує інформаційні технології, молоді люди, особливо учні як користувачі інтернету, далеко не завжди обізнані в плані політичної інформації.

Можна навести таке порівняння, що в даний час політична активність молоді – це індикатор процесів, які відбуваються в суспільстві. Бути політично активним стало модним, якщо можна так висловитися. Зараз молодь в нашій країні – це велика, а найголовніше, зростаюча сила. А тому, багато хто замислюється над тим, як зробити так, щоб сила ця сприяла розвитку нашої країни, розвитку політичної системи.

Молодь надає динаміку розвитку країни, є запорукою позитивних змін в суспільстві. Хоча існує й прямо протилежна думка. Тому напрошується питання: «Чи потрібна молодь у політиці?». Безумовно, так. Обґрунтуємо свою відповідь. Для того, щоб політична система країни не застоювалася, відбувалися її оновлення і модернізація, з'являлися нові політичні лідери, нові ідеї, необхідна постійна ротація кадрів, що неможливо без залучення у владу молоді. І тут виникає найважливіше питання – питання пошуку ефективних механізмів, що дозволяють забезпечити цей процес. Як кажуть, молодь – це майбутнє країни, тому їй необхідно брати участь у політичному житті, тим самим впливаючи на підвищення рівня життя.

PERSONALITY AND ACTIVITIES OF TOP AND MIDDLE MANAGERS

Ключевые слова/ Keywords: личность/ a person, психология/ psychology, особенность/ a feature, система/ a system.

One of the leading problems in native psychology of a person in conditions of the growing shortage of skilled professionals in the labor market and increasing demands of the Russian Federation to personal characteristics of collaborators, are personality traits of a successful person, where in our opinion, the greatest value in current realities have personality traits of a manager.

Efficient, modern and accurate decisions made by senior and mid- level managers are the basis of existence and prosperity of any system (enterprise, institution, public association, etc.). Several questions arise: «How much depends on the success of managers from their individual personality characteristics? What kinds of personality traits are the standards of success? Do all the personality traits, being the key to success yesterday, bring to it today? »

Nowadays they talk a lot about evaluation of current conditions and it is undeniably important and relevant. However, it is also a significant problem, whether senior or middle managers in Russia can be considered successful. As we can see, first of all it is necessary to separate such concepts as success and effectiveness. In this case, effectiveness is the goals achievement before the system, regardless of a method of their achievement, the extended time and efforts. Activity of any senior or middle manager, anyway, is resulting, because he achieves «a final result» in output, however, it is difficult to assess expended resources.

As a consequence, many senior and middle managers get «calmness and satisfaction». Modern conditions of society development put down the canons of criticism for top and middle managers; first of all it is the criterion of success.

Based on the etymology of the word “success” and today’s requirements for managers, success is to be understood as an optimal combination of the achieved result taking into account effort, which is nothing like efficiency. R.M. Stewart, in turn, indicates that effectiveness is an ability to «do the right thing» and efficiency is an ability to «do things properly», it means to achieve the goal with the lowest resource costs.[1] Effectiveness is a fundamental condition for efficiency. Senior and middle managers must achieve desired results in the best way; both possess these qualities in either way.

Does it make sense always to do job as well as possible? Management is a leading feature of top and middle managers, and it is not always focused on perfection achievement; the time spent on searching for something «absolutely correct», can be more effectively used in other more urgent purposes. «Best is the enemy of the good» – R.Tomson and N.Uindi assert.[1]

The last remark is true according to the requirements for top and middle managers activities. In rapidly changing conditions of modern society it is difficult to distinguish the only criterion for evaluation of senior and middle managers.

No matter how much we address the existing leading ideas presented in psychological theories: theory of management styles (K. Levin), theory of management matrix (B. Blaine and J. Mouton), theory of rational management (T. Konno), theory of situational leadership (P. Herren, K. Blander), as well as the concept of the individual manager R.L. Krichevsky and M. Shaw, however, we won't find a clear and systematic response to the questions we raised.

It came to a head a necessity in-depth study and identifying individual psychological characteristics of senior and middle managers, which significantly influence on efficiency and success; also there is a necessity of studying individual psychological characteristics of top managers and middle managers and development of practical recommendations.

Having done this research, we can clearly establish:

- activity effectiveness is determined by individual psychological characteristics of top managers and middle managers personality, intellectual properties, emotional and volitional and communicative spheres;
- professional success of senior and middle management is characterized by a high level of any indicator: on neuroticism, extraversion, openness to experience, friendliness, conscientiousness;
- influence of a self-concept of a manager on a managerial capacity.

Under the circumstances, a research is relevant using a systematic analysis and study of personality traits of top and middle managers, which determine their activity success. It is necessary to confirm by an experiment that a successful activity of senior and middle managers depends on their psychological characteristics of personality.

Literature

1. Avdeychev A.A, Rezinkina Y.S. «Features of the manager's personality and his or her professional activity.» // Applied Psychology. – 2000. – № 6. – P. 94-96.
2. Asmolov A.G. «Psychology of personality.» – M., 2002 – 480 p.
3. A Lawrence, John O., «Psychology of Personality: Theory and Research.» M.: Aspect Press, 2000.



Маричева А. В.

к.психол.н., доцент кафедры глубинной психологии и психотерапии Таврического национального университета им. В.И.Вернадского, г. Симферополь, Украина

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К АНАЛИЗУ ДИСКУРСА В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация

Доклад посвящен раскрытию инновационного потенциала идей постмодернизма, психоанализа и психолингвистики и способам их внедрения в психотерапевтическую практику. Описаны проблемы, пути их решения, полученные и предполагаемые результаты использования психолингвистического анализа дискурса в психотерапевтической работе.

Ключевые слова/keywords: постмодерн/postmodern, психоанализ/psychoanalysis, психолингвистика/psycholinguistics, симптом/symptom.

Личность как продукт культуры и языка в современных психодинамических версиях психоаналитического подхода обретает своеобразную «текстуальную» природу, находя свою идентичность в сети социальных отношений. В своих работах З.Фрейд также использует метафору сети или ткани, говоря о существовании бессознательных механизмов, поддерживающих бессознательную личностную динамику. Ткань дискурса как сеть означающих в представлении его последователя Ж.Лакана довлеет над человеком «обрекая его на скольжение в игре знаков, на зависимость от структуры мира знаков...» [4, стр. 120]. Эта диктатура знака становится заметной в патологической симптоматике, которая обычно сопровождает невротические расстройства и имеет очевидную лингвистическую природу. Так Ж.Лакан пишет: «Двойной спусковой механизм метафоры и есть тот механизм, с помощью которого получает определенность симптом (в аналитическом смысле)» [3, стр. 179]. В этом контексте психологическая травма выступает как «центральная пустота, как ядро, на

которое направлена ненависть и ярость, как недостижимая суть реалий... Искусство и истерия организованы вокруг этой пустоты; религия и невроз навязчивости – средства избегания этой пустоты; наука и паранойя происходят из неверия в эту пустоту» [1, стр. 166]. Процесс символизации является способом выражения, артикуляции этой пустоты, а способность к формированию неконкретного символа сама по себе является достижением Эго и поддерживается работой механизмов бессознательного смещения и сгущения, что проявляется в форме организации дискурса как лингвистические тропы метафоры и метонимии, обеспечивая существование симптома и бессознательного желания.

Основываясь на вышеобозначенном, мы разработали модель семиотического основания современных методов анализа субъекта в парадигме глубинной психологии и основанных на ней форм психотерапии, которая имеет инновационный потенциал как методов глубинно-психологического так и психолингвистического исследования производимого личностью дискурса. Мы эмпирически доказали, что в процессе бессознательного семиозиса через лингвистические тропы и металогиические формы организации дискурса субъекта реализуются механизмы бессознательного, эквивалентные механизмам психологической защиты и использование соответствующих лингвистических конструкций в терапевтическом взаимодействии позволяет диагностировать и корректировать дисфункциональную защитную реакцию посредством соответствующей ей формы символизации.

Таким образом, мы разработали психотерапевтический метод для экспресс нивелирования невротической симптоматики – метод амплификации дискурсивной способности личности металогиическими вербальными конструкциями, что позволяет расширить спектр металогиичности ее дискурса. Обогащение речевой техники происходит в процессе психотерапевтического анализа путем привития ей модели употребления соответствующего лингвистического тропа для артикуляции проблемного участка внутреннего опыта.

Проведенное эмпирическое исследование с использованием методов математической статистики для обработки полученных результатов показало, что категория металогиичности дискурса может быть использована не только как часть предлагаемой терапевтической техники, но и как критерий верификации результатов психотерапевтического воздействия не зависимо от того, какой методологической парадигмы придерживается психотерапевт.

Таким образом, психолингвистический подход к анализу дискурса в современной психотерапевтической практике обладает несомненным инновационным потенциалом и является актуальным направлением исследований в целях верификации результатов методов, направленных на изучение глубин бессознательной психики личности.

Литература:

1. Бенвенуто С. Мечта Лакана.- СПб.: Алетейя, 2006. – 172 с.
2. Лакан Ж. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. – М.: Русское феноменологическое общество, Логос, 1997.-184 с.
3. Лакан Ж. Этика психоанализа. Семинары: Книга 7. – М.: Гнозис, Логос, 2006 – 416 с.

Галушко Л. Я.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка (м. Кіровоград)

Потеха Л. І.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
методик дошкільної та початкової освіти
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка (м. Кіровоград)

МОТИВАЦІЯ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО – ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Ключові слова: мотив, мотивація, чинники мотивації, внутрішні чинники, особистісні якості, професійні якості, майбутній працівник закладів освіти.

Анотація: У роботі визначено психолого-педагогічні засади мотивації як чинника розвитку особистісно-професійних якостей майбутніх фахівця психолого-педагогічного спрямування. Розроблено й апробовано комплексну психокорекційну програму, спрямовану на розкриття умов формування мотивації як чинника розвитку особистісно-професійних якостей майбутніх працівників закладів освіти.

Keywords: motive, motivation, motivation factors, internal factors, personal qualities, professional qualities, future employee of educational institutions.

Abstract: In this work the psychological and pedagogical principles of motivation as a factor in the development of personal and professional qualities of future professionals of psychological-pedagogical orientation. The psychocorrective comprehensive program the aim of which is to disclose the conditions of motivation formation as a factor in the development of personal and professional qualities of future employees of educational institutions has been developed and tested.

Актуальність теми. У сучасній освітній парадигмі, зорієнтованій на задоволення потреб суб'єкта, особливе місце посідають проблеми саморозвитку, самореалізації студента. Це передбачає перегляд організації, змісту, методів і форм професійної підготовки сучасних фахівців – на вузівському етапі навчально-професійного формування особистості. Є очевидним, що у психології та педагогії позначилася стратегія розвитку суб'єктних можливостей студентів. Ця проблема представлена в розробці моделі системи їхньої професійної освіти. Пріоритетним стає розвиток суб'єктних якостей людини, оскільки вони сприяють реалізації її у середовищі, де поведінка особистості має поліпотребнісну детермінацію.

Актуальність проблеми фахової підготовки студентів зумовлена тим, що в період навчання у вищій школі закладаються основи професіоналізму, формується потреба і готовність до безперервної самоосвіти у нестійких соціально-професійних умовах. Різноманітні потреби можуть як співіснувати, так і суперечити одна одній. З суто пізнавального боку, людину може цікавити одна професія, з матеріального, – інша, а з позиції престижу – третя. Мотивуючи свій вибір професії, особистість здійснює значну роботу над усвідомленням значення цього вибору, його впливу

на подальше у власне життя, на певні привілеї, потреби, задоволення та обов'язки перед собою, родиною, суспільством [4; 14-16].

Фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження, які стосуються загальних аспектів проблеми мотивації діяльності, навчання і виховання особистості розглянуто у працях: М. Алексєєвої, В. Асєєва, Г. Балла, Л. Божович, М. Боришевського, В. Віллонаса, О. Колісника, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Максименка, М. Матюхіної, А. Маркової, Т. Матис, В. Моляко, С. Москвичова, А. Орлова, В. Рибалки, М. Алдермана Д. Мак-Клелланда, Р. де Чармса, Х. Хекхаузена, Т. Яценко. Традиційно в психології найбільш ґрунтовно представлено такі аспекти даної проблеми: співвідношення мотиву і потреби (Л. Божович, О. Леонтєв, С. Манукян, Ю. Кульок та ін.); мотивація людської діяльності як складна система, яку становлять певні ієрархічні структури (В. Асєєв, Л. Божович, Б. Додонов, А. Маслоу) і різні види мотивів (Б. Ломов, К. Обуховський, П. Якобсон); роль високої позитивної мотивації як компенсаторного фактора низьких спеціальних здібностей (О. Мотків); мотивація окремих видів діяльності, зокрема, навчальної діяльності (А. Маркова, М. Матюшкін, Ю. Орлов, В. Сонін, Б. Сосновський); роль позитивної мотивації для ефективної та успішної навчальної діяльності (Р. Клаус, В. Якунін) [1; 13]

Однак при цьому недостатньо розробленою виявляється проблема психології мотивації в системі розвитку особистісно-професійних якостей майбутніх працівників закладів освіти – у їхній навчально-професійній діяльності.

Аналіз фахової літератури, вивчення досвіду професійної підготовки студентів психолого-педагогічного спрямування уможливили виявлення протиріч між потребою теорії і практики. Така невідповідність загострила необхідність дослідження мотивації професійного спрямування, вивчення та формування особистісно-професійних якостей студентів у системі підготовки майбутніх спеціалістів.

Мета дослідження: визначити психолого-педагогічні засади мотивації в системі розвитку особистісно-професійних якостей майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування; розробити й апробувати комплексну психокорекційну програму, спрямовану на розкриття умов формування мотивації студентів – майбутніх працівників у системі закладів освіти.

Виклад основного матеріалу

Термін “мотивація” в аспекті досліджуваної проблеми у сучасній науковій літературі розглядається як базове поняття для позначення сукупності всіх психологічних утворень і процесів, що спонукають до активності та спрямовують поведінку суб'єкта на життєво важливі умови та процеси [5; 6; 7]. Цим визначається, по-перше, вибірковість, цілеспрямованість і результат психічного відображення; по-друге, регуляція суб'єктом власної активності. Таке трактування цієї категорії відповідає спрямованості на життєве пізнання мотиваційного процесу, в основі якого – причиново зумовлена поведінка суб'єкта.

Досліджуючи мотивацію, Р. Боллес характеризує її як “механізм вибору” певної форми поведінки, що виявляється у реакціях на зовнішні подразники та спрямований на актуалізацію можливостей організму [8; 10]. Це значною мірою відповідає його фізіологічному, емоційному або когнітивному станам. Вибір може обумовлюватися також наявністю суб'єкта або об'єкта. Найближчі дії суб'єкта, за твердженням Ж. Ньютгена, сприяють визначенню проєкції на майбутнє [13; 16]. Чим важливіші для нього цілі, тим більшою мірою вони зорієнтовують його у виборі. Стимулом дій виявляються не тільки самі цілі, але й прагнення досягнути їх, зокрема у професійній діяльності.

Таблиця 1

Діагностичний інструментарій щодо мотивації майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування

Критерії	Показники	Діагностичні методики
1	2	3
Ціннісну орієнтацію студентів, силу мотивації, напрямок мотивації, напрямок вдосконалення професійних навичок.	Проаналізувати соціальну структуру студентів, виявити відношення до професії, виділити тип, силу, напрямок мотивації студентів.	Методика визначення типології мотивації праці. (за А. Я. Кібановим)
Структура мотивації трудової діяльності: внутрішню мотивацію, внутрішню позитивну мотивацію, і внутрішню негативну мотивацію.	Ставлення студентів до обраної професії.	Методика “Структура мотивації трудової діяльності” (К. Замфир)
Комплексна діагностика мотиваційної сфери особистості, яка оцінюється з двох різних сторін: в яких умовах і заради чого прагне працювати людина.	Наскільки виявлено у майбутнього соціального педагога бажання працювати та розвиватися.	МОСТ (Мотиваційна структура). Методика вивчення мотивів діяльності студентів модифікована А. А. Реаном, В. А. Якунінім.
Потенціал в виборі професії в залежності від мотивації даного вибору.	Визначення пріоритетів в виборі навчання.	
Успіх як мотивація професійної діяльності.	Визначення впливу успіху на мотивацію студентів, та професійний розвиток спеціаліста.	Методика вивчення мотивації успіху студентів.
Методика дозволяє встановити роль тих чи інших мотивів при виборі професії.	Для визначення основних мотивів вибору професії, підрахування суми по кожній групі мотивів. Найбільше значущі матимуть найбільше балів.	Методика виділення основних мотивів вибору професії (Є. М. Павлютенков)
Дозволяє оцінити бажання отримати схвалення навколишніх у ставленні до себе.	Виявляється бажання людини прикрасити себе, або навпаки високу вимогливість до себе.	Діагностика самооцінки мотивації схвалення (Д. Марлоу, Д. Крауна)

Вона характеризується фізичною й інтелектуальною активністю. Це приносить людині задоволення і є специфічною потребою. Якщо суб'єкта цікавить сам процес діяльності, а не її результат, то це засвідчує наявність мотивації [1; 11].

Основу мотиваційної сфери становлять потреби, які, усвідомлюючись суб'єктом пізнання, перетворюються на мотиви. Ці потреби зумовлюють активність та налаштування особистості, її продуктивність та результат, що залежить саме від процесу роботи та профе-

сійного становлення. Успіхи у професійній діяльності майбутніх фахівців визначаються не лише їхніми здібностями, навичками, знаннями, а й мотивацією, тобто прагненням досягти певних результатів у професійній діяльності.

До діяльності особистість спонукають, як правило, кілька мотивів, які утворюють мотиваційний комплекс (систему або ієрархію мотивів). Одні мотиви у цій системі мають провідне значення і більшу спонукальну силу (здійснюють більший спонукальний вплив на діяльність, частіше актуалізуються), а інші – навпаки. Мотиви, яким належить провідне місце, постійно діють і здійснюють істотний мотиваційний вплив на діяльність людини (за визначенням О. М. Леонтьєва – це реальні мотиви) [2; 10; 11].

Ефективність і результативність навчального та професійного розвитку студентів визначається складною системою мотивів, які розвиваються на основі раніше сформованих потреб, інтересів, здібностей.

Ставлення студентів до навчання як до засобу досягнення професійних цілей становить мотивацію їхньої професійної діяльності. Структура цієї мотивації багатозначна за змістом і різними формами. Теоретичною основою вивчення мотивації професійної діяльності є концепція про внутрішні та зовнішні спонукування, наявність яких є важливою, оскільки така диференціація впливає на розвиток та формування особистісно-професійних якостей майбутнього фахівця в системі освіти.

Мотивацію необхідно розглядати як внутрішню детермінацію поведінки і діяльності, яка зумовлена і зовнішніми подразниками, що охоплює людину середовищем. Однак зовнішнє середовище впливає на людину фізично, тоді коли вона – процес психічний, перетворюють зовнішні впливи у внутрішнє спонукування [3; 4; 8].

Успішність навчальної діяльності залежить від багатьох факторів психологічного та педагогічного порядку, які впливають на результативність навчальної діяльності, силу мотивації і її структуру як таку. Мотивація особистості посідає важливе місце і є основним поняттям, використовуваним для пояснення рушійних сил поведінки і діяльності майбутнього фахівця психолого- педагогічного спрямування. Теоретична визначеність і однозначність поглядів на явища мотивації ще далекі від свого завершення, однак знаходяться в активному її розвитку.

Відповідно до закону Йеркса-Додсона, ефективність діяльності залежить від міри мотивації, від результативності діяльності. Проте прямий зв'язок зберігається лише до певної межі. Якщо якісь результати досягнуто, а сила мотивації продовжує збільшуватися, то ефективність діяльності може знижуватися [6; 7; 9].

При діагностиці мотивації майбутніх працівників закладів освіти доцільними виявляються методики, які уможливають дослідження впливу мотивації на особистісно-професійний розвиток студентів. У процесі аналізу діагностичного інструментарію розглядається особливості рівня мотивації, вплив дії мотивації на успіх, відмінності мотиваційних установок у студентів різних курсів. У процесі дослідження проблеми було систематизовано перелік методик за критеріями і показниками. (див. табл. 1).

У процесі проведення дослідження для визначення еталонів достовірної інформації були виділені групи експертів, які оцінювали ситуацію відповідно до професійного досвіду роботи у даній галузі:

Викладачі – предметники як суб'єкти навчально-виховного процесу, які безпосередньо впливають на виховання й навчання студентів психолого-педагогічного спрямування, відповідно до своїх професійних обов'язків володі-

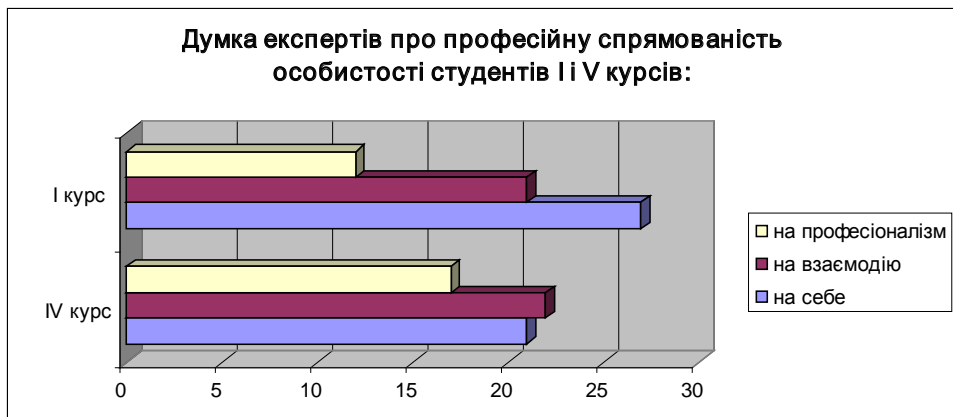


Рис.1. Узагальнені відповіді експертів про виявлення у студентів I та IV курсів типів професійної спрямованості особистості: індивідуалістичної (на себе); колективістської (на взаємодію); професійної (на професіоналізм).

ють інформацією про досліджуваній контингент молоді, проводять лекційні та практичні заняття, здійснюють контроль за самостійною роботою, аналізують причинно-наслідковий компонент становлення майбутнього фахівця як професіонала (10 осіб).

Практичні психологи та соціальні педагоги (проводять гурткову роботу), куратори груп, які беруть участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я, володіють знаннями щодо особливостей процесу їхнього розвитку й міжособистих стосунків у колективі (10 осіб).

Питання до експертів зорієнтоване на виявлення у студентів I та IV курсів типів професійної спрямованості особистості: індивідуалістичної, колективістської, професійної. За допомогою балів (від 1 до 3) було оцінено спрямованість особистості студентів: на себе, на взаємодію, на професіоналізм. Результати графічно зображені на рис.1:

Аналіз результатів думки експертів засвідчує різницю у спрямованості особистості студентів I та IV курсів (див. табл. 2.).

Спостерігається зниження балів у показнику “на себе”, що підтверджує відповідну схильність до суперництва, тривожності, агресивності у досягненні значущості. Показник “на взаємодію” істотно не змінився. Це характеризує стабільну орієнтацію

Таблиця 2

Порівняння типів професійної спрямованості особистості студентів I та IV курсів (експертна оцінка) при n=20

Типи професійної спрямованості особистості	I курс	IV курс
Індивідуалістичний (на себе)	27	21
Колективістський (на взаємодію)	21	22
Професійний (на професіоналізм)	12	17

Таблиця 3

Визначення домінуючих мотивів

Групи мотивів	Курс	Мотивація		сума
		Внутрішня %	Зовнішня %	
вступу до ВУЗ	I	31	22	53
	IV	29	25	54
реально діючі	I	45	40	85
	IV	35	34	69
професійні	I	32	19	51
	IV	34	21	55

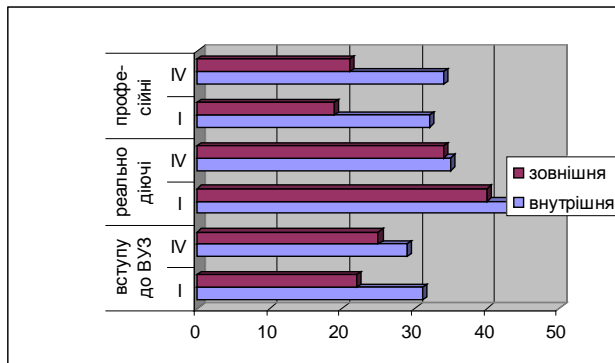


Рис.3. Порівняння груп мотивації у студентів I та IV курсів (при n=30)

Дані проведеного експертного оцінювання стверджують важливість дослідження проблеми мотивації як чинника розвитку особистісно – професійних якостей майбутнього фахівця.

Формування професійних особливостей особистості також входить до вивчення власного “Я”. Мотивація є певним поштовхом до діяльності, оскільки кожен вчинок, дія, налаштованість зумовлюється мотивом. Здатність констатувати зовнішню і внутрішню мотивації навчання уможливується при використанні методики С. Пакуліної та С. Кетько “Мотивація навчання студентів педагогічного ВНЗ”. Вона дозволяє виділити три групи мотивів, як – от: вступ до вузу, реально чинні професійні мотиви і їх домінування, рівні розвитку мотивації навчання (див. табл. 3.) [12; 13].

Слід зазначити, що рівень внутрішньої мотивації перевищує зовнішню. Це вказує про наявність мотиваційного потенціалу, який можна активізувати викладачам ВНЗ. Показники мотивації вступу до навчального закладу є стабільними на всіх курсах (див. табл. 3). Перевага у першокурсників у групі реально діючої мотивації (85% – I курс; 69% – IV курс) засвідчує наявність високих вимог на найближчі цілі у навчанні, які переживаються більш напружено студентами I курсу. Четвертокурсники ж складають більший відсоток професійної мотивації, що пояснюється наближенням початку самостійної професійної реалізації (див рис. 3).

Вивчення особистісних якостей майбутніх працівників закладів освіти можливе завдяки опитувальнику Р. Кеттелла 16 рф. Згідно з теорією особистісних рис Р. Кеттелла,

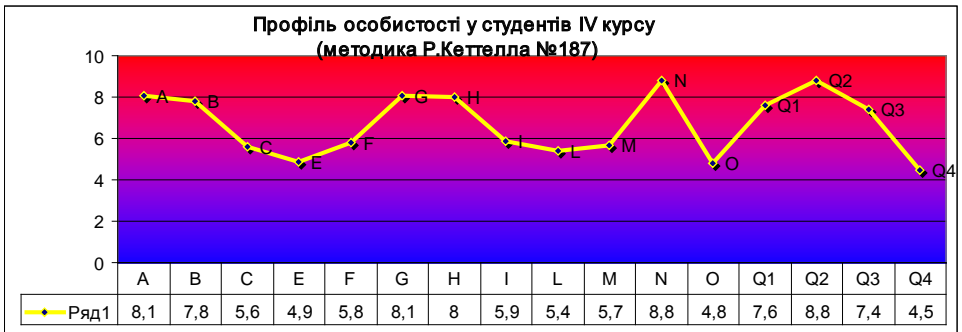
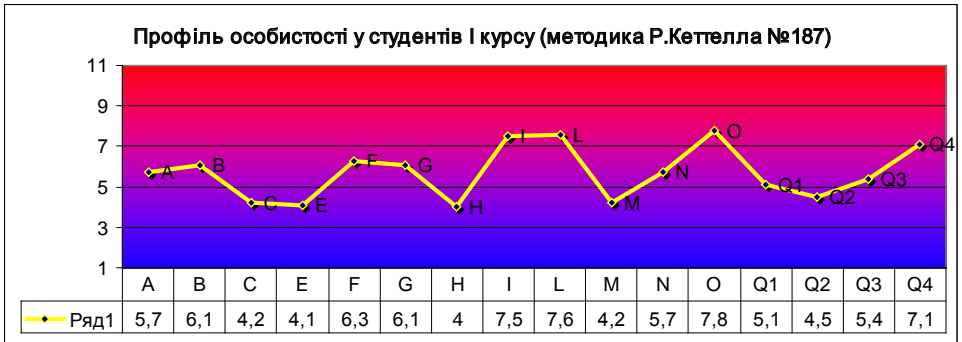


Рис. 4. Результати виявлення первинних факторів особистісних рис майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування (I і IV курсів, по 15 досліджуваних з кожного), що визначено критерієм t-Студента. (N=15; Md=0,7; df=14) при n=30.

вони описуються як такі, що утворюються із стабільних, стійких взаємопов'язаних елементів і визначають її внутрішню сутність і поведінкові прояви (див. рис. 4).

З'ясовано статистично значну розбіжність у підвищенні рівня комунікації студентів-четвертокурсників. Виявлено на рівні статистичної тенденції зростання інтелекту у студентів четвертого курсу, а також статистично вагому розбіжність у зростанні рівня їхньої емоційної зрілості. Показники "Домінування" та "Експресивності" суттєво не змінились у досліджуваних групах. Також не виявлено статистично важливої розбіжності у зниженні рівня емоційності. Установлено статистично суттєву розбіжність у підвищенні нормативності поведінки, міри соціальної активності, рівня комунікативності, толерантності студентів-четвертокурсників. При цьому не виявлено статистично значущої розбіжності у зниженні рівня емпатії (див. рис. 5).

Досліджуючи додаткові фактори, слід зазначити зниження рівня тривожності (F_1), подолання страху встановлювати і підтримувати соціальні контакти (F_2), а також зміну пасивної, залежної поведінки (I курс) на більш впевнену і продуктивну (IV курс) (F_4). Емоційна чутливість, поміркованість об'єднує дві досліджувані групи (F_3). Аналіз та інтерпретація емпіричних даних дослідження сприяють побудові системи психокорекційної роботи у даному напрямку [6; 7].

У студентів властивості мотивації та особистісні характеристики вже стають стійкими. Тому процес дослідження ми розроблено так, щоб спонукати молоду людину до самомотивації, самостимулювання у навчальному процесі та розуміння важливості формування особистісно-професійних якостей для подальшого розвитку як професіонала. Чим студент

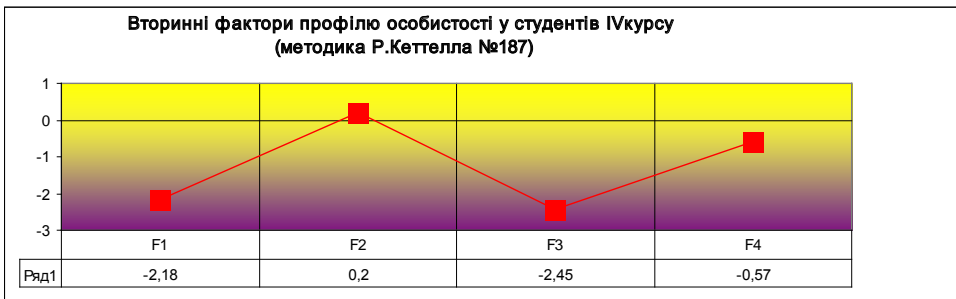
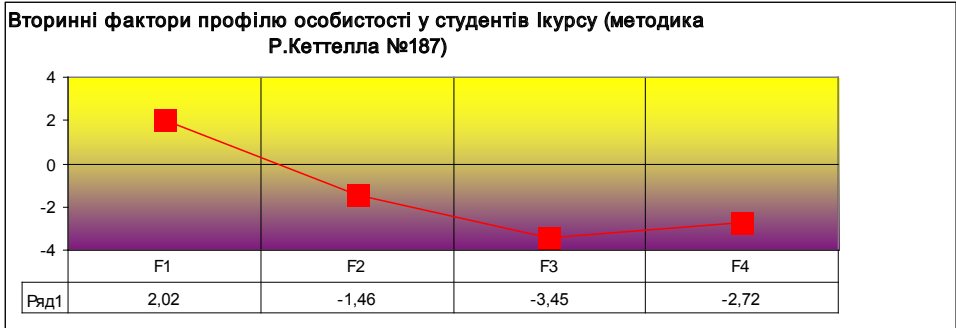


Рис. 5. Результати щодо виявлення вторинних факторів особистісних рис майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування (I і IV курсів, по 15 досліджуваних з кожного), що визначено критерієм t- Ст'юдента. (N=15; Md=0,7; df=14) при n=30

мотивованіший, чим більше чинників-мотивів спонукають його до діяльності, тим він здатний докласти більше зусиль [9, с. 102 – 105].

Основою даного дослідження є співвідношення впливу мотивації на різних етапах навчання, оскільки вона є чинником формування особистісно-професійних навичок майбутнього професіонала. Ефективність і результативність навчальної діяльності та професійного розвитку студентів здебільшого визначається складною системою мотивів, яка розвивається на основі раніше сформованих потреб, інтересів, здібностей. У ній виділяють два великі блоки: безпосередні та опосередковані мотиви. Безпосередні вводяться в сам процес діяльності і відповідають їй соціально значимим цілям і цінностям; опосередковані ж пов'язані з цілями і цінностями, що виявляються поза самою діяльністю, але хоча б частково в ньому задовольняються. Основною метою запропонованого дослідження є створення умов та співвідношення впливу мотивації на розвиток професійних якостей майбутніх фахівців у галузі освіти, враховуючи їхню професійну обізнаність.

Комплексною програмою передбачено: освітньо-професійний блок заходів “Мотивація у становленні майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування”, психологічного тренінгу “Мотивація – як чинник пізнання”, індивідуальної психокорекційної роботи зі студентами. У психокорекційному процесі шляхом використання психоаналітичного інструментарію виділено три етапи реалізації психокорекційної програми (див. рис. 6).



Рис. 6. Схема етапів реалізації психокорекційної програми

Метою першого етапу є проведення заходів, спрямованих на визначення мотиваційної активності студентів, запобігання роздратованості та апатії у навчанні, порівняння результатів дослідження на різних групах. Оскільки мотивація – не рівномірний процес та формується на основі тих різноманітних процесів, які здійснюють функцію саморегуляції на окремих фазах поведінки. Від неї залежить, як і в якому напрямку буде використано різноманітні функціональні здібності. Мотивацією пояснюється вибір між різноманітними можливими діями, варіантами сприйняття і змістом мислення, але не інтенсивність та наполегливість вибраної діяльності для досягнення її результатів. Ця робота пов'язана із визначенням особливостей мотивації саме в аспекті формування особистісно-професійних якостей майбутніх фахівців. Психокорекційною роботою передбачено вияв первинних мотивів вибору професії та подальший професійний розвиток, запобігання апатичності у студентів.

Після проведення спецкурсу здійснено *другий* етап психокорекційного процесу – психологічний тренінг "Мотивація – як чинник пізнання". Він спрямований на групу майбутніх фахівців, тобто на учасників в стані ризику мотиваційних процесів. Дана група досліджуваних перебуває на етапі осмислення та переосмислення вибору професії. На цій стадії психокорекційної роботи особливе значення надається особистісно психологічному аспекту, мета якого – усунення в учасників апатійного налаштування; корекція особистісних показників майбутнього фахівця та невмотивованої поведінки, що зумовлює проблему зниження мотиваційних процесів, а також формування особистісно-професійних якостей майбутнього спеціаліста. Запропонований метод психокорекції ґрунтується на використанні різноманітного інструментарію при груповій психокорекційній роботі зі студентами.

Третій етап психокорекційного процесу концентрується на індивідуальній роботі зі студентами. Основним завданням цього етапу є корекція невмотивованої поведінки або допомога в осмисленні вибору професії та її значення для особистості.

Використовуючи у психокорекційній роботі засоби впливу мотивації як чинника розвитку особистісно-професійних якостей майбутнього фахівця психолого-педагогічного спрямування необхідно врахувати основні принципи її організації, зокрема: єдності корекції та розвитку, єдності діагностики та корекції розвитку, системності, етичності, партнерського спілкування тощо.

Загальний обсяг комплексного дослідження освітньо-професійного блоку заходів орієнтовно може становити 10 год, з яких: 6 годин – бесіди, круглі столи; 4 години – диспути та дискусії. Розроблений психологічний тренінг передбачає 8 взаємопов'язаних занять. Тривалість одного заняття 2 год., проводиться 1 рази на тиждень. Оптимальна кількість учасників у групі – 10-15 осіб.

Основна мета психокорекційного процесу – формування у студентів таких соціальних характеристик, які б віднаходили можливий резерв внутрішньої активності особистості у процесі самопізнання, що сприяло б досягненню поставленої мети (наприклад, виконати таке завдання, яке відкладалося “на потім”), тим самим розвиваючи особистісно-професійні якості. Ці характеристики спонукають до знаходження тієї “норми”, яка з одного боку, уможливорює контроль пускового механізму мотиваційних потреб, а з іншого, – допомагає якнайшвидше усвідомити особистості власні якості особистісного та професійного характеру, стимулюючи до розкриття енергетично-збережених проявів у поведінці майбутнього фахівця.

У спецкурсі розкрито:

1. Поняття мотивація та її структура: погляди філософів, педагогів та психологів на зміст мотивації; розуміння терміну мотивація; мотивація обумовлена потребами особистості в професійному розвитку; теоретичні підходи до визначення мотиваційних потреб; мотив як найголовніший структурний компонент мотивації. *2. Взаємозв'язок мотивів та потреб в навчальному процесі:* мотив як необхідність, цілі, стан; співвідношення різних мотивів, та їх вплив на формування мотиваційної активності. *3. Підходи до вивчення мотивації:* ієрархічна модель класифікації мотивів А. Маслоу; факторно-аналітична теорія Кетелла; три принципи відбору; ідеографічний підхід Оллпорта; взаємозв'язок різних підходів для визначення мотивації. *4. Особливості зміни мотивів:* потреба як предмет задоволення необхідності; потреба як необхідність; сила мотивів; ефективність діяльності; мотиваційний потенціал різних видів стимуляції. *5. Вплив мотивації на особистісно-професійний розвиток студентів-майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування:* мотиви педагогічної діяльності; етапи формування особистісно-професійних потреб; мотивація як об'єкт впливу на професійний розвиток студентів; розвиток особистості у різних визначеннях мотивації.

Після проведеного освітньо-професійного блоку заходів, який є первинним етапом психокорекційного процесу і становить педагогічний вплив мотивації як чинника розвитку особистісно – професійних якостей майбутнього спеціаліста, проводився другий етап – психологічний тренінг. Процедура та організація психологічного тренінгу ґрунтувалася на теоретичних та практичних засадах практичної психології. Розробляючи теоретичні підходи до побудови групової психокорекційної роботи, ми виходили з того, що процес психокорекції сприяє особистісному зростанню та спонукає до пізнання

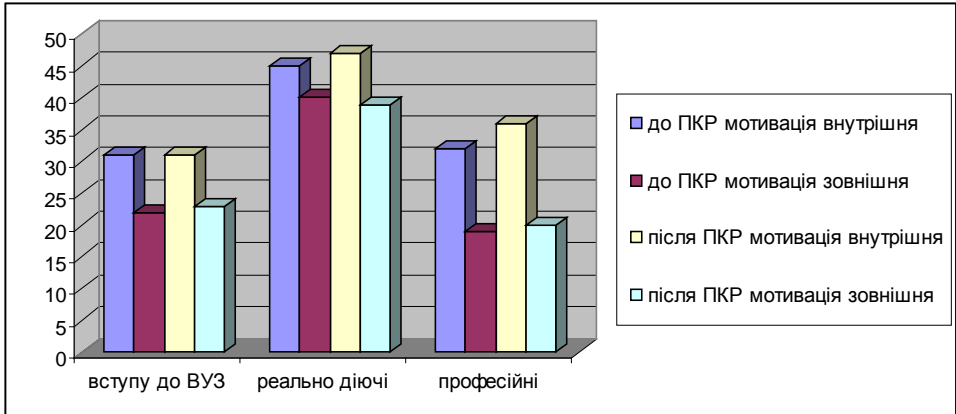


Рис.7. Порівняння груп мотивації у студентів I курсу до та після проведеної психокорекційної роботи, при n=15

власного “Я” і є спонтанним або певною мірою керованим. Спонтанність зберігається у випадку переживання людиною незвичного, екстремального досвіду або неусвідомлюваного. Про керованість психокорекційним процесом йдеться тоді, коли існує можливість об’єктивного сприймання, оцінювання та застосування необхідних заходів, які можуть відбуватися завдяки впливу мотивації як чинника розвитку особистісно – професійних якостей майбутнього спеціаліста. Така керована трансформація повинна відбуватися у формі інтенсивного спеціально організованого навчання – психологічного тренінгу.

Отримані результати піддано стандартній процедурі математико-статистичної обробки. При цьому застосовано методи первинної (вирахування середніх статистичних значень та стандартного відхилення) та вторинної (вирахування t-критерію Ст’юдента між залежними вибірками) статистичної обробки. Зріз змін проведено у два етапи: до та після проведення групової психокорекційної роботи [3].

Для оцінки проведення психокорекційної роботи здійснено тестування за методикою С. Пакуліної, С. Кетько. “Мотивація навчання студентів педагогічного ВНЗ” до та після її проведення. Дані підтверджують стабільний рівень мотивації вступу до ВНЗ. Група реально чинної мотивації має статистично незначні зміни. Рівень професійної мотивації статистично достовірно зріс, що свідчить про ефективність психокорекційної роботи серед першокурсників (див. рис. 7).

У першокурсників після впливу ПКР виявлено: статистично значущу розбіжність у збільшенні рівнів: емоційної зрілості (фактор С); соціальної активності (фактор Н); комунікативності, толерантності (фактор L); впевненості у собі (фактор О). На рівні статистичної тенденції виявлено розбіжність у підвищенні рівня мотивації, першокурсників (фактор Q₄) (рис.8.).

Досліджуючи додаткові фактори, слід зазначити зниження рівня тривожності (F₁), подолання страху встановлювати і підтримувати соціальні контакти (F₂), а також схильність орієнтуватись на групові норми (F₄). Емоційна чутливість, поміркованість мають тенденцію до перевтілення у стабільність та рішучість(F₃).

Завершальним етапом психокорекційного процесу є індивідуальна робота з учасником і має вибірковий характер. Психолог зосереджує увагу на ригідних формах поведін-

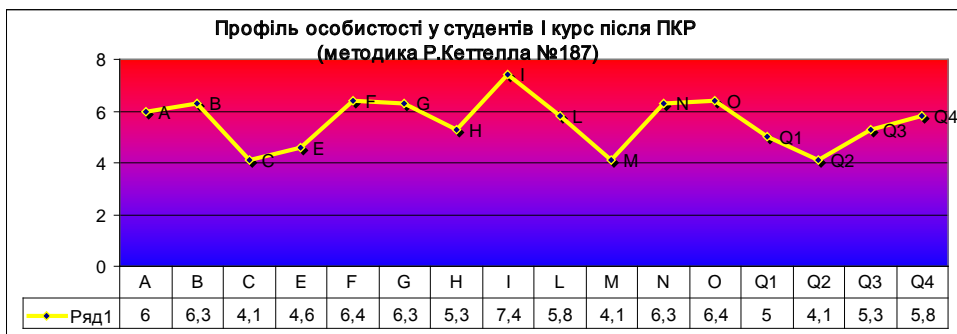
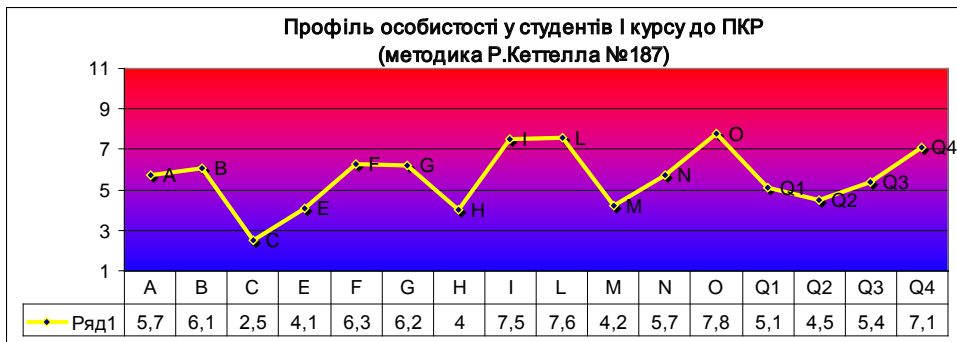


Рис.8. Виявлення розбіжностей у особистісних характеристиках, при n=15.

ки, які суперечать свідомим, просоціальним намірам людини щодо її реалізації. Ситуація такої роботи має подвійну спрямованість: на здійснювання загальнолюдських цінностей у стосунках між людьми (щирість, прийняття іншого таким, який він є, взаємопідтримка, взаємоприйняття один одного, психологічна безпека контактів, взаєморозуміння та ін.) і наближення до індивідуально-неповторної проблематики учасника психокорекційного процесу. Тому психодіагностика та психокорекційний процес симультанно зливаються й постають як ціле. До особистісних деструкцій належать такі стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри у спілкуванні й ослаблюють контакти з іншими людьми, що ускладнює реалізацію власних потреб та цілей самореалізації суб'єкта у професійній діяльності. Спрямування такої роботи спирається на психодинамічну теорію, що розкриває структуру та активацію внутрішньої мотивації суб'єкта пізнання. Емпіричний матеріал отримано за методикою, що представлена в роботах Т. С. Яценко. Вкажемо лише загальні моменти виконання комплексу малюнків. Дана методика передбачає спонтанність процесу малювання згідно запропонованих тем малюнків. Допускається створення власного спонтанного малюнку (на вигадану тему) із обов'язковим зазначенням теми. Психоаналіз малюнків здійснювався згідно психодинамічної теорії, у процесі діалогічної взаємодії з автором. Метод Т. С. Яценко дозволяє у процесі діалогу із самим автором провести аналіз та синтез свідомих і несвідомих аспектів його психіки [17; 18]. Діалог із автором малюнків дозволяє врахувати бачення образу самим суб'єктом, використати весь діапазон інтерпретації символів, звертати увагу на логічні взаємозв'язки між окремими образами та їх елементами. Психоаналітична інтерпретація малюнків, неавторських

малюнків ґрунтується на процесуальній діагностиці з врахуванням значень архетипної символіки, поза тестовою інтерпретацією. Аналіз стенографічного матеріалу представляє цінність своєю діалогічно неповторністю та структурою коментарів, інтерпретацій та науково-аналітичних інтерпретацій психолога, зокрема: *коментар психолога* – подається в якості “зовнішньої” репліки, яка звертає увагу на емпіричне підтвердження певних теоретичних концептів або пояснює поведінку психолога; *інтерпретація психолога*: являє собою ті узагальнюючі висновки, які психолог представив у групі учасникам АСПП, як проміжний, сумарний підсумок практично-аналітичної роботи з комплексом тематичних малюнків; *науково-аналітична інтерпретація психолога* передбачає узагальнені висновки з усього матеріалу (включаючи інтерпретації психолога), який був представлений у стенограмі на цей момент, з метою об’єктивування закономірностей [17; 18].

Висновки. Структура мотивації в системі розвитку особистісно – професійних якостей майбутніх працівників закладів освіти має такі компоненти: навчально-професійну спрямованість, складником якої є професійне призначення; потреби в професійному значимості праці; професійні установки; ціннісні орієнтації; мотиви навчально-професійної діяльності; стійкі професійні якості, які являють собою особистісні та професійні. Отже, під особистісно-професійними якостями майбутнього фахівця психолого-педагогічного спрямування розуміються інтегральні психологічні характеристики суб’єкта діяльності, які впливають на ефективність навчально-професійного процесу і успішність його освоєння. При цьому особистісні якості становлять важливий фундамент професійного успіху майбутнього спеціаліста.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми мотивації як чинника розвитку особистісних – професійних якостей майбутніх фахівців. Перспективи подальшої наукової роботи вбачаються у методичному розширенні дослідної бази та її впровадження у процес підготовки фахівців з інших спеціальностей.

Література

1. Балл Г. А. “Мотив”: уточнення поняття / Г. А. Балл // Психологический журнал. – 2004 – № 4. – С. 56-65.
2. Васильев И. А. Мотивация и контроль за действиями / И. А. Васильев, М. Ш. Магомед-Эмиров. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.
3. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / Витас Казис Вилюнас ; – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1990. – 288 с.
4. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации / Витас Казис Вилюнас ; – Спб: Речь, 2006. – 457 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Гончаренко Семен – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Занюк С. С. Мотивація діяльності: спонукання, активність, успіх. / Сергій Степанович Занюк // Навчальний посібник. – Луцьк: Вид-во Волинського держ. університету, 1998. – 124 с.
7. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій. / Сергій Степанович Занюк // Навчальний посібник. – Луцьк: Вид-во Волинського держ. університету, 1997. – 180 с.
8. Ильин Е. П. Мотивации и мотивы / Евгений Павлович Ильин ; – Спб: Издательство “Питер”, 2006. – 512 с.

9. Кучерявый А. Г. Формирование у студентов целостной готовности к труду социального педагога / Под ред. В. Н. Сидорова, А. С. Киселева // Теория и практика социальной педагогики и социальной работы. – Донецк, 1997. – С. 102 – 105.
10. Магомед-Эминов, М.Ш. Мотивация и контроль за действием / М.Ш. Магомед-Эминов, И. А. Васильев. – М.: МГУ, 1991. – 144 с.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; 3-е изд.; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
12. Миллер С. Психология развития: методы исследования / С. Миллер. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
13. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособие [2-е изд.]. / А. Д. Наследов – СПб.: Речь, 2006. – 392 с.
14. Словник философских терминов / [науч. редак. проф. В. Г. Кузнецова]. – М.: ИНФРА, 2012. – 731 с.
15. Философский энциклопедический словарь / [под ред. С. С. Аверенцев, Е. А. Араб-Огли, Л. Ф. Ильичев и другие]. – 2-е изд. – М.: 1989. – 815 с.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен; [пер. с нем. Д. А. Леонтьев, Е. Ю. Патяева, Т. А. Гудкова, Р. С. Немов; ред. Величковский Б. М.]. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 408 с.
17. Яценко Т. С. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика / Т. С. Яценко, Я. М. Кмит, Б. Н. Алексеенко. – Хмельницкий: НАПВУ; Москва: СИП РИА, 2002. – 792 с.
18. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ СТОСУНКІВ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

У статті проаналізовано стан дослідження проблеми формування гуманних стосунків першокласників; визначено психологічні особливості дітей даного віку; розкрито теоретичні основи процесу формування гуманних стосунків першокласників.

Ключові слова/ Keywords: гуманізм/ humanism, гуманність/ humanity, гуманні стосунки/ humane relations graders, першокласники/ first-formers.

Постановка проблеми: гуманістичне виховання підростаючого покоління є однією з актуальних проблем сьогодення. Необхідність створення у суспільстві моральної атмосфери, яка сприяла б утвердженню в усіх ланках суспільного життя гуманного ставлення до людини, вимогливості до себе й інших, чесності, довіри, поєднаної з високою відповідальністю, посилює роль означеної проблеми. Оскільки суспільству необхідні життєздатні, творчі люди з розвиненим почуттям відповідальності та гідності, то пріоритетним з перших років життя є ціннісний, соціально-моральний гуманістичний розвиток особистості.

У Національній доктрині розвитку освіти України ХХІ століття наголошується на тому, що головна мета української освіти – створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Головна мета національного і громадянського виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

За Концепцією національного виховання необхідно виховувати національну свідомість і самосвідомість, історичну пам'ять, національний світогляд, гуманістичні ідеали єдності представників усіх національностей незалежної України.

Концепція загальної середньої освіти передбачає гуманізацію змісту навчання, виховання школяра як людини моральної, відповідальної, з розвиненим етичним ставленням до навколишнього світу і самої себе.

Процес соціальної взаємодії обумовлює необхідність засвоєння дитиною моральних норм та гуманної поведінки, а відтак дослідження проблеми усвідомлення першокласниками власного досвіду гуманних стосунків тісно співвідноситься із процесом формування гуманності молодших школярів.

Аналіз наукових досліджень: у працях вітчизняних і закордонних філософів: А.Арнольда, Н.Бережного, М.Петросян, Г.Янсена та інших розглядається сутність гуманізму, приділяється увага реалізації його принципів у різноманітних соціальних

умовах життя людей, більш чітко визначаються категорії «гуманізм» і «гуманність».

Психологічний аспект гуманізму досліджували: А. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Котирло, М. Лісіна, О. Кононко, Т. Піроженко, О. Смирнова та ін. У педагогіці особливості морального виховання дітей у душі гуманізму досліджували: Н. Болдирєв, М. Духовний, А. Макаренко, Л. Рувинський, В. Сухомлинський та ін. Вчені наголошують на тому, що для того, щоб виховати гуманну, високоморальну особистість, яка стане повноцінним членом суспільства, необхідно слідкувати за розвитком негативних проявів у поведінці дитини та вчасно проводити відповідну профілактичну та корекційну роботу з ними. Цій проблемі присвячені роботи Г. Абрамової, Ю. Антонян, В. Бехтерева, В. Занкова, Д. Ісаєва, К. Платонова та ін.

Гуманістичному вихованню учнів молодшого шкільного віку присвячені дослідження В. Білоусової (гуманізація стосунків учнів у позаурочній роботі), В. Коротєєвої (формування гуманних стосунків у позаурочній роботі засобами народної педагогіки), Н. Хомич (формування гуманних взаємостосунків дітей шестирічного віку під час ігор-драматизацій) та ін.

Актуальність: попри значний обсяг теоретичної та практичної розробки проблеми розвитку гуманності у стосунках між першокласниками, вона і досі викликає гострі дискусії. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження розвитку гуманних відносин школярів на різних етапах онтогенезу. Результати аналізу наукових досліджень та практики виховання гуманних почуттів в учнів початкових класів дозволяють констатувати наявність низки суперечностей: між суспільною необхідністю виховання гуманних почуттів особистості і недостатньою теоретичною розробленістю змісту виховання гуманності, відсутністю системи засобів і механізмів формування гуманних якостей особистості; між завданнями гуманістичного виховання і відсутністю ефективних рекомендацій учителям, вихователям та практичним психологам щодо формування гуманних стосунків першокласників.

Спираючись на філософські, соціологічні та психологічні дослідження, педагогічна наука все активніше шукає шляхи виховання гуманної людини. Особливу увагу вчені приділяють проблемі формування гуманних відносин у дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме цей вік є визначальним у формуванні моральності особистості.

Мета статті: узагальнити теоретичні засади проблеми формування гуманних відносин першокласників.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Сам термін «гуманізм» в перекладі з латинської означає «людський», «людяний». Ветіци гуманізм розглядається як один із фундаментальних принципів моралі, що розкривається у виявленні піклування про всебічний розвиток особистості, взаєморозумінні, повазі, неприйнятті зла та несправедливості. Діалектико-матеріалістична концепція гуманізму полягає в поясненні його не тільки як естетичної, але і як соціально-політичної проблеми. Ця концепція розкриває сутність гуманізму, яка полягає в забезпеченні повного благополуччя і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства.

Відомі філософи С.Берман, Л.Мисливченко, С.Попов, М.Петросян та ін. розглядають гуманізм як категорію світосприйняття, до структури якої входять: піклування про благополуччя людей, про створення сприятливих умов для всебічного

розвитку особистості, повага і захист достоїнств і прав людини, боротьба з будь-якою експлуатацією і злом. А також гуманізм – це принцип моральності, в основі якого лежить переконання в безмежності можливостей людини і її здатності до вдосконалення, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів повинне стати основною метою суспільства [11].

Психологічний аспект гуманізму досліджували: Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, А.Ковальов, В.М'ясищев, С.Рубінштейн та ін. У працях психологів окреслені особливості особистісних відносин, обґрунтовується їх роль у життєдіяльності людини, розкривається зміст людських взаємовідносин, виокремлюється головний їх аспект – гуманний, який є найбільш суттєвим показником моральної спрямованості особистості. Їхні дослідження дозволяють зрозуміти, що вплив усіх зовнішніх чинників опосередковується внутрішнім світом людини, в якому переломлюються зовнішні впливи, знання про сутність моральної поведінки і гуманних стосунків. Гуманне ставлення до людей проявляється за умови усвідомлення особистістю його значимості, перетворення його норм у вимоги до себе [5, с. 5].

Педагогічні основи теорії і практики морального виховання і виховання учнів у дусі гуманізму обґрунтовані А.Макаренком, С.Шацьким, П.Блонським та ін. Виховання гуманності вони пов'язували з розвитком колективістських взаємовідносин, розглядали колектив як основний інструмент впливу на особистість, а залучення школярів до різноманітних видів діяльності, яка має моральний зміст, – як одну із умов виховання гуманних відносин. На формування їхніх поглядів значний вплив мали гуманні традиції класичної педагогіки Я.Коменського, Ж.Руссо, І.Песталоцці, Дж. Лока, в основу якої покладено: повага до особистості дитини, піклування про пробудження у неї всіх гарних начал і добрих почуттів.

Проблеми морального виховання дітей, що органічно включають до свого складу і питання формування гуманності як однієї із важливих якостей моральності, знайшли своє відображення в працях М.Болдирева, М.Духовного, А.Мудрика, Л.Рувинського та ін.

Психологи Г. Балл та М. Боришевський вбачають сутність гуманізації учнів у перетворенні освіти на таку, що створює найкращі умови для саморозвитку всіх психічних, фізичних та моральних можливостей дитини для формування у неї гуманних рис особистості. Г. Балл пов'язує гуманізацію освіти із вирішенням трьох завдань: демократизацією системи освіти; перетворенням взаємодії вихователя і вихованців у засіб їхнього творчого саморозвитку; створенням умов для формування у вихователя та вихованців особистісних якостей гуманіста, демократа, творця [1, с. 52].

Дослідження усвідомлення дітьми сутності гуманної поведінки переважно розпочинаються з дошкільного віку (Т. Авдулова, В.Башев; Р.Калініна, Н.Мурзинова, Н.Холіна). Традиційно виділяють три взаємопов'язані сфери морального розвитку дитини:

- моральна свідомість (розуміння моральних вимог, критеріїв моральної оцінки, знання суджень, уявлень);
- моральна поведінка (як добровільне дотримання норм за відсутності зовнішнього контролю, заперечення власної вигоди);
- моральні переживання (формування альтруїстичних почуттів, співпереживання, сором).

Гуманність та гуманні стосунки завжди були предметом активних досліджень психологів та педагогів. Зокрема, такі їх компоненти, як емоційний відгук, взаємодопомога, доброзичливе і турботливе ставлення до молодших, старших за віком та ровесників розглядаються у численних наукових розвідках (Т. Бабаєва, В. Нечаєва, В. Пушміна, Л. Стрелкова та ін.). У психології та педагогіці ми маємо справу з формуванням гуманних почуттів, уявлень у дітей та вихованням на їх основі гуманних відносин. Почуття – це вираження ставлення до інших людей, до себе через емоції. Розвитку почуттів належить особливе місце у вихованні особистості першокласника, адже діти молодшого шкільного віку надзвичайно емоційні. Питанням генезису гуманних почуттів, ролі емоцій у засвоєнні дитьми правил поведінки присвячені праці О. Кульчицької, Н. Лисенко, Г. Ляміної, та ін.. Вони розглядали емпатію як найбільш ранню форму прояву соціальних почуттів дітей, яка є основою для розвитку гуманності, почуття обов'язку, дружби і товариськості. «Гуманні почуття мають яскраво виражений соціальний характер, з'являються лише в умовах взаємодій і є продуктом взаємодії дитини з людьми, що її оточують» [8, с. 57].

Таким чином, аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновки, що гуманізм – це одна з форм суспільної свідомості, характерна риса світосприйняття, яка відображає ставлення до людини, як до найвищої цінності на Землі, гуманність – особистісна якість, зміст якої обумовлений сукупністю етичних норм, що виражають уважне, чуйне, турботливе ставлення до людини, непримиренність з будь-якими антигуманними проявами, а гуманні відносини – це прояв гуманності у стосунках між людьми.

Для організації ефективного процесу формування гуманних стосунків першокласників, необхідно перш за все з'ясувати їх психологічні особливості.

Провідною у молодшому шкільному віці стає навчальна діяльність. Вона визначає найважливіші зміни, що відбуваються у розвитку психіки дітей на даному віковому етапі. У рамках навчальної діяльності формуються психологічні новоутворення, які характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку молодшого школяра і забезпечують розвиток на наступних вікових етапах.

У першокласників відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Так, до семи років завершується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює сприятливі можливості для здійснення довільної поведінки, планування і виконання певної програми дій. До шести – семи років зростає рухливість нервових процесів, дещо збільшується врівноваженість процесів збудження і гальмування (хоч перші ще довго продовжують домінувати, що зумовлює непосидючість та підвищену емоційну збудливість молодших школярів). Зростає роль другої сигнальної системи в аналізі та синтезі вражень зовнішнього світу, в утворенні тимчасових зв'язків, у виробленні нових дій і операцій, формуванні динамічних стереотипів [4, с. 87].

Основною особливістю цього віку є зміна соціальної позиції особистості: вчорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного та класного колективів, де слід дотримуватись нових норм поведінки, вміти підпорядковувати свої бажання новому розпорядку тощо. Все це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті, який супроводжується ще й перебудовою системи взаємостосунків з дорослими, найбільш авторитетною фігурою серед яких стає вчитель.

Дослідження І. Дьоміної, В. Котирло, С. Кулачківської, О. Кульчицької, С. Ладивір та ін. свідчать про те, що розвиток гуманних стосунків відбувається за умови переживання дітьми позитивних емоцій, спонукання першокласників до добрих справ, цілеспрямованому навчанні їх емоційно-виразним засобом передачі власних переживань [9]. Дані психологічних досліджень морально-емоційної сфери особистості (Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв та ін.) свідчать про те, що, формуючись у процесі діяльності дитини, емоції відіграють важливу орієнтуючу роль, з їх допомогою відбувається своєрідна корекція поведінки, приведення її загальної динаміки і спрямованості у відповідність із потребами, інтересами і основними установками особистості дитини. Наукові розвідки показують, що індивідуальні варіації гуманного розвитку дітей зумовлені різним співвідношенням нормативних і емоційних спонук моральної поведінки (В. Холмогорова). У багатьох першокласників ще не сформовані навички зіставлення власних вчинків із загальноприйнятими нормами, вони не завжди правильно розуміють їх.

Розвиток психіки здійснюється передусім на основі провідної для певного вікового періоду діяльності. Такою діяльністю для молодших школярів виступає учіння, суттєво змінюючи мотиви їх поведінки та відкриваючи нові джерела розвитку пізнавального та особистісного потенціалу. Включаючись у нову для себе учбову роботу, діти поступово звикають до її вимог, а дотримання останніх, в свою чергу, зумовлює розвиток нових якостей особистості, ще відсутніх у дошкільному віці. Такі якості (новоутворення) виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування учбової діяльності. Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівню розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, для переходу до підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями [4, с. 89].

У дослідженнях, присвяченому вихованню дітей у дусі гуманізму, підкреслюється, що гуманістичне виховання (почуттів, якостей, відносин) може здійснюватись лише у процесі значущої для них діяльності: навчальної (І. Зайцева, С. Козлова, Н. Трофимова, Г. Цукерман та ін.), ігрової (Л. Артемова, Р. Іванкова, Н. Михайленко, О. Усова, С. Якобсон та ін.), трудової (З. Борисова, Р. Буре, Я. Неверович та ін.); через твори мистецтва, художню літературу (О. Запорожець, О. Виноградова, Л. Стрелкова та ін.), у процесі спілкування зі старшими за віком та ровесниками (Л. Артемова, О. Кульчицька, М. Лісіна та ін.).

Важливим етапом у становленні самостійної навчальної діяльності є спільна діяльність спочатку з дорослими, потім з однолітками. Причому відносини з однолітками відіграють особливу роль. Ж. Піаже стверджував, що такі якості, як критичність, терпимість, вміння стати на точку зору іншого, розвиваються тільки при спілкуванні дітей між собою: «Тільки завдяки поділу точок зору рівних дитині осіб – спочатку інших дітей, а пізніше, у міру дорослішання, і дорослих, справжня логіка і моральність можуть замінити егоцентризм, логічний і моральний реалізм» [4, с. 88].

О. Запорожець відмітив, що під впливом колективної діяльності у першокласників виникає здатність «співчувати іншим людям, переживати чужі біди і потреби як свої власні». Доведено, що у спільній діяльності інтерактивного типу найкраще проявляються гуманні взаємини дітей. У такій діяльності виникає необхідність

поєднання дій, співучасті в успіхах та невдачах, можливість ставлення до ровесника як до самого себе – доброзичливого і вимогливого одночасно (В. Абраменкова, В. Петровський та ін.).

Оскільки, виховання гуманності – це процес засвоєння гуманного суспільного досвіду, в результаті якого відбувається формування нових мотивів і потреб, їх перетворення і підпорядкування, діяльність першокласників повинна спрямовуватись на засвоєння системи гуманістичних цінностей та втілення їх у практичних діях.

Висновки. У період молодшого шкільного віку розвиток моральної свідомості характеризується поступовим накопиченням соціального досвіду спілкування з оточенням. Цей досвід постійно розширюється, світ стає складнішим і багатограннішим, що викликає повторне переосмислення власного світу моралі. Першокласники сумніваються в абсолютності моральних інстанцій, переглядають особисто для себе ставлення до кожної з норм і на цій основі формують нову стратегію моральної поведінки. Підвищення рівня когнітивного розвитку дозволяє молодшому школяреві бачити стосунки між людьми в більш загальних закономірностях, у моральних вчинках дитина орієнтується на більшу кількість факторів і частіше бачить підтекст соціальних вчинків людей.

Розгортання механізму децентрації, розвиток самоконтролю, становлення самооцінки, розширення сфери соціальної взаємодії дитини, поглиблення її інтересу до власного «Я», формування вмінь аналізувати свої дії, вчинки, поведінку, риси характеру, особистісні якості зумовлюють правомірність і необхідність розгляду процесу усвідомлення першокласниками власного досвіду гуманних стосунків як інтегральної характеристики особистості молодшого школяра.

У результаті теоретичного аналізу зазначеної проблеми нами визначено такі основні умови формування гуманних відносин першокласників:

Структурування змісту гуманістичної освіти для формування в учнів гуманістичних понять і переконань, що дає можливість ознайомити дитину з основними вимогами гуманізму, дозволяє розкрити сутність, зміст моральних дій, виховувати переконання, пов'язані з емоційним ставленням до її власної поведінки та поведінки інших.

Вироблення навичок і звичок поведінки для привчання, вправлення учнів у гуманних вчинках із застосуванням трьох основних форм: за допомогою уяви, коли дитина інсценує в уяві свою можливу поведінку в передбачуваній ситуації; за допомогою рольової гри, коли дитина чи група дітей моделюють можливу дійсність, розігруючи її, виконуючи різні ролі; за допомогою дійсності, коли діти здійснюють певні вчинки в реальних умовах.

Формування морального досвіду у діяльності та спілкування вихованців за допомогою організації виховних впливів як компонента системи виховної роботи з метою формування гуманістичних стосунків учнів на основі знань норм гуманної поведінки і оволодіння окремими звичками.

Стимулювання першокласників до самовдосконалення, що вимагає гуманістичних почуттів; забезпечення можливості переживати цінні з погляду виховання гуманності почуття, поєднуючи ці почуття з аналізом власного стану дитини. Ефективності цього процесу сприяє поєднання приємних почуттів з неприємними.

Демонстрація прикладів гуманної поведінки дорослих та вчителя зокрема.

Наше дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми формування гуманних відносин першокласників, оскільки залишається поза увагою комплексний теоретичний та практичний підхід до організації взаємин однолітків, збалансованість суспільної та індивідуальної свідомості учасників комунікативної взаємодії, та феномен одно- і різностатевих угруповань як специфічний для молодшого шкільного віку.

Література:

1. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта. Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г.О. Балл. – Рівне.: Листа-М, 2003. – 243 с.
2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: Науково-методичний збірник / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 8 – 11.
3. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / Боришевський М.Й. // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144 – 150.
4. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Ковалев А.Г. Воспитание чувств / А.Г. Ковальов – М.: Педагогика, 1971. – 93 с.
6. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. / О.Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
7. Котирло В.Л. Початковий період у навчанні школярів / В.Л. Котирло. – К.: Знання, 1985. – 48 с.
8. Кузнецова Л. В. Гармоническое развитие личности младшего школьника: Кн. для учителя. / Л.В. Кузнецова – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
9. Ладивір О.С., Долина О.П., Котирло В.В., Кулачківська С.Є., Тищенко С.П., Вовчик-Блакитна О.О., Приходько Ю.О. Виховання гуманних почуттів у дітей / О.С. Ладивір, О.П. Долина, В.В. Котирло, С.Є. Кулачківська, С.П. Тищенко, О.О. Вовчик-Блакитна, Ю.О. Приходько. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 168 с.
10. Мясичев В.Н. Социальная психология и психология отношений / В.Н. Мясичев. – М.: Наука, 1965. – 98 с.
11. Петросян М.И. Гуманизм: Основы философско-этического и социального исследования проблемы / М.И. Петросян. – М.: Мысль, 1964. – 335 с.
12. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку: Навчально-методичний посібник / Т.О. Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.

ВПЛИВ ПРИВАБЛИВОСТІ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ НА ПІЗНАВАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Анотація: у статті аналізуються вибори студентських груп стосовно обраної професії, їх можливість виділити привабливі та непривабливі для них професійні сторони.

Ключові слова / keywords: психологи / psychologists, студенти / students, пізнавальна активність / cognitive activity, привабливість / attractiveness, професія / profession.

Проблеми сьогодення ставлять нові вимоги і перед суспільством, і перед вищими навчальними закладами, і перед самою молодою людиною, яка навчається, здобуваючи освіту і певний фах. Відведений час на навчання дає змогу отримати необхідні для подальшого професійного життя знання, вміння та навички. Але це відбувається лише за умови наполегливого самостійного навчання студента. Якщо ж студент є розгубленим стосовно питання правильності обраного професійного шляху, або ж не зацікавлений у майбутній професії, то отримання навіть частини необхідних знань значно утруднюється. Тому наше дослідження було спрямоване на вивчення особливостей пізнавальної активності студентів-психологів відповідно їх зацікавлення майбутньою професією.

Дослідження проводилось на базі Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Житомирського державного університету імені Івана Франка та Житомирського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом. Кількість учасників – 318 студентів-психологів I – V курсів. Студентам було запропоновано визначитись щодо привабливості – непривабливості для них сторін майбутньої професії, обравши один або декілька, серед запропонованих варіантів відповідей. Уся кількість студентських виборів (окремо привабливих і непривабливих) приймалася за сто відсотків, і відповідно визначалося місце кожного вибору.

Позиційні місця та відсоткові значення професійної привабливості розподілилися наступним чином:

- 1) 24,9 % – робота з людьми (чи дітьми);
- 2) 17 % – можливість самовдосконалення;
- 3) 11,7 % – робота відповідає моему характеру;
- 4) 10,5 % – професія є однією з найпрестижніших;
- 5) 7,6 % – робота потребує постійної творчості;
- 6) 7,3 % – робота відповідає моїм здібностям;
- 7) 7 % – робота фізично не важка;
- 8) 5,4 % – можливість займатися наукою, яка подобається;
- 9) 4,6 % – невеликий робочий день;
- 10) 4 % – гарний заробіток.

Найбільше досліджувані обирали пункти, що стосувалися роботи з іншими людьми та можливістю особистісного зростання. Це четверта та майже п'ята частина від усіх виборів. На вибори, які вказують на творчу сторону професії психолога та на можливість професійного зростання, звернули увагу зовсім небагато досліджуваних (відповідно п'яте і восьме позиційні місця).

Аналіз не приваблюючих професійних сторін виявив наступне:

- 1) 27,2 % – робота викликає нервову перевтому;
- 2) 26,2 % – невеликий заробіток;
- 3) 26,1 % – низько оцінюється суспільна важливість праці;
- 4) 5,7 % – великий робочий день;
- 5) 4,2 % – робота не відповідає моему характеру;
- 6) 3,9 % – немає умов для творчості;
- 7) 2,5 % – робота не відповідає моїм здібностям;
- 8) 1,8 % – не вмію працювати з людьми (чи дітьми);
- 9) 1,6 % – неможливість займатися наукою, яка подобається;
- 10) 0,8 % – неможливість самовдосконалення.

Серед недоліків майбутньої професії молоді люди найчастіше вказували на незадоволення статусом та заробітною платою психолога за виснажливу роботу по забезпеченню психічного здоров'я та розвитку людей.

Провівши попереднє дослідження, ми розподілили студентів на дві групи, беручи до уваги показник впевненості-невпевненості у правильності вибору професії. Студенти групи А є впевненими у своєму професійному виборі, їх виявилось 197 осіб (61,9 %), студенти групи Б, навпаки, не впевнені у власному правильному виборі майбутньої професії, їх 121 досліджуваний (38,1 %). Попередній розподіл студентів на групи дозволив нам проаналізувати наявність – відсутність відмінностей між цими групами студентів стосовно якості вибору привабливих – непривабливих сторін професії.

У групі А майже не змінилися, у порівнянні із загалом, позиційні місця стосовно привабливих професійних сторін. Зміни з'являються лише починаючи з сьомого позиційного місця. Та і вони стосуються лише несуттєвих перестановок. Не привабливі ж професійні сторони у цій групі позиційно зазнали дещо більших змін після трьох основних:

- 1) низько оцінюється суспільна важливість праці;
- 2) робота викликає нервову перевтому;
- 3) невеликий заробіток;
- 4) великий робочий день;
- 5) немає умов для творчості;
- 6) не вмію працювати з людьми (чи дітьми);
- 7) неможливість займатися наукою, яка подобається;
- 8) неможливість самовдосконалення;
- 9) робота не відповідає моему характеру;
- 10) робота не відповідає моїм здібностям.

У групі Б і привабливі, і не привабливі професійні сторони мають інше розташування, ніж в цілому по вибірці та групі А. Позиційні місця привабливих професійних сторін такі:

- 1) робота з людьми (чи дітьми);
- 2) можливість самовдосконалення;
- 3) професія є однією з найпрестижніших;
- 4) робота відповідає моєму характеру;
- 5) робота фізично не важка;
- 6) невеликий робочий день;
- 7) робота потребує постійної творчості;
- 8) робота відповідає моїм здібностям;
- 9) гарний заробіток;
- 10) можливість займатися наукою, яка подобається.

Вибори стосовно творчості та наукового зростання, що особливо нас цікавили, у цій групі займають нижчі місця.

Аналіз не приваблюючих професійних сторін показав наступне:

- 1) низько оцінюється суспільна важливість праці;
- 2) робота викликає нервову перевтому;
- 3) невеликий заробіток;
- 4) великий робочий день;
- 5) немає умов для творчості;
- 6) не вмію працювати з людьми (чи дітьми);
- 7) неможливість займатися наукою, яка подобається;
- 8) неможливість самовдосконалення;
- 9) робота не відповідає моїм здібностям;
- 10) робота не відповідає моєму характеру.

Узагальнюючи отримані в ході опитування результати, можемо сказати наступне: взагалі проблема вибору та аналізу матеріалу виявилася важкою для студентської аудиторії. Навіть, коли варіанти відповідей були запропоновані, досліджувані нелегко робили свій вибір на користь певних варіантів. В середньому студенти робили по 2 – 3 вибори. Лише 33 студенти з 318 (10,4 %) скористалися можливістю висловити свою думку і дописати щось пропущене у анкеті. Позитивні сторони професій отримали дещо більшу кількість виборів, ніж негативні (на думку студентів), що надає нам трохи більше оптимізму. Серед студентів групи А було 684 вибори на користь привабливих професійних сторін та 352 – не приваблюючих, у студентів групи Б – 376 і 258 вибори відповідно. Студенти групи Б зазначили приблизно вдвічі менше привабливих для них сторін у професії, ніж їх однолітки з групи А (684 проти 376 виборів) і вказали на майже таку саму кількість непривабливих.

Нас особливо цікавили твердження: «можливість займатися наукою, яка подобається», «робота потребує постійної творчості» та «можливість самовдосконалення», що пов'язані із розвитком та задоволенням пізнавальної активності особи Проте, говорити про особливо втішні результати не доводиться. Лише 6,7 % студентів групи А та 2,9 % групи Б звернули увагу на твердження «можливість займатися наукою, яка подобається». 8 % та 6,9 % студентів обох груп відповідно обрали твердження «робота потребує постійної творчості» у якості позитивного моменту обраної професії. Хоча втішним є той факт, що приблизно рівна кількість студентів обох груп (17,6 % та 15,6 % відповідно) обрали твердження «можливість самовдосконалення».

Підсумовуючи вищевказане, хочемо зазначити, що саме час навчання у вищому учбовому закладі є особливо плідним для формування та розвитку пізнавальної активності майбутнього фахівця, для старту його самостійності, творчості, бажання допомагати іншим людям. Проте не сформовані та не підкріплені знаннями і вміннями вони не приведуть до успіху в жодній діяльності. Метою нашого дослідження у подальшому є розробка програми спецкурсу, тренінгу з розвитку пізнавальної активності студентів-психологів.

FRUSTRATION – IS A HARD STEP TOWARDS BECOMING AN OUTSIDER: IS THERE A HOPE FOR A DIFFERENT OUTCOME?

Abstract *The article deals with frustration as an integral part of the socio-psychological maladaptive process. It reveals the consequences of the process that usually affect not only the mental world of an individual, but societal as well. It holds the assertion that one of the most common consequences of frustration is maladaptation in the public life together with the emergence of social and psychological outsider position as a form of post-frustration outlook. For the first time the five types of responses to frustration are being described: catatoxic, syntoxic, autodestructive and extradestructive, and somatic as well. As it can be seen in this classification, the aggression is just a consequence of the third, extradestructive type of response, and does not occur in all cases without exception as the influence of frustration on the human being, as it was previously considered. The article describes the most effective and acceptable methods of removing post-frustration state and factors, helping to avoid the development of social and psychological outsider position as a confluence of adverse life events, misses and failures.*

Keywords: privation and deprivation, frustration, catatoxic, syntoxic, autodestructive, extradestructive and somatic types of responses.

Frustration should be considered as one of the causes of the numerous forms of maladaptive behavior. If you take a goal to find the easiest element, a brick that makes up a not very strong “basis of the maladaptive process”, it will not be a long search. This component probably also will not have a perfect shape, as you can imagine, because its name, as it has already been mentioned – frustration (from Lat. Frustration – «deception», «failure», «useless expectation», «the collapse of hopes» and, the latter phrase more accurately reflects the nature of this phenomenon, because this semantics take place in the European languages). As a result of this phenomenon, the level of self-esteem can dramatically drop, which can be not only the cause, but the mechanism of formation of the outsider outlook, regarded as a kind of rooting and fixing of frustration an individual’s psyche. The significant changes in self-concept that would bear post-frustration character, can be the evidence of this. Frustration as a part of the process of exclusion, perhaps, should be rather amorphous, changing shape unexpectedly and unpredictably, depending on many factors, the nature of which we have not yet clarified, as well as our responses to them. If we imagine that some of life failures, futile expectations, illusion that end in a complete collapse, do not disappear after some time, but accumulate in consciousness or unconsciousness, we can assume that sooner or later as a result of condensation or constellations, autonomous association or, rather, independent forms of consciousness will be formed [3, p.78, 112], which will not only adversely affect the human behavior, but will also create a background, where all mental processes would take place in mental sphere of their owner. Thus, the consciousness due to this background is undergoing quite significant changes, or, rather, there will be a radical metamorphosis towards the formation of a purely outsider outlook. What is the content of

this background? As it has already been mentioned, the accumulated life frustrations are not passive associations. Their description can start with mentioning the well-known fact that the memory does not only save them, but during their mental existence, they tend to show considerable activity, tendency to expand and to create verbal units with extremely high negative generalizations like: “this world is bad, it is not suitable for my existence, “or “this world is a vale of tears, and no wonder in such a place all this is happening to me.” Such attitudes can create a special type of post-frustration consciousness which is very prone to consolidation and rooting. In this sense the term ‘fixation’ is often used [6, p. 276].

However, this awareness needs to be vanquished, replaced or at least corrected in order not only to establish a mental equilibrium, but also to continue a normal life. To answer the question whether it is possible to overcome the awareness and under what circumstances it can be realized, is the purpose of the article. From our point of view frustration can be divided into two parts. The first one, perhaps, is constituted from the objective external events and, rarely, internal ones (one should take into account the fact that the internal reaction can also be caused by events that unfold in the inner world). These include an external change of negative character or those that cause negative evaluation in our mentality, which is more important. The second part – is the reaction of a person, a type of protective or compensatory behavior, arising from this evaluation. This reaction begins, develops and lasts for some time. It leads to consequences or behavioral changes that are reasonably well described in the literature on social psychology. More often it is an annoyance, anxiety, state of depression, a feeling of complete collapse, loss of motivation, decreased performance, stable demand of self-bemoaning, and finally serious things such as loss of sense of life, apathy, existential vacuum and full despair. However, under the psychastenic type of maladaptation, individuals can display such reactions as a waiver of his or her intentions, intellectual appreciation of the issues, which leads to their insignificance, restrictive behavior that aims at avoiding failure and severe symptoms of obsession, passive withdrawal from the conflict, decreased social activity. [5, pp. 16-23]. In the case of sthenic type there are such types of defense mechanisms as denial of problems, strong compensatory activation, reaction of external charges. Hiposthenic type can be characterized by an obsessive fear, anxiety, a sense of coming trouble, pessimism. This condition can lead to suicide, however, it should be noted that all three are characterized by a high level of social apathy [5, pp. 16-23].

Such cases should be regarded as highly problematic or even threatening for every person. It is clear how important, for each of us, is the ability to find out the way out, or at least some relief for saving or prolonging life. Situations of this difficult and important adaptation process are partitioned as follows: with the ability to increase, to decrease, with the ability to isolate, with the ability to fracture, and it is clear that the latter three points deal with the decrease of adaptation. Evaluating features and even extreme conditions in which a person is forced to stay, the researchers define an extreme dilemma: survival or decay, and, emphasize that it appears before the whole society without exceptions [4, p. 5-24, 2000]. In our opinion, events may develop according to several scenarios or types: the first – is focused on frustration overcoming, forcing and disposing it. This type of response should be called catatoxic (from the Greek cata – against), [13]. The main objective of this type is the liquidation of the causes, correction of the consequences of frustration and transition to normal life. It is inherent in strong and socially active individuals, mostly young, who have to change something in the life around them. This usually comes from families taught

not only social activity, but also to create the necessary conditions (economic, educational), give the necessary start for a successful adaptation of children. Catastrophic type of response to frustration, eventually, is the most healthy and good for future life that is ever complete without the stress of short failures that temper personality. A normal, in the psychological understanding, human can always answer a "crash program" with "reprogramming" or use a "reset" if necessary. These modern metaphors are good to describe the mobility, strength and constructivism of the organism response to frustration. This type of reaction is not always possible for maladjusted personality who has experienced frustration, after which his or her psychological condition has been significantly deteriorated.

The second type – syntoxic (from the Greek *syn* – together), [13] is a characteristic of people who cannot overcome frustration in a social sense, and they have to live with it during long years or the entire life. Such people are getting used to "living with pain," knowing, how they feel, their inferiority, because there is always a source of excitement in their mentality that continuously reminds of vital defeat, surrender, brings sadness and pain of having that "such attractive life opportunities, the realization of which can lead to a happy life, would remain forever untaken". The most intolerable is the thought, elusive by nature, that "happiness was so possible, but everything was lost." These people realize a potential inability to change something in their lives, while, at the same, time realize that life goes on. This adaptation to frustration can radically change a person's world by slow, not always visible and conscious acquisition of outsider traits and development of appropriate psychology. They carry themselves in the social stratification one level beneath and define their place in society as of an outsider, for what they find a prove from their own point of view.

Perhaps it would be appropriate to describe other cases of the mental existence of frustration in the human psyche than catastrophic and syntoxic. This could be, for example, the existence, which is not accompanied by the adaptation process, but has no signs of catastrophic character. In this case, the fire from the source of excitation, caused by frustration, has a tendency to generalization and has a huge impact on the psyche, where a real internal conflict takes place. If the latter does not have a solution for some time, it may cause autoaggression as a mental intransigence of generalized post-frustration excitation source, with strong suicidal impulses, which in the case of their implementation, seem to be able to resolve the conflict. This type of reaction should be called as autodestructive. If the process does not run by any of these ways, the most likely reaction will be an outward directed aggression. This aggression can significantly reduce internal stress, however, add society to it, in which the distributor stays. This type of reaction should be called as extradestructive. Therefore, aggression is not a result of every kind of frustrating, as argued by many researchers of the twentieth century [16, 17, 18], but only of one – of the fourth type of response.

It is important to mark the fifth type, in which there are no external manifestations of the conflict. In this case frustration is as if "packed" in the

organism. It is clear that it does not disappear completely, but often appears later in the form of a typical psychosomatic disorder (most often: hypertension, gastric and duodenal ulcer, asthma and others. And this disorder first manifests itself as psychogenic, but in the later stages – as changes in the organs of a destructive nature.) This type of reaction should be called somatic. It is necessary to clarify that the lack of every kind of frustration can be a positive factor in the development of personality. One should always remember that frustration can be at various strength levels of negative impact on the individual, but if they are reasonable and

feasible for the body, it can often lead to “the formation of strong-willed and creative personality traits without pathological features and trends of behavior” [7, p. 113]. Therefore, this level can be considered the best, because it is not only able to play a positive role in the development process, but also to mobilize the individual to activity in order to overcome the frustration factor. This certainly contributes to a remarkable impetus to harden and the development of emotional and volitional personal features. However the danger of frustration level rising to the critical point, at which the process of exclusion and formation of outsider mentality starts, still preserves. This critical point is rather vague and contains considerable risk. At this point Abraham Maslow was rather exact “... when failure, deprivation, humiliation and frustration start in a child's life, fixation and regression appear” [6 p. 276].

Situations of privation (getting rid of something vital) and deprivation (getting rid of something that used to be available) that can be described as a kind of frustration, which in turn has a very powerful effect of maladaptation, worth special attention. Privation and deprivation may be internal (coming from the intrinsic properties of the body) and external (those that originate seemingly outside, and, however, affect the internal state) and are caused by dissimilar causes. However, these causes are not infinite and could have been classified, which would expand the vision of frustration. The consequences of all these causes could be reduced to purely nostalgic notes. As they say, there is nothing what was not used to be before and what is now is not satisfying, but to get something better, one has no possibilities. It should be added that special sharpening gives an outsider a fixation of events (that have caused frustration) in memory and the realization of the social comparison, which takes place consciously or unconsciously [16, c. 117-140, 6, pp. 12-23]. Every human being, especially of the outsider character has this possibility. This possibility, in particular, in a special way dramatizes the situation of a frustrating type and significantly enhances the “destructive” personal emotions caused by social comparison, which creates a strong contrast from a social perspective, and is not in favor of its holder. Several considerations might be added that are able not only to clarify the situation in a better way, but also define focus lines for possible therapies. The human mind, even at the moment of an accurate reflection of the specific part of the world, is multidimensional. At the same time social comparison, did not in its favor, as a rule, is always one-sided. It always concentrates all psychic energy on one moment, the moment of failure. However, you can have confidence that this situation never comes: in every loser is a winner, each minus is a plus. If someone has no car as opposed to a neighbor, then there is something else that compensates for this privation (if you use this term to refer to a lack of something, emphasizing that by its nature it is quite illusory, however, very sensitive “social poverty”, people with an inclination for social comparison, in our opinion, will do so), for example, that “someone” lives more secure and without risks, does not pollute the air, has more free time and so on. In such cases there are always a lot of arguments “for” and “against.” The problem is that outsider has a developed tendency to focus on the negative aspects of any processes or things. Moreover, they are used to observe their personalities as a cause and consequence of all negative in life. We may assert that the people of this type have no flexibility of thinking, in the multidimensional world they are able to find only one aspect – the aspect of failure. It forms a dim light of everyday life through which they see all around. They forget that in every deprivation, as in getting rid of something (here the concept appears as purely

negative sense), there is always some gratification (a positive factor) as a property of something. Any therapist should remember such things.

However, feelings of deprivation and frustration, as of the consequence, become stronger and root deeper if such phenomena used to occur frequently in childhood. In this case not only the social environment, but the outside world is perceived by the individual as a hostile environment [7, p. 104]. It can be stated that such person is captured by negative expectations and consciously or unconsciously learns the rule: if expectations are positive and contain many hopes, their collapse will cause great frustration forces, at the same time, if expectations are not positive and do not contain a lot of hope, their failure will not be as painful and will not cause frustration at all [7, p. 106]. Then we can say that low expectations can serve as protection from frustration and are able to hold the psyche in a balance, but in an unsteady one. On the other hand, when they become dominant, they tend to lead people into a state of torpor and social despair, and become an integral part of the outlook of an outsider. Thus outsider traits can develop and be fixed in personality, who tries to achieve at least some cognitive equilibrium. Therefore a factor that could be opposed to this should be a high level of intrinsic motivation of the individual in a particular situation, which would be based on a sober sense of realism [7, p. 340-341]. Here we should mention one of the major causes of social exclusion – postfrustration state in wide social scale, not only of children and adolescents, but also adults, grown up members of society, which lies in significantly lower physical activity that can be regarded as a “manifestation of activity in the process of realization of current and potential motor abilities ... the formation of strong-willed personality and motivation that determines the effectiveness of efforts while achieving a given purpose “[12, p.54-57], as well as” the development of human self-consciousness when the child begins to feel himself or herself as a cause and source of personal actions “[11, p.76]. Therefore, in the social-psychological literature dominates the idea that physical activity provides the social ane, provides great benefits to young people, as well as everyone who knows about it, makes it possible to control anxiety and depression [8, p.52-58]. Thus, reduced motor activity, whatever has caused it, can be understood as a lack of exercise, which begins with the individual form to gain social content and is reborn as a social phenomenon. Thus, a society with a large number of socially maladjusted people in numerous manifestations of this deviation, including social and psychological outsider, can be described as hypodynamic. Social hypodynamia can contribute to the development of educational neglect as a lack of effective individual perceptions of social approval skills and behavior, developing preventive motivation, self-doubt and low self-esteem. This process can be finished with the appearance of delinquent behavior and adolescent exposure to alcohol, use of psychotropic substances as a common symptom of personal distress and a long period of social exclusion deepening [2 sec. 96-100]. Thus, a simple increase in physical activity can help to overcome the negative individual mental states caused by frustration. Very important, in the fight against this phenomenon, is the so called “range of the actual line of adaptation” of a person. This range determines the number and intensity of the adaptive capacity of the individual, adequate perception of reality, the environment, their own self [10 p. 105-115].

Apparently, the “current line” will include a factor that should be formulated as maladjusted attitude towards work. In contemporary studies three types have been distinguished: positive, neutral and negative. The last two are among the most powerful factors of frustration deepening, maladjustment as a phenomenon, their sharpening and fixation. [9, p. 46]. Overcoming of negative and indifferent attitude to work can be interpreted as one of the conditions of weakening of not only frustration and exclusion as such, but of any negative mental

abnormalities, including the position of an outsider. The key to this would be the formation of a correct understanding of the labor process, involvement of maladjusted individuals in their own work, the organization of joint activities for adults and children, where feelings of mutual exchange of ideas and respect for the skills of adults would involve [9, p. 49]. Good results are seen in the usage of personality-oriented approach in working with socially maladjusted adolescents [14, p. 51-53]. It will be useful to take into account the idea that adaptation mechanisms of a person tend to be involved "at full capacity" when the problem situation appears. Ideally, it must be solved through such mechanisms, in whatever dimension this takes place – in psychological or social. We can talk about the exclusion when the situation does not have a solution in any field or at least in one of them, often – in psychic, during some time. The problem of social situation, first of all, lies in the fact that it is necessarily linked to other individuals, suggests contact with them. In order to analyze them it is necessary to take into account the age, social status, gender, type of behavior, social maturity, and many other parameters of an individual. In this aspect very important is the human ability to differentiate between large and small groups of people according to certain social criteria and to choose for himself or herself a group of people, at which the frustrated-maladjusted individual would like to refer. It is necessary that each of these differentiated groups or individuals who adapt have appropriate forms of adaptive behavior. Not only the process of differentiation is important, but the objectivity of evaluation capacity in terms of the importance of human groups, because in a significant, for example, reference or benchmark group, positive or negative processes will be more and more noticeable and have a stronger effect on the psychophysical condition of the organism [7, p. 86].

Conclusions:

1). Frustration should be considered as one of the components (a brick) of the maladaptation process and outsider-like mentality – as a kind of rooting, fixation of frustration influence on the human psyche.

2). In the human mental sphere the so called post-frustration consciousness with generalized strong negative attitudes can appear.

3). It is necessary to distinguish the following types of reactions to frustration: catatonic (overcoming the causes of frustration), syntoxic (response to coexistence), autodestructive (with internal aggression), extradestructive (with aggression directed outside) and somatic (the effects of psychogenic nature that may cause negative organic changes).

4). Frustration cannot be a purely negative phenomenon of human life, its moderate level can promote positive individual parameters and mobilize the human for action.

5). Frustration, formed on the basis of privation or deprivation, especially during childhood, is particularly difficult if they are also accompanied with the ability to social comparison. However, the negative effect may be weakened in the process of evaluation of their impact on life situations in terms of the multiplicity of approaches, as well as feasibility and low level of personal expectations.

6). Increased physical activity, involvement in work, which often can acquire social meaning and mobilize people to a complete overcoming leads to a significant weakening of the influence of frustration.

7). Contacts with people, communication and a reference group of the frustrated person will have great positive (or the opposite).

8). The significant weakening of the influence of frustration on the body and avoidance of its most probable consequences, including the acquisition of outsider's consciousness is possible in terms of understanding the nature of frustration and postfrustration awareness, mobilization of willpower to overcome these phenomena, reevaluation of values, change of expectations in the direction of realism, increase in physical and social activities, optimization or replacement of the reference group.

Literature

1. Зборовский Г.Е., Широкова Е.А., Социальная ностальгия: к исследованию феномена // Социологические исследования. – 2001. – №8. – С. 12–23.
2. Король В.М. Соціально дезадаптована поведінка як шлях до адиктивної поведінки неповнолітніх // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – №2. – С.96-100.
3. Крэйн У. Психология развития человека. 25 главных теорий // Под науч. ред. А.А. Алексеева. – СПб.: Прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2007. – 512 с.
4. Левада Ю.А. Homo Post-Soveticus // Общественные науки и современность. – 2000. – №6. – С. 5-24.
5. Марьин М.И., Бирюков С.Д., Смирнова М.В., Личностные факторы суицидального риска (на примере сотрудников органов внутренних дел) // Психологический журнал. – 2009 г. – Т.30. – №4. – М., Изд-во «Наука». – с.16-23.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. – М.: Смысл, 1999. – 425с.
7. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А. Налчаджян. – 2-е изд., перер. и доп. – М.: Эксмо, 2010. – 368с.
8. Овчинникова М.М. Об'єктивний зв'язок соціальної адаптації й рухової активності учнів навчальних закладів інтернатного типу як соціально-педагогічна проблема // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – №2. – С.52-58.
9. Перейма В.В. Формування позитивного ставлення до праці в соціально дезадаптованих підлітків // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – №1. – С.45-50.
10. Ревасевич І. Вікова динаміка розвитку структурних компонентів особистісної адаптованості у системі фундаментального експерименту // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. – С. 105 – 115.
11. Романенко В.О. Рухові здатності людини / В. О. Романенко. – Донецьк : «Новый мир» УКЦентр. – 1999. – 336с.
12. Рибковський А.Г. Системна організація рухової активності людини / А. Г. Рибковський, С. М. Канишевський. – Донецьк : ДонНУ, – 2003. – 436 с.
13. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 1979. – 154 с.
14. Скребець О., Дем'яненко Т., Особистісно орієнтований підхід у роботі з соціально дезадаптованими неповнолітніми // Рідна школа. – 2009. –№ 5-6. – С.51-53.
15. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. Пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000. – 320 с.
16. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://flogiston.ru/library/frustration>
17. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.psychologies.ru/glossary/dict/23/>
18. Електронний ресурс. – Режимдоступу: [:http://www.openpower.ru/society/sostoyanie-frustratsii](http://www.openpower.ru/society/sostoyanie-frustratsii)

INFLUENCE OF GENDER STEREOTYPES ON HOMOSEXUAL IDENTITY

Modern human lives in a social environment full of a variety of attributes, including a prominent place occupied by gender stereotypes. Often the interaction between each other, whatever it is friendly or business conversation, can be seen like the most people attribute to their companions the characteristics that they actually haven't had, but to this people it seems like this characteristics are peculiar for a given sex! This is stereotyped images of men and women, which evolved over the centuries and have been very tenacious.

Our time is characterized by the process of integration of the area of sexual expression of personality in modern social and cultural space, struggle of gay and lesbian for social recognition, facilitating social adaptation, building an open tolerant society. This is an actual problem especially in our country, which has not liberal and tolerant attitude towards this social group. Society doesn't accept or is in a hostile position against people who are "different" and are not appropriate to some standards and norms: religious, racial and so on.

Attitudes toward homosexuals varied greatly at different times – from full adoption and institutionalization as an ideal form of relationship (classical Greece, ancient Rome) to the total eradication attempts (Late Middle Ages in Europe and some countries in Asia and Africa today). Until the middle of the XIX century under the influence of religion, public opinion believed that sexual relations with persons of the same sex are the perversion. Since researchers become interested in the nature of human sexuality, the attitude toward homosexuals was gradually changing. Since the beginning of XX century homosexuality from a sin, which should be punished, has become to a disease, which must be treated. And only after 1990 it is not considered as a disease.

But not all of the scientists adhere to the treatment to homosexuality as a disease. Richard von Krafft- Ebing in his book "Psychopathia Sexualis" called it as degenerative disease, Sigmund Freud and Havelock Ellis took a different position. Ellis insisted that homosexuality should be accepted as a normal variant of human behavior, like left-handedness. Freud believed that same-sex love was based on the same physiological basis as opposite-sex: man is bisexual by nature, in his view there are both hetero- and homoerotic components, and their "balance" is defined only in the process of individual development.

George Weinberg introduced the concept of homophobia to mean fear of homosexuals. It was fear regarding homosexuals, which is associated with fear of infection, impairment of the things that humans have struggled for – home and family. It was a religious fear and it led to severe violence, as fear should do. Subsequently homophobia defined as "fear in close proximity with homosexuals, and in case of homosexuals, hatred of themselves". He also stressed its strong relation with the reinforcement of male gender norms.

Admittedly, the existing gender stereotypes in society play both positive and negative roles. The first negative effect is that stereotyped images of men and women give the effect of a magnifying glass, because the differences between men and women are emphasized much greater

extent than they really are. The second negative effect of gender stereotypes – a different interpretation and evaluation of the same event depending on which sex its participant belongs to, which is evident in the perception of children of both sexes by adults. The third negative effect of gender stereotypes is inhibition of the qualities that are not appropriate to the sex-role stereotype.

It is expected, for example, that a man should be sustained, balanced and impartial in relationships with other people. The woman can afford whim, and when somebody can offend her, she might cry. Great emotionality of women is one of the persistent gender stereotypes. For males burst into tears – it is the sign of breaking the norm of masculinity. As a result, boys can develop femiphobia in their mind that is a manifestation of fear in their femininity. For adult males the appearance of this fear may be due to beliefs that homosexuality is inherent in men with feminine traits. Therefore, men with traditional approach to male roles assume that every man should not be emotional and then there is no need to improve the expressive ability and the ability to understand the emotions of others. As a result – natural differences between men and women are increased. So many men refrain from hugs each other or from kissing each other, but women don't. Moreover, it is expected that men will not show affection to each other or hanker presence of each other so openly, as women do. Millions of fathers feel that they don't need to tenderly kiss their children or to hug them while the mother can kiss and hug their daughters and sons.

The influence of traditional culture, values and education on the development of homosexual inclinations has been studied by other western researchers. For example, Michael Kimmel considers the influence of the dominant stereotypes of masculinity and claims that homophobic reaction – is a way of emphasizing of masculinity. One of the clearest evidence of this position is “differentiated” homophobia, which is a frequent manifestation of aggression and hostility of the part of men in relation to the “feminine” men. Another of the causes of homophobia may be that male homosexuals are perceived as a threat to the patriarchal society and way of life that is characterized by the rule of men and “masculine” values.

Analysis of masculinity and femininity of homosexuals showed that most gay men have androgynous qualities, which means that at the same time they can show the feminine and masculine features. Homosexual women were divided into those, who own their sex characteristic qualities of femininity, and women with androgynous qualities.

Results of the study showed that heterosexual men tend to attribute feminine traits to gays. Heterosexual women attributed masculine features to lesbians. Among those features that were attributed by heterosexual men to gays are: femininity, tenderness, secrecy, soft nature and infantilism. In general we can say that heterosexual men attributed to gays mainly feminine traits of behavior. Heterosexual women attributed to lesbian traits such as authoritativeness, risk tolerance, independence, belief in themselves and aggressiveness. So, heterosexual women see lesbians as androgynous figures.

Common features of actual homophobes are high anxiety, irritability, coupled with rapid exhaustion. These features make them in common with people with a weak nervous system; minor neutral incentive easily causes violent outbursts, inadequate stimulation and excitement. They have no social conformity, poor self-control. Perhaps, this is due to lack of socialization trains, inability or unwillingness to restrain or postpone gratification of their desires. They have no social conformity, poor self-control. They are characterized by protection to the effect of stress factors familiar to everyday situations, based on self-confidence, optimism and activity.

Identifying themselves by heterosexuals is quite clear – men identify themselves with men, whose behavior model is adopted from his father, women – with women, whose model of behavior is adopted from their mother. Gay's self-identification system is different: gays identify themselves with their own mothers, whose behavior pattern contributes to their androgynous behavior, against lesbians, which identify themselves with men, whose model of behavior is adopted from their fathers. The fact that the female part of the respondents identify themselves with men is also linked to the modern social role of women, who in addition to family concerns now are also training in professional activity, that requires her determination, self-confidence and independence, that are known as the male traits.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ Й ВИПУСКНИКІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Дослідження проблеми професійного самовизначення молоді й випускників вищої школи, зокрема, мають досить глибоке коріння як у психології так і в соціологічній науці.

Структура, ієрархія ціннісних орієнтацій молоді в професійно-трудовій сфері, механізми їх взаємозв'язку із соціальним середовищем описувалися в працях представників московської (А. Г. Здравомислов, М. М. Руткевич, Ф. Р. Філіппов, В. І. Чупров), Санкт-Петербурзької (С. М. Іконнікова, В. Т. Лісовський), київської (О. М. Балакірева, Л. В. Сохань, Л. В. Паніна, О. О. Яременко), харківської (В. І. Астахова, Л. М. Герасіна, О. М. Кузь, Ю. О. Чернецький, І. І. Шеремет, О. О. Якуба) соціологічних шкіл.

У період становлення і розвитку ринкової економіки проблеми професійного самовизначення продовжують вивчати С. М. Іконнікова, В. Т. Лісовський, Л. В. Паніна, В. І. Чупров та інші. До цих проблем звертаються також соціологи І. Л. Демченко, О. Г. Злобіна, Н. О. Победа, Л. Г. Сокурянська, О. О. Яременко, які розглядають професійне самовизначення із позицій саморегуляції відносин між особистістю та суспільством.

Незважаючи на те, що відбувається у нинішніх умовах складних трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, стала наявною недостатність досліджень впливу ринку праці на професійне самовизначення майбутніх молодих фахівців, нових стратегій їх поведінки під час працевлаштування і механізмів формування їх адаптаційного потенціалу в процесі професійної підготовки у вищій школі. Саме така потреба вплинула на вибір теми, визначила ціль й завдання нашого дослідження.

Ключовими дослідницькими лініями окресленої тематики ми обрали:

- 1) проаналізувати сучасний стан ринку праці в Україні й динаміку зайнятості молодих фахівців із вищою освітою;
- 2) визначити специфіку соціально-психологічної адаптації молодих фахівців до умов конкуренції на ринку праці;
- 3) розробити й обґрунтувати поняття адаптаційного потенціалу студентів-випускників;

У контексті означеної теми нами проведено пілотажне дослідження у ВНЗ, де виступає контингент студентів випускних курсів вищого навчального закладу, що готується до виходу на ринок праці.

Акцент наукового пошуку був зосереджений на тому, що професійне самовизначення залежать як від соціального статусу, так і від інтелектуальних здібностей і шкільної успішності молоді людини. Варто врахувати, що і рівень взаємозалежності між інтересом і придатністю до тієї або іншої професії відносно невисокий[2].

Правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є найважливішим прогностичним фактором професійної задоволеності. Причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) фактори, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір по інтересах, такі внутрішні (психологічні) фактори, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних схильностей або з неадекватним представленням про зміст майбутньої професійної діяльності. Часто дослідження професійних інтересів студентів показують, що в 70% студентів домінуючі професійні інтереси лежать поза сферою обраної й освоюваної ними професії. Зовсім очевидно, що це позначиться не тільки на рівні професійного навчання, але і згодом на ефективності професійної діяльності[1].

Результати дослідження можуть стати підґрунтям інноваційних освітніх технологій, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності майбутніх молодих фахівців, і використовуватися при розробці практичних рекомендацій з організації спеціальної підготовки студентів-випускників до самостійних стратегій працевлаштування.

Таким чином, вища школа виступає найважливішим фактором оптимізації складного та багатогранного процесу професійного самовизначення.

Післявузівське професійне самовизначення – один із найважливіших етапів життєвої стратегії особистості. Воно містить у собі остаточний вибір сфери й роду діяльності, уточнення орієнтацій, пов'язаних із працевлаштуванням. Цей вибір визначає місце, яке посяде молодий фахівець у соціально-професійній структурі суспільства, перспективи реалізації кар'єрних прагнень.

Список використаної літератури:

1. Психологія професійної підготовки. СПб, 1993. – с. 324
2. Сучасні психолого-педагогічні проблеми вищої школи. – Л.: Вид-во БРЕШУ, 1985. – с. 143



Чекардина Е. Ю.
магистр, Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

ПСИХОСОМАТИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА КАК СЛЕДСТВИЕ ТЕХНОГЕННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

***Аннотация:** статья посвящена исследованию непосредственного влияния последствий техногенного развития общества на развитие психосоматических расстройств.*

Ключевые слова / Keywords: психосоматические расстройства / psychosomatic disorders, техногенная глобализация / technogenic globalization, эмоциональный стресс / mental stress.

В настоящее время каждая индустриально развитая и развивающаяся страна находится в определенной степени под влиянием результатов научно-технической революции. В результате этого глобального процесса возрос мировой производительный потенциал, но, в то же время, информационная сфера жизни общества потерпела радикальных изменений. Современное общество порождает сложные социально-техногенные и социально-природные процессы, которые приводят к трансформации естественных форм жизни к искусственным.

Информатизация общественной жизни обеспечивает расширение глобализации техническими и технологическими способами. Вместе с этим, изменяется и привычный образ жизни людей, их поведенческие стереотипы, развиваются динамичные социальные качества, разрушается телесность человека. Последнее достигается с помощью искусственных электромагнитных полей. Параллельно с негативным воздействием на внешнюю природную среду, происходят процессы биоконцентрирования радионуклидов, тяжелых металлов и других токсичных веществ организмами. Все это приводит к трансформации самого человека (замене его органов и тканей, клонированию), продуктов его питания (генетической модификации растений и животных, применению консервантов) [2].

С течением времени в процессе развития человечества проявлялись новые симптомы и синдромы различных заболеваний, что означает постепенное нарушение универсального механизма приспособления человека к внешним условиям жизнедеятельности. Если в древности специальные защитные программы человеческого организма сопротивлялись внешним факторам, то в процессе развития человечества изменились и нагрузки, от которых не предусмотрена программа защиты. Именно поэтому приспособление человека теперь зависит более от его психических возможностей [1, с. 84]. Ранее эмоции человека были предназначены для мобилизации защитных реакций организма, а теперь – они все более подавляются и встраиваются в определенный контекст, который диктуют общественные поведенческие стереотипы. Это может привести к разрушительным процессам в организме, среди которых – психосоматические расстройства.

В контексте настоящего исследования целесообразно принять во внимание определение психосоматических расстройств, которое предложили Петровский А.В. и Ярошевский М.Г.. Они определяют такие расстройства как нарушения функций внутренних систем и органов, появление и развитие которых в наибольшей степени связано с нервно-психическими факторами, переживанием острой или хронической психологической травмы, специфическими особенностями эмоционального реагирования личности [4].

Психосоматические расстройства возникают вследствие нескольких групп факторов. Во-первых, наследственно-конституционные факторы, к которым относят особенности центральной нервной системы и личности человека. Во-вторых, психоэмоциональные (психогенные) факторы, включающие острые или хронические внешние воздействия, которые опосредованы через психическую сферу и обладают когнитивным и эмоциональным значением. В-третьих, органические факторы, в число которых входит различная органическая скомпрометированность интегративных церебральных систем сверхсегментарного уровня (лимбико-ретикулярного комплекса, прежде всего) [3].

Все факторы возникновения психосоматических расстройств тесно взаимосвязаны между собой, но в их основе лежит воздействие на центральную нервную систему человека. Центральная нервная система человека воспринимает воздействие таких факторов техногенного развития общества, как информационные. В данном случае центральная нервная система играет первостепенную роль во взаимодействии человека с внешними условиями, так как именно эта система воспринимает и анализирует информацию, имеет высшую управляющую и интегративную функции в организме. Разум человека был сформирован на протяжении многих веков в качестве некоего инструмента адаптации к внешним факторам, а в частности – к абиотическим. К таким факторам относят физические, химические и механические факторы неживой природы – гравитацию, магнитное поле планеты Земля, солнечный свет и т.п. Данные факторы не созданы живыми организмами, то есть, людьми. Но, в то же время, с техногенным развитием человечество постепенно адаптировалось к таким факторам, внося в их функционирование определенные изменения. Вместе с адаптацией, эти изменения также выступают в качестве факторов формирования, развития и функционирования центральной нервной системы человека. Человечество в процессе техногенного развития общества бессознательно изменяет абиотические факторы. К примеру, это образование озоновых дыр, химические элементы литосферы, ядерные испытания. Че-

ловек уничтожает биосферу вокруг себя, формируя техносферу. Но к техносфере он не способен верным образом адаптироваться. Прежде всего, «под прицел» попадает именно центральная нервная система организма, которая переносит стрессы, неврозы, депрессии, психосоматические и другие более серьезные и масштабные заболевания. Например, группа загрязнителей, которые являются побочными продуктами хлорогранических синтезов, диоксины, – могут вызвать опухоль мозга. Химические соединения, которые применяются в качестве пестицидов, являются причиной серьезных полиневропатий у людей, которые задействованы в их производстве [5].

Следует заметить, что получателем информации о внутренней и внешней среде человеческого организма выступает лимбическая система. Именно она запускает те реакции, которые обеспечивают приспособление организма к внешним условиям. Лимбическая система является структурно-функциональной основой эмоций человека, поэтому необходимо определить влияние техногенного развития и на эмоциональную сферу человека. Ведь концепция психосоматических расстройств центральным ставит именно эмоциональный стресс. Такой стресс возникает при запуске стресс-факторов – то есть, воздействий и ситуаций, которые мозг человека оценивает как негативные в случае невозможности защиты или избавления от них. В современном обществе эмоции подавляются, приобретают только такой контекст, который приемлем в обществе. Подавление эмоций ведет к напряжению и стрессу, ведь корень эмоционального стресса кроется в отношении к определенному воздействию.

В условиях техногенного развития общества человеческий организм подвержен так называемому информационному эмоциональному стрессу. Информация, которую накапливает человечество, умножается день за днем. Каждое новое поколение должно усваивать больше информации, чем предыдущее, а человеческий мозг при этом не терпит изменений. Чтобы усвоить увеличивающийся объем информации, интенсифицируется процесс обучения человека. Это становится причиной информационных перегрузок, которые могут вызвать нервно-психическое напряжение и, как следствие, информационный эмоциональный стресс.

Таким образом, в условиях современности при техногенном развитии общества человек получает психоэмоциональное перенапряжение, которое вызывает негативные состояния, ведущие к срывам нормальной психической деятельности и, как следствие, к возможности появления психосоматических расстройств.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бочанова Е.В. и др. Психосоматические заболевания: полный справочник / под ред. Ю.Ю. Елисеева. – М.: Эксмо, 2003. – 605 с.
2. Демиденко Э.С., Дергачева Е.А. Техногенное развитие общества и трансформация биосферы. М.: КРАСАНД, 2010. 288 с.
3. Лурия А.Р. Внутренняя картина болезней и ятрогенные заболевания. – М.: Медицина, 1977. – 112 с.
4. Психосоматическая медицина: Руководство для врачей / П.И.Сидоров, А.Г.Соловьев, И.А.Новикова; Под ред. акад. РАМН П.И.Сидорова. – М.: МЕДпресс-информ, 2006. – 568 с.
5. Трошин В.В. Экология и нервно-психическое здоровье. Медицинский альманах. 2010. № 1. – С. 69-77

ОСОБЕННОСТИ СООТНОШЕНИЯ ФЕМИНИННОСТИ-МАСКУЛИННОСТИ У ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В ПОЛНЫХ И НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация

В статье дается сравнительная характеристика величины развитости качеств фемининности-маскулинности у юношей и девушек из полных и неполных семей.

Ключевые слова: фемининность, маскулинность, андрогинность, Я-концепция.

In the article comparative description of size of high-quality development of femininity-courageousness is given for boys and girls of complete and incomplete monogynaepadiums.

Keywords: femininnost', maskulinnost', androginnost', I-conception.

Существует достаточно много исследований, описывающих влияние фактора неполной семьи на личность ребенка. С точки зрения И.В.Дубровиной, только семья – родители и близкие родственники, их образ жизни, содержание общения и стиль взаимоотношений – формируют у юношей и девушек образцы, эталоны мужчины и женщины.[1]

В.Н.Дружинин отмечает, что ребенок обучается своей будущей супружеской роли, мысленно отождествляя (идентифицируя) себя с родителем того же пола. Для мальчика особое значение имеет опыт общения с отцом, и, более того, опыт наблюдения за поведением отца по отношению к матери.[2] Розинаева Г. отмечает, что для сына отец представляет идеал отношения к жене, для дочери является образцом будущего мужа.[3] Хорват Ф. подчеркивает, что пример отца в семейной жизни является очень важным фактором для подготовки юношей и девушек к будущим родительским функциям.[4]

В своем пилотажном исследовании мы предположили, что гендерная составляющая Я-концепции личности (в частности-соотношение фемининных и маскулинных качеств) формируется под влиянием семейного воспитания в зависимости от полноты семьи и задались целью исследовать соотношение «фемининности» и «маскулинности» у юношей и девушек, воспитывающихся в полных и неполных семьях и выявить разницу.

В исследовании принимали участие школьники 9-10 классов, в общем количестве 30 человек, из которых:

- 10 девушек и 10 юношей из полных семей;
- 5 девушек и 5 юношей из неполных семей (только мать).

Таблица 1.

Результаты исследования юношей из полных семей

Испытуемые	M	F	IS
А.Р.	0,65	0,75	0,2
А.Е.	0,5	0,85	0,8
Б.А.	0,6	0,65	0,1
Б.Г.	0,55	0,35	-0,4
Б.Н.	0,6	0,75	0,3
В.Ч.	0,5	0,85	0,8
Е.А.	0,6	0,65	0,1
Г.Н.	0,75	0,75	0
Т.В.	0,9	1	0,2
Х.Ж.	0,35	0,35	0
Средний показатель	0,6	0,7	0,2

Таблица 2.

Результаты исследования юношей из неполных семей

Испытуемые	M	F	IS
Б.А.	0,5	1	1,1
Б.М.	0,05	0,9	1,9
Д.Д.	0,15	0,95	1,8
К.Л.	0,45	0,95	1,1
М.В.	0,05	0,9	1,9
Средний показатель	0,24	0,9	1,56

Для исследования был использован опросник Сандры Бем. Опросник и расшифровка к нему построены в соответствии с концепцией андрогинии С.Бем: андрогиния – сочетание традиционно женских и мужских черт, значимая психологическая характеристика человека, определяющая его способность варьировать поведение в зависимости от ситуации; она помогает формированию устойчивости к стрессам, способствует достижению успехов в различных сферах жизнедеятельности.

Согласно опроснику, к фемининным качествам относятся: умение уступать, жизнерадостность, застенчивость, нежность, падкость на лесть, преданность, женственность, умение сочувствовать, забота о людях, понимание других, сострадание, способность утешить, тихий голос, теплота и сердечность, мягкость, доверчивость, инфантильность, нелюбовь ругательств, любовь к детям, спокойствие.

К маскулинным качествам относятся: вера в себя, склонность защищать свои взгляды, независимость, атлетичность, напористость, сильная личность, сила, аналитичность, способность к лидерству, склонность к риску, быстрота в принятии решений, самодостаточность (полагание только на себя), властность, мужественность, собственная позиция, агрессивность, склонность вести за собой, индивидуализм, дух соревнования, амбициозность и честолюбие. [5]

Испытуемым были предоставлены бланки с утверждениями (качествами) на каждое утверждение из которых участники исследования отвечали положительно-

Таблица 3.

Результаты исследования девушек из полных семей

Испытуемые	M	F	IS
А.Л.	0,35	0,35	0
Б.Е.	0,6	0,7	0,2
Д.М.	0,7	0,6	-0,2
М.Д.	0,45	0,9	1,04
С.А.	0,6	0,8	0,4
Т.А.	0,6	0,6	0
Т.Н.	0,65	0,75	0,2
И.Т.	0,35	0,35	0
И.В.	0,65	0,75	0,2
М.Я.	0,45	0,9	1,04
Средний показатель	0,54	0,67	0,3

Таблица 4.

Результаты исследования девушек из неполных семей

Испытуемые	M	F	IS
Ч.Т.	0,7	0,85	0,3
Ш.Н.	0,5	0,45	-0,1
Л.Т.	0,35	0,35	0
Ш.О.	0,6	0,7	0,2
Б.М.	0,45	0,9	1,04
Средний показатель	0,52	0,65	0,36

но или отрицательно в зависимости присутствия или отсутствия у себя указанных качеств.

Ответы, полученные в результате исследования обрабатывались и по предложенной формуле вычислялся итоговый индекс, позволивший нам сделать определенные заключения об андрогинности, фемининности либо маскулинности, представленные в таблицах 1,2,3,4.

По результатам, полученным в ходе исследования, можно говорить о том, что качественный состав семьи оказывает влияние на соотношение гендерных качеств Я-концепции личности преимущественно на лиц мужского пола. То есть, у юношей, воспитывающихся в семье, где отсутствует отец, преимущественно преобладают фемининные черты – это совокупность личностных характеристик, соответствующих стереотипу женственности: мягкость, заботливость, нежность, слабость, незащитность и т.п. У юношей же которые воспитываются в полноценной семье где присутствуют оба родителя, и в воспитании ребенка принимают участие как мать так и отец, соответственно преобладает андрогинность, т.е эти юноши наделены в определенной мере женственными и мужественными чертами.

У девушек же явного влияния отсутствия в семье отца на процентное соотношение маскулинности-фемининности не наблюдается.

Преобладание такого качества как андрогинность у юношей из полных семей и девушек, воспитывающихся в разных типах семей, является положительной чертой, позволяющей детям благоприятно адаптироваться в коллективах как мужских, так и женских, а так же с легкостью находить общий язык с представителями разных полов, поскольку такое свойство как андрогинность, выгодно сочетает фемининные и маскулинные черты.

Лишение отца и недостаточный опыт общения с ним нарушает формирование отцовских чувств у юношей, что впоследствии негативно сказывается на их отношении к собственным детям.

Т.И.Дымнова полагает, что нарушение условий развития ребенка в семье, эмоциональная депривация и фрустрация способностей приводят к формированию отрицательных эмоциональных установок, которые мотивируют деструктивные (асоциальные, невротические и др.) формы поведения, приводящие в будущем к дезадаптации в семейной жизни. [7]

Таким образом, важнейшим условием правильного протекания процесса полоролевой идентификации является наличие и фактически и психологически полной семьи с адекватным исполнением родителями традиционных половых ролей. Формирование гармоничного для пола поведения требует одновременного восприятия ребенком обеих ролей: мужской у отца и женской у матери. Полоролевая идентификация происходит не только через копирование аналогичной роли взрослого, но и путем противопоставления, через противоположную роль родителя другого пола. Необходимо также осуществлять воспитание юношей и девушек не как бесполок существ, а как сыновей и дочерей, мужчин и женщин с учетом всех половых и индивидуальных особенностей личности. Так как достигнуть этих условий в жизни удается не всегда (вряд ли все семьи будут полными), то следует учитывать возможные отклонения в становлении гендерной идентичности ребенка и по возможности предупреждать их.

Литература

1. Практическая психология образования. Под ред. И. В. Дубровиной Спб. : Питер, 2004.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М., 1996.
3. Розинаева Г. Супружество, материнство, отцовство. Минск: Полымя, 1989
4. <http://www.venusianarts.com>
5. <http://psihu.net>
6. Кочарян А.С. Соматокомплекс маскулинности в норме и патологии. – Киев, 1996.
7. Дымнова Т.И. Психология семейного образа жизни [Текст] : учеб.-практ. пособие / Т.И. Дымнова. – М.: Пед. о-во России, 2005.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Човган Е.А. Благотворительность как психологическая основа социальной работы: теоретико-концептуальный анализ.

В статье благотворительность рассматривается как психологическая основа социальной работы. Раскрыты особенности психологической характеристики благотворительности в личностном аспекте. Феномен благотворительности структурно охарактеризован функциональным единством когнитивных, мотивационных, эмоциональных, динамических и регуляторных компонентов, опосредствованных факторами социализации личности и условиями ее социально-общественного функционирования.

Ключевые слова: социальная работа, благотворительность, личностной аспект, компоненты.

Постановка проблемы. Нынешний этап развития Украины, в условиях углубления качественных трансформаций постсоветского общества, характеризуется направленностью на построение социально-ориентированного государства. Данный акцент обуславливает необходимость обеспечения на действенном уровне эффективном системы социальной помощи населению, в которой одно из важнейших мест принадлежит социальной работе. Комплекс мероприятий социальной работы, осуществляемый на основе профессиональной деятельности социальных работников, снижает социальные риски для личности в современных условиях общества, помогает эффективно поддерживать в нем прослойки нуждающихся людей, выполняет социально-стабилизирующие функции. Поэтому *актуальным* является исследование феномена благотворительности как основополагающей базы социальной работы в современном обществе, проведение концептуального анализа благотворительности как явления – как психологической основы современной профессиональной социальной деятельности по оказанию помощи социально незащищенным слоям общества.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует, что к настоящему времени исследования благотворительности как явления отображены в основном в отраслях педагогики [8; 18], социологии [6], истории [7; 10; 19], этико-философских наук [1; 17]. Необходимо отметить, что тематических психологических работ по изучению благотворительности как психологического феномена в социальной работе, практически нет. Исследования психологических аспектов проявления благотворительности являются разрозненными и фрагментарными. В сфере социальной работы явление благотворительности рассматривается как историческая и духовно-моральная база развития социальной работы [2; 4; 20; 21; 22; 23 и др.].

Отметим в данном контексте, что с точки зрения общего подхода социальная работа выступает как общественно-организованная и профессионализируемая форма просоциального поведения определенной группы членов общества [2]. Однако, как отмечает А.В. Коноков, если вопрос просоциального поведения личности есть довольно широко освещенным в практической социальной психологии, то более специальный вопрос благотворительности [а тем более – вопрос благотворительности как основополагающей психологической составляющей социальной работы – А. Ч.] не является изученным до настоящего времени ни на теоретическом, ни на практическом уровнях [9].

В контексте данной проблематики важным является исследование явления благотворительности как психологического фактора повышения эффективности социальной работы, как важной личностно-профессиональной характеристики социального работника. Проблема психолого-педагогического формирования благотворительной направленности социального работника выступает как необходимая задача определения его личностного соответствия гуманистическим ценностям социальной работы, определения степени его просоциальности.

В связи с этим, *целью данной статьи* определяется задача, во-первых, охарактеризовать историогенезисный аспект благотворительности в современном обществе (как социальное и психологическое явления в контексте социальной работы), во-вторых, исследовать особенности психологической характеристики благотворительности в личностном аспекте.

Изложение основного материала. Концептуальное рассмотрение понятия „благотворительность свидетельствует, что, при дискурсивно-этимологическом рассмотрении данной лексической единицы, справочной литературой в русском языке выделяются следующие значения: 1. *о действиях, поступках:* безвозмездный и направленный на общественную пользу; 2. Направленный на оказание материальной помощи неимущим [12, с. 56]. Согласно словарю В.И. Даля: „Благотворительный – склонный к благотворению, обычно разумеют: готовый делать добро, помогать бедным” [5, с. 94]. В данной статье мы используем термин „благотворительность именно в первом, более широком значении относительно его второго, более узкого смысла. В этом широком значении русскоязычное понятие благотворительности совпадает с понятием украинского языка „доброчинність”, которое выступает смысловой доминантой по отношению к синонимичному понятию „благодійність” [16, т.1, с. III, 433], которое, в свою очередь, подобно отображается в русском языке понятием „благотворительность” [15, с. 33, 34, 1086].

Таким образом, с учетом синонимичности украинских дефиниций „доброчинність”/„благодійність”, установленным есть их содержательно-понятийное совпадение с русскоязычной формой „благотворительность” в широком понятии добровольного, безвозмездного и направленного на общественную пользу действия по предоставлению различных форм помощи нуждающемуся человеку.

В советский период, констатируют исследователи [6; 7; 9; 19; 21 и др.], благотворительность в ее традиционном сущностном понимании („бескорыстная помощь тем, кто в ней нуждается, со стороны общественных организаций, государственных институций, церкви и частных лиц) практически исчезает [6, с. 115]. Прекращается существование самого социального института благотворительности, а задача опеки

нуждающихся полностью переходит к государству в плоскости государственной социальной защиты [18, с. 18; 20, с. 21-22]. Благотворительность рассматривалась как способ маскировки эксплуататорской сущности буржуазии [9], отрицалась ее общественная потребность при социализме. Считалось, что поскольку в советском обществе нет бедности, значит нет и оснований для явления благотворительности [7, с. 81]. В связи с этим научного внимания к явлению благотворительности советской наукой практически не уделялось.

В нынешнее время, в условиях динамичных трансформаций постсоветского общества, благотворительность становится определенным отображением, закономерным симптомом развития современного общества и в России, и в Украине, отмечают Р.Г. Апресян, Е.А. Есина, А.В. Кононов и др. Изучение социально-психологической сущности благотворительности предоставляет новые возможности для исследования содержательности и динамики психологических и социальных процессов в обществе. Именно этим и определяется необходимость научного внимания к благотворительности, к ее внимательному изучению как социального и психологического феномена [1; 9].

Поэтому в современных условиях возрастает потребность психологического изучения феномена благотворительности в качестве условия и сущностной основы социальной работы. В данном контексте необходимым выступает исследование благотворительности как важной психосоциальной характеристики и личностной черты социального работника. Этим и определяется важность проведения углубленного теоретического анализа данной тематики с точки зрения повышения эффективности подготовки специалистов в сфере социальной работы.

Рассматривая благотворительность с точки зрения исторического и социального прогресса, необходимо отметить, что как цивилизационное явление, она имеет глубокие социально-культурные и духовно-моральные корни и является направленной на достижение общественного блага [1].

На социальном уровне благотворительность в целом связана с процессами становления и развития человеческого общества, с утверждением в нем принципов взаимопомощи и гуманизма как жизненной практики [3; 17; 19; 27 и др.]. Как социокультурное явление, благотворительность выступает в форме комплекса общекультурных и этических концептов и категорий общественного знания. Как данная форма социального проявления, благотворительность является выражением гуманистической направленности социума на творение добра (блага) по отношению к человеку [24, с. 184-191].

С точки зрения структурного функционализма, благотворительность как социальный феномен можем рассматривать как составляющую часть общества, поскольку она (как явление) выполняет функции, являющиеся необходимыми для сбережения его структурной целостности. С помощью благотворительной деятельности, отмечает Е.А. Есина, как опредмеченной деятельностью формы явления благотворительности, реализуются основные социальные функции сохранения, обновления и развития общества [6, с. 118].

Универсальность благотворительности как социального феномена определяется присущими ей аспектами общественной жизни, которые существуют независимо от конкретно-исторических условий общества, а также независимо от форм организации самого явления. На этой базе мы разделяем позицию Е.А. Есиной отно-

сительно того, что универсальный характер явления благотворительности определяется тем, что в условиях социального пространства и времени всегда есть место для предметного проявления данного явления в обществе [6, с. 115]. В координатах социального пространства и времени изменяются только формы проявления данного феномена в конкретных социокультурных условиях.

Благотворительность как социально-психологическое явление выступает в форме морально-ценностной общественной нормы межличностных отношений, которая определяет просоциальный характер „помогающего” поведения индивида в социуме – Г. Бирхофф [3], Л.Э. Орбан-Лембрик [13], Л.Г. Почебут [14] и др. В данном контексте благотворительность на личностном уровне выступает как интегративное психологическое образование, которое определяет закрепление в сознании людей системы ценностей и ценностных установок относительно необходимости оказания бескорыстной помощи нуждающемуся человеку.

Как отмечают многие исследователи (Н.П. Иванова, Н.А. Савранская, Л.Т. Тюття М.В. Фирсов, Т. Шанин и др.), в истории человеческой цивилизации благотворительность, как проявление просоциальности поведения членов общества, в разных формах ее проявления присутствовала всегда. Без благотворительности, без благотворительной деятельности, направленных на благо другого человека и в целом – общества, невозможно представить историческую реальность человеческого бытия и прогресс человеческого сообщества [7; 17; 22; 24; 25] и др.

В условиях современной цивилизационной культуры огромное значение для утверждения явления благотворительности в качестве критерия моральности общества и фактора его гуманистического духовного развития отыграло христианство – Л.Я. Лавриненко [10], Н.А. Сейко [18], А.Р. Соколов [19], Т. Шанин [25] и др. Моральные идеалы гуманизма и человеколюбия, исповедуемые христианской церковью как основополагающие ценности человеческих и общественных взаимоотношений, как подчеркивает О. Ильченко, „всегда были базой, духовно-морально-этической основой благотворительности” [8, с. 135]. Христианская концепция бескорыстной помощи человеку, в основе которой лежит философия любви к ближнему, и определяет сущность благотворительного поступка индивида [22, с. 15-16; 24, с. 189-191].

Как социальное явление, благотворительная деятельность характеризует активность поиска в социальной сфере эффективных путей социально справедливого решения проблем человеческого общества, в том числе и в сфере социальной работы – С.-Э. Юнгхолм [27]. Г. Бернлер трактует социальную работу как одну из форм профессиональной деятельности, которая активно направлена на достижение позитивных изменений в обществе путем творения добра (блага) нуждающимся людям [2, с. 46]. При этом явление благотворительности, исторически лежащее в основе социальной работы, само характеризует общественную активность, направленную на позитивные изменения как на уровне отдельной личности, так и на уровне общества. В данном контексте отметим, что Н.Б. Шмелева рассматривает гуманистически направленную профессиональную и личностную активность социального работника в качестве способа реализации благотворительных ценностей социальной работы и достижения целей прогресса общества, блага его членов [26, с. 115-116].

Т. Шаниным явление благотворительности, в контексте развития социальной работы, определяется как вид социальной активности членов общества, что

реализует их стремление творить добро [25, с. 19-20]. Отметим, что сама деятельность, с точки зрения деятельностного подхода в психологии (К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн и др.), выступает как специфическая форма существования человеческой активности, содержанием которой есть целесообразное изменение окружающего мира, его позитивное и прогрессивное преобразование.

При рассмотрении явления благотворительности как вида социальной активности, отмечают исследователи, благотворительная деятельность как составляющая социальной работы характеризуется большим количеством форм проявления личной инициативы. В пределах социального пространства общества благотворительность выступает как деятельностная активность его определенной части с целью социально-справедливого решения актуальных общественных проблем на ценностных принципах гуманизма и добровольной бескорыстной помощи „другому“. К кругу проблем, преодолению которых на принципах благотворительности активно содействует социальная работа, принадлежат: преодоление последствий стихийных бедствий, общественных кризисов, борьба с бедностью, помощь в решении кризисов социализации личности, поддержка и помощь нуждающимся и др. [2; 4; 18; 22; 23 и др.].

Как социально-психологический феномен, благотворительность в системе общественных отношений на основе моральности концепта помощи нуждающемуся человеку характеризует альтруистичность социального поведения и соответствующих этому гуманистических ценностей, которые определяют человека (специалиста) как „человека помогающего“. Благотворительность как социально-психологическое явление предусматривает развитость альтруистической установки относительно другого человека как общественной нормы, поскольку такие действия бескорыстной помощи направлены на пользу всему обществу в целом – Л.Г. Почебут [14, с. 121-123], М.В. Фирсов [23, с. 94-101], Т. Шанин [25, с. 19-20] и др. Подчеркивается, что благосостояние общества, если оно стремится к гуманности и справедливости, требует благотворительных (альтруистических) действий не только для решения своих проблем, но и для потребностей социально незащищенных групп [23, с. 100].

Благотворительности и ее опредметненной форме – благотворительной деятельности, принадлежит важная психолого-педагогическая роль в процессе формирования моральных норм, ценностных позиций и профессионально-личностных установок социального работника. Эта важность заключается в том, что в условиях профессионализации социальных действий личностные нормы, ценностные позиции и установки проектируются на практический (деятельностный) уровень профессиональной деятельности. Уровень сформированности благотворительной „Я-позиции“ у будущего социального работника непосредственно имеет отражение в индивидуальном качестве и эффективности его профессиональной социальной работы [4; 21; 22; 26].

Феномен благотворительности и его деятельностная форма проявления (благотворительная деятельность), как отмечает Н.А. Сейко, рассматриваются современной наукой во многих контекстах – философском (как благодеяние), социальном (как отдельный социальный институт), психологическом (как реализация потребности в признании и самоактуализации), теологическом (как христианская честота) и др. Научная характеристика явления благотворительности определяется

признаками ее междисциплинарности (зависит от отрасли науки, которая занимается изучением данной категории – истории, социальной педагогики, социологии, философии, психологии и т.д.); ее относительности (этико-культурные особенности реализации благотворительности в условиях определенного исторического этапа); ее многоуровневости (благотворительность индивидуальная (часная), коллективная, государственная), а также в зависимости от методологии и научного аппарата исследования [18].

Это определяет сложности концептуализации самого феномена благотворительности с точки зрения психологи – благотворительность рассматривается как разноуровневое интегративное образование. Данное образование, в зависимости от методологического подхода, психологически может охарактеризовываться: как психодинамичная ролевая позиция, которая обеспечивает социальную интегрированность личности (А. Бергсон, Р. Мей); как ценностная категория личности, моральность, честность (Л. Колберг); как тенденция к самоактуализации и саморазвитию личности (А. Маслоу, К. Роджерс); как самостоятельность и независимость (Л. Колберг); как социальная ответственность и справедливость (Л.Э. Орбан-Лембрик, А.Ф. Плахотный, Н.А. Сейко, Л.М. Соснина); как самостоятельность и независимость (Дж. Роттер); как стойкое свойство личности, так и отдельная форма поведения (К.А. Абульханова-Славская, А.Ф. Плахотный); как форма проявления альтруизма социального поведения (Д. Майерс, Р.С. Немов, Х. Хекхаузен, Р. Чалдини); как фактор определения психосоциальной идентичности (Э. Эриксон); как личностно-моральное качество (Т.Л. Лях); как фактор формирования личности (Л.И. Божович); как фактор социализации личности (М.А. Гулина, М.В. Фирсов); как личностная зрелость и ответственность (В.М. Русалов); как форма просоциального поведения (Г. Бернлер, Г. Бирхофф); как проявление мотивационных социально- и индивидуально-психологических факторов приобщения личности к благотворительной деятельности (А. Маслоу, Х. Хекхаузен); как фактор социальной практики (С.Д. Максименко, М. Ричмонд М.В. Фирсов, Б.Ю. Шапиро); благотворительность проявляется в чувствах и характере, восприятии, в осознании, мировоззренческих позициях, в разных формах поведения (Л.С. Славина) и др. Благотворительность может регулироваться различными эмоциональными механизмами и характеризоваться „эго”-вектором или „социо”-вектором направленности личности помогающего человека (К. Хорни), определять внутреннюю работу личности, связанную с формированием личностных подструктур (В.Г. Сахарова).

Феномен благотворительности может рассматриваться как элемент социального и личностного компонентов структуры индивидуального опыта и может характеризоваться двумя функциями – социальной адаптации и саморазвития личности, является направленным на достижение авторства собственной жизни, личностно-профессиональной зрелости и ответственности (М.А. Гулина, М.В. Левкивський). Характер проявления мотивационных характеристик благотворительной деятельности дает возможность говорить о компенсаторной функции субъекта благотворительности относительно объекта благотворительной деятельности (А. Маслоу).

Относительная независимость проявления факторов благотворительности на уровнях личности и поведения проявляется в феномене избирательности благотворительности („девиантная благотворительность” [17]), что может отображаться на эффективности деятельности социального работника в условиях профессиональной

социальной работы (В.Г. Бочарова, М.В. Фирсов и др.).

В контексте исследования благотворительности как важной психологической характеристики личности специалиста социальной сферы, важным выступает положение Н.А. Сейко о том, что в условиях профессионального обучения в вузе применение системы развития благотворительности способствует психологическим изменениям сознания субъектов учебного процесса. В частности, такие изменениям сознания субъектов (студентов – в условиях учебы в вузе) характеризуются изменениями уровня их социальной ответственности, статусно-ролевых позиций и ценностно-нормативных установок [18, с. 29]. При этом благотворительность выступает регулятором социализации обучаемой личности и реализуется на основе социальной справедливости и ответственности. Важным есть также положение о том, что в качестве фактора, который обуславливает поведение личности в социуме, выступают ее индивидуальные качества и свойства, а также сформированность личностной „Я-концепции” на социально-профессиональном уровне [13, с. 135-136]. Для качественной подготовки будущих социальных работников необходимым условием выступает сформированность комплекса основополагающих ценностей социальной работы [4, с. 27-28].

Благотворительность как социальный (социокультурный) феномен имеет двухсторонний характер, ее можно рассматривать и как явление (социально-психологическая, этико-моральная характеристика личности), и как деятельность (социально-направленный процесс взаимодействия людей в обществе).

В своей первооснове это явление имеет личностно-социальный морально-духовный характер, что психологически обсуждает отдельного человека или группу людей, объединенных общими принципами и ценностями, к совершению благотворительной деятельности в обществе, в частности – в сфере социальной работы. В социальной же работе, как в систематическом и организованном профессиональном труде, „чистая благотворительность” рассматривается как основополагающая исходная база данного вида деятельности, как непосредственная форма реализации ценностей гуманизма и помощи. В социальную работу благотворительность, как психологическая готовность к бескорыстному оказанию помощи „другому”, является укорененной на основе принципа преемственности гуманистических просоциальных форм развития общества. Такая психологическая укорененность проявляется на основополагающем уровне ценностной гуманистической направленности в профессионально-личностной „Я-позиции” и поведенческих формах деятельности социального работника, основанных на концепте безоговорочности помощи нуждающемуся. Подчеркнем, что по определению всех исследователей данной проблемы, такая личностная укорененность благотворительных принципов, как гуманистической психологической основы профессиональной деятельности социального работника, предполагает развитость у него, как базисного качества и ценности, *альтруизма*.

На любом этапе развития общества концепт помощи другим людям всегда выступает на фундаментальном уровне законов жизни как метод поддержки социальности человека. В гуманистическом контексте концепт помощи определяет позитивность установки к другим людям и потенциальность оказания помощи „другому” (помощь выступает как общая гуманистическая ценность человеческого общества, направленная на добро (благо) для других – С. Бэнкс). Принцип помощи психоло-

гически обуславливает определенные формы практического альтруистического поведения личности как опредметнивание ее „Я-позиции”. Такой практический альтруизм и лежит в основе явления благотворительности как творение добра в виде бескорыстной помощи другим в условиях социума (Н.А. Савранская [17], Н.А. Сейко [18]). Практический альтруизм в социально-психологическом контексте социальных норм общества ([13, с. 239-240]) характеризуется как форма „просоциальности поведения”, как „помогающее поведение” – Л.Г. Почебут [14, с. 121-123], Р.С. Немов [11, с. 70-71] (а также Г. Бирхофф, Д. Майерс, А. Фернхем, М.В. Фирсов и др.). При этом явление благотворительности на основе концепта альтруистической помощи „другому” рассматривается наукой как социокультурный и социально-психологический феномен, который составляет гуманистическую основу социальной работы и отображает меру социальной направленности личности социального работника [4; 20; 22; 24; 27 и др.].

Ценности и этические принципы социальной работы образуют своеобразную профессионально-этическую систему, в основе которой лежит гуманистический подход, что отмечают практически все исследователи данного вопроса. В пределах данной системы и определяются нормы практического взаимодействия клиента и специалиста – социального работника (С. Бэнкс, М. Доэл, С. Шардлоу, М.А. Гулина, Д. Лукас, И.Д. Зверева, М.В. Фирсов, С.-Э.Юнгхолм и др.). Основу данной этической системы составляет комплекс индивидуально-профессиональных установочных позиций и общественных идеалов (норм) благотворительности по отношению к нуждающемуся в помощи человеку – благотворительные ценности. Эти ценности и этические принципы и выступают психологическим обоснованием конкретных действий социального работника, профессионализированных требований относительно его лично-профессиональных качеств и характеристик, а также определяют его ответственность перед клиентами, коллегами, профессией [2; 21; 23; 27 и др.].

Рассмотрение понятия социальной работы как гуманистической формы ответственности благотворительной деятельности свидетельствует, что как категории оказания бескорыстного добра в обществе (по отношению к „другому”), благотворительность и социальная работа имеют *общую альтруистическую содержательность*. Это подтверждается как проведением анализа сопоставления данных категорий в профессиогенезисном контексте, так и на основании ценностного исследования их морально-этической основы как явления христианской культуры. Выявлено, что основой альтруистического содержания благотворительности как основы социальной работы выступают базовые ценности „добро” (благо), „помощь”, „гуманизм”.

Мы разделяем позицию А.В. Конокова [9], что в своей психологической первооснове социально-психологическое явление благотворительности имеет „лично-социальный” характер. Поэтому считаем, учитывая такую дуальность, что в психологическом контексте феномен благотворительности может рассматриваться на индивидуально-психологическом и социально-психологическом уровнях.

По индивидуально-психологической характеристике, благотворительность выступает в личностном аспекте как отображение готовности к оказанию помощи другому человеку на основе взаимодействия эмоциональных, мотивационных, когнитивных, рефлексивных и других психических механизмов. В таком понимании мы рассматриваем благотворительность в контексте положений гуманистической пси-

хологи (А. Маслоу, К. Роджерс и др.) как проявление способности к саморазвитию личности, к ее самосовершенствованию, как реализацию потенциала ее роста.

По своей социально-психологической сущности, благотворительность характеризуется системным психологическим отображением системы ценностей просоциальности поведения и бескорыстности оказания помощи другому человеку. На этом уровне благотворительность, как отрефлексированное в сознании выражение норм социального взаимодействия личности, характеризует общественно-позитивную оценку ее деятельностной активности на альтруистических принципах, ее морально-духовную ценность для социума. В данном контексте мы солидаризируемся с позицией А.В. Конокова [9], что, как социально-психологическое явление, благотворительность психологически побуждает отдельного человека или группу людей, объединенных общими интересами, к осуществлению благотворительной деятельности в обществе, в том числе и в сфере социальной работы.

Таким образом, как предмет исследования с психологической точки зрения, в личностном аспекте феномен благотворительности структурно может быть охарактеризован функциональным единством когнитивных, мотивационных, эмоциональных, динамических и регуляторных компонентов, опосредствованных факторами социализации личности и условиями ее социально-общественного функционирования на основе ценностей гуманизма и помощи другому человеку. В историогенезисном аспекте исследований явление благотворительности выступает основополагающей ценностной базой социальной работы на принципах гуманизма и альтруистичности помощи нуждающимся. В данном контексте это определяет профессиональную социальную работу как гуманистическую форму преемственности добровольной и бескорыстной благотворительной деятельности в обществе.

Благотворительность в сфере социальной работы – это проявление гуманистически целенаправленного профессионализированного внимания специалиста к нуждающимся людям, оказание им профессионально подготовленными социальными работниками эффективной помощи в сохранении и организации своей жизнедеятельности на самодостаточном социальном уровне. Поэтому дальнейшее изучение явления благотворительности является *актуальным* с целью определения условий психолого-педагогической актуализации личностных психологических составляющих благотворительной направленности личности будущего социального работника в условиях его подготовки в вузе.

Литература

1. Апресян, Р. Г. Дилеммы благотворительности / Р. Г. Апресян // *Общественные науки и современность*. – 1997. – №6. – С.56-67.
2. Бернлер, Г. Теория социально-психологической работы: [пер. со швед.] / Г. Бернлер, Л. Юнссон. – М.: РУ ВНИИМ, 1992. – 342 с. – (Библиотека социальной работы).
3. Бирхофф, Ганс У. Просоциальное поведение / Ганс У. Бирхофф // *Перспективы социальной психологии* / [ред.-сост. М. Хьюстон, В. Штребе, Дж. Стефенсон; пер. с англ.]. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – С.398-417.
4. Вступ до соціальної роботи: навч. посіб. для студ. вищ. навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 304 с.

5. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка; [набрано и перепечатано со 2-го издания 1880-1882 гг.] / В. И. Даль. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – Т.1. – 699 с.
6. Єсіна, О. О. Добročинність як соціальне явище: теоретичний аспект аналізу / О. О. Єсіна // Український соціум – №3(30). – 2009. – С. 114-118.
7. Иванова, Н. П. Генезис благотворительности в России / Н. П. Иванова // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – № 2. – С.75-83.
8. Ільченко, О. Історія благодійності в Україні: досвід церковного діяча і проповідника Данила Туптала (Димитрія Ростовського) / О. Ільченко // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. – Випуск LIII. – Ч.1. – Слов'янськ: СДПУ, 2010. – С.132-138.
9. Коноков, А. В. Социально-психологическая сущность благотворительности / А. В. Коноков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.medlinks.ru/article.php?sid=27380>
10. Лавриненко, Л. Я. Меценатство и благотворительность: история развития / Л. Я. Лавриненко // Школа. – 2001. – №2. – С.63-68.
11. Немов, Р. С. Социальная психология: учебник для бакалавров / Р. С. Немов, И. А. Алтунина. – М.: Издательство „Юрайт“, 2011. – 427 с.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; [под ред Н. Ю. Шведовой]. – 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.
13. Орбан-Лембрик, Л. Е. Соціальна психологія: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
14. Почебут, Л. Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И. А. Мейжис. – СПб.: Питер, 2010. – 672 с. – (Серия „Мастера психологии“).
15. Російсько-український та українсько-російський словник, в одному томі; 50000 слів та словосполучень / [упоряд. та головний ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ „Перун“, 2008. – 1848 с.
16. Словник синонімів української мови: в 2-х т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999-2000. – Т.1: [А-Н]. – 1999. – 1440 с.
17. Савранська, Н. О. Етико-філософський аналіз благодійності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.07 „Етика” / Н. О. Савранська. – К., 2008. – 17 с.
18. Сейко, Н. А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Н.А. Сейко. – Луганськ, 2009. – 44 с.
19. Соколов, А. Р. Российская благотворительность в XVIII – XIX веках (к вопросу о периодизации и понятийном аппарате) / А. Р. Соколов // Отечественная история. – 2003. – №6. – С.153-155.
20. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
21. Теория социальной работы: учебник / под ред. проф. Е. И. Холостовой. – М.: Юрист, 1999. – 334 с.
22. Тюття, Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.

23. Фирсов, М. В. Теория социальной работы: учеб. пособие для вузов / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – 4-е изд. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2009. – 512 с.
24. Фирсов, М. В. Философия социальной работы: учебное пособие / М. В. Фирсов, И. В. Наместникова, Е. Г. Студенова. – М.: КНОРУС, 2012. – 256 с.
25. Шанин, Т. Социальная работа как культурный феномен современности / Т. Шанин // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / под ред. Ш. Рамон. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – С.18-43.
26. Шмелева, Н. Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника / Н. Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. – 1997. – №1. – С.115-124.
27. Юнгхолм, С.-Э. Гуманистические ценности социальной работы / Свен-Эрик Юнгхолм. – М.: Союз, 1996. – 215 с.

МАРГІНАЛЬНІСТЬ – ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЧИ ВИПАДКОВІСТЬ?

Ключові слова: глобалізація, маргінальність, ідентичність, маргінальний індивід.

Keywords: globalization, marginality, identity, marginal individual.

Дослідження проблеми маргінальності характеризується давньою традицією, різноманітними підходами та перспективними напрямками у її вивченні. Аспекти проблеми маргінальності стали предметом дослідження таких відомих українських науковців, як В. Андрущенко, Ю. Бродецької, Є. Головахи, І. Гордієнко-Митрофанової, Л. Кемалової, А. Маслова, В. Муляра, В. Свящуга, М. Шульги та ін.

Маргінальність – це вільне існування, в її основі лежить неусвідомлений рух у часі в будь-якому напрямку. Вона допомагає людині увібрати в себе всю багатоманітність світу та незалежно від стереотипів і шаблонів сформувати відмінну від навколишнього світу самосвідомість.

В умовах масштабних соціальних змін значна кількість людей потрапляє в складні життєві ситуації або ситуацію перехідності, яка найчастіше пов'язана з кризою ідентичності й невизначеністю. Люди змушені адаптуватися до нестабільності та нестійкості соціокультурного простору. Маргінальне – це те, що існує, функціонує в умовах порубіжних процесів, на зламі двох або більше соціокультурних стандартів [1, с. 4].

Маргінальність особливо загострювалася в перехідні, трансформаційні часи. Як зазначає В. Муляр, через деякий час у давньогрецькому суспільстві «напруження цивілізації спало, але очевидно, знову зросло і породило підвищену, в цілому, негативну офіційну реакцію, пов'язану з виникненням християнства. Як відомо з історії, переслідування християн були настільки жорстокими, наскільки їх спосіб життя і переконання виходили за межі встановлених до того офіційних норм існування, системи цінностей. Парадокс, але з часом таке відхилення стало офіційною нормою за довгі століття для величезної кількості людей у Західній Європі, а все, що не відповідало цьому, виявилось маргінальним. Проте вплив останнього на суспільні процеси Західноєвропейського Середньовіччя буде мінімальним до тих пір, коли сила християнства виявиться достатньою для стабільності в суспільстві. Як тільки зародиться нове напруження цивілізації, це викличе нові розчарування, страждання, зневіру в силу та істинність офіційних норм та соціальних інститутів. З'явиться своєрідна хвороба духу, хвороба усталених ментальних стереотипів, які природно викличуть у більшості людей швидше відторгнення, ніж бажання сприймати нове» [2, с. 257-258]. Але до того часу, як наступить вказаний перелом, носії крайніх ідей та поглядів будуть маргіналами. Їх будуть переслідувати так само, як переслідували перших християн, а Західна Європа ще побачить багато подій на зразок Варфоломіївської

ночі [2, с. 258]. До таких процесів, на наш погляд, безумовно потрібно віднести процеси огорожування в Англії, коли величезні маси людей внаслідок капіталізації англійського суспільства втратили свої землі і водночас перетворилися на люмпенів – робітників, які, окрім своїх робочих рук, не володіли ніякою власністю. У Росії приблизно така сама маргінальна ситуація сталася, коли був відмінений так званий Юрійів день і величезна маса людей була позбавлена можливості реалізувати своє право вибору землевласника. Через кілька століть, у 1861 році внаслідок скасування кріпосного права так само мільйони людей опинилися в маргінальному стані. Процес маргіналізації суспільства припав і на 30-ті роки минулого століття, коли в СРСР проводилася інтенсивна індустріалізація. У результаті мільйони людей перетворилися на робітничий клас і опинилися в маргінальній для себе ситуації. З іншого боку, масова колективізація сільського господарства призвела до втрати землі величезної кількості сільських господарів, поповнивши ними робочі місця у містах. Аналізуючи ці процеси, один з відомих дослідників явища маргінальності російський вчений Є. Старіков писав: «Суспільство, яке існувало за Сталінського режиму, не можна відновити в динамізмі... «Вертикальні зсуви з одного прошарку населення в інші забезпечували постійний приплив кадрів у «сучасні» сектори за рахунок масового відтоку з «традиційного». Зумовлений репресіями зворотній потік з верхніх рівнів соціальної структури в її підвальні поверхи відкривав можливості для запаморочливих кар'єр, створюючи ілюзію соціальної справедливості і високої мобільності... горизонтальні та вертикальні переміщення величезних мас людей вели до маргіналізації основних класів суспільства. Масове переміщення сільських жителів у міста не супроводжувалося розгортанням соціальної інфраструктури. Втративши зв'язки з сільським життям, переселенці не мали можливості повноцінно включитися в міське життя. Виникла типова маргінальна, «проміжна» субкультура. Уламки сільських традицій дивовижним чином перепелися з нашвидкоруч засвоєними «цінностями» міської цивілізації» [3, с. 138].

Звісно, сучасні процеси глобалізації, урбанізації, трансформації лише загострюють проблему людського самовираження, маргінальність є й залишатиметься ознакою сучасної культури, яка з часом перетвориться в звичне, нормативне явище.

Список використаної літератури

1. Муляр В. І. Передмова // Маслов А. О. Маргінальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу / За наук. ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Муляра. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – С. 3–6.
2. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 320 с.
3. Стариков Е. Н. Маргиналы, или размышления на старую тему: «Что с нами происходит?» // Знамя. – 1989. – № 10. – С. 133–158.



Райхерт К. В.

старший преподаватель кафедры философии естественных факультетов
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

КОММУНИКАТИВНОЕ НАМЕРЕНИЕ ФИЛЬМА «ЗАПРЕЩЁННЫЙ ПРИЁМ» ЗАКА СНАЙДЕРА

Коммуникативным намерением кинофильма «Запрещённый приём» является критика отношения к женщинам, сложившегося в культуре нёрдов. Для реализации этой критики З. Снайдер помещает образ прекрасной девушки-воительницы, заимствованный у культуры отаку, в фантазию главной героини. Сама фантазия в фильме играет роль монопсиходрамы, которую можно анализировать с помощью актантной модели А.-Ж. Греймаса.

Ключевые слова: коммуникативное намерение, прекрасная девушка-воительница, отаку, фантазма, психодрама, актант.

The communicative intention of film «Sucker Punch» is a criticism of the relation of the nerd's culture to women. To actualize the criticism Z. Snyder put the image of the beautiful fighting girl from the otaku culture in the fantasy of the main heroine. The fantasy in the film plays the role of monopsychodrama, what can be analyzed by the Greimas' actant model.

Keywords: communicative intention, beautiful fighting girl, otaku, phantasm, psychodrama, actant.

Вышедший в 2011 году американский кинофильм «Запрещённый приём» режиссёра Зака Снайдера в основном был негативно встречен кинокритиками. В целом кинокритика фильма сводилась к двум моментам. Первый момент: «Запрещённый приём» больше походит не на кинофильм как таковой, а на компьютерную видеоигру. Например, Ричард Ройпер заявил, что «Запрещённый приём» доказывает, что «кино может быть громким, напичканным действием и заполненным красивыми молодыми женщинами – и в то же самое время скучным до слёз» [14]. Журнал The Orlando

Sentinel назвал фильм «неэротичным неостросюжетным эротическим триллером в форме видеоигры» [10]. Натан Рабин полагает, что «в попытке восстановить магические тотемы, чётко разграниченные уровни и непрерывное действие гремучая смесь Снайдера временами выглядит не как фильм, а как расширенный детально проработанный трейлер адаптированной видеоигры» [13].

Второй момент: критика фильма «Запрещённый приём» за сексистское изображение женщин. Так, Моника Бартизел пишет: «Женщины “Запрещённого приёма” Зака Снайдера не наделены властью. Несмотря на то, что им даны сердитые лица, мечи и оружие, ведущие героини Снайдера являются не чем иным, как кинематографическими фигурами порабощения, которым единственно позволена минимальная борьба. Их бунт – это одна из воображаемых прихотей в большей степени женоненавистническом мире, который с трудом можно поставить под сомнение или которому вряд ли по-настоящему бросишь вызов» [7]. Майкл Филипс полагает, что «Зак Снайдер должен был знать на стадии предпродакшна, что грязная коллекция почти фантазий об изнасиловании и сценариях жестокой мести, замаскированных под феминистские сказки, не смогли бы удовлетворить никого, кроме него самого» [12].

Можно принять и согласиться с двумя указанными выше моментами критики кинофильма «Запрещённый приём». И этого будет достаточно для того, чтобы понять, почему фильм был принят враждебно критиками и не снискал успех у зрителей. Однако, несмотря на жёсткую критику, фильм «Запрещённый приём» завоевал определённую популярность среди интернет-пользователей, можно даже сказать, стал «культовым фильмом», породив множество интерпретаций: от постановки проблемы реальности [11; 17] до философии храбрости [19].

Интересна реакция академического сообщества на этот фильм, точнее – её отсутствие. Фильм «Запрещённый приём» не попал в фокус внимания ни одного серьёзного исследователя. Конечно, не стоило рассчитывать на возникновение сборника типа «“Запрещённый приём” и философия», но учитывая тот резонанс, который вызвал выход фильма, философы и гуманитарии могли бы проявить хотя бы минимальный интерес. Исключения составляют студенты. Так, на тему фильма «Запрещённый приём» были написаны две магистерские работы и представлен один студенческий доклад, в которых даются различные объяснения неудачи фильма в прокате и у кинокритиков.

Натан С. Винтерс в своей магистерской работе «Школьницы с катанами: присвоение японскости и постмодернистская крутизна в “Запрещённом приёме”» [20] даёт такое объяснение неудачи фильма: Зак Снайдер в своей работе использует иконологию, заимствованную у японской молодёжной популярной культуры, известной как «Cool Japan» («Крутая Япония»). Проблема заключается в том, что данная иконология давно уже знакома американской молодёжи, поэтому она не представляется ей настолько «крутой», чтобы произвести должное впечатление или вызвать тотальный интерес.

Анна Маллинс в своей магистерской работе «“Запрещённый приём” и политическая проблема фантазии женской репрезентации» [9] объясняет неудачу фильма так: целевой аудиторией фильма были так называемые «нёрды» (или «тики»); проблема заключается в том, что культура нёрдов очень консервативна в своей массе: фантазии нёрдов относительно женщин носят мизогинестический характер. Зак Снайдер в своём фильме «Запрещённый приём» предложил критику именно такого взгляда нёрдов



Рисунок 1.

Куколка из кинофильма «Запрещённый приём» (слева) и Сава из аниме «Кайт» (справа) на женщин. Это-то и вызвало резкое неприятие фильма: с одной стороны, Зак Снайдер ударил по самому удовольствию, которое получают нёрды от такого рода кино; с другой, никто не ожидал от нёрда, которым является сам Зак Снайдер, критики культуры нёрдов (это сделало Снайдера «предателем» и «лицемером»). Так или иначе, неприятие нёрдами критики Снайдера свидетельствует, что Зак Снайдер попал в цель, правда, ради этого пришлось пожертвовать коммерческим успехом фильма «Запрещённый приём».

Здесь нужно признать, что А. Маллинс следует за мыслью самого З. Снайдера, который в одном из интервью по поводу фильма «Запрещённый приём» на вопрос: «Является ли фильм критикой сексистской культуры гиков (sexist geek culture)?» от-

ветил так: «Да, абсолютно! Я нахожу интересным то, что из всех фильмов, которые я сделал, именно этот фильм получил всеобщую ненависть фанатов (fanboys). Это словно обвинение фанатов. Они не могут провести весело время, насладившись своими сексистскими гиковскими штучками» [8].

Наконец, Ангелина Голтаренко в своём докладе «Онтология изображаемого в фильме “Запрещённый приём”» [2] объясняет неудачу фильма неспособностью обычного зрителя правильно «прочитать», проинтерпретировать и, следовательно, понять основное послание фильма, суть которого заключается в критике сексуального насилия над женщинами в обществе. В этом плане объяснение А. Голтаренко близко к объяснению А. Маллинс.

На мой взгляд, все три указанные выше работы свидетельствуют о проблеме коммуникации, устанавливаемой между автором любого художественного произведения и потребителем этого произведения. Сама же эта проблема коммуникации связана, прежде всего, с проблемой «правильного прочтения» коммуникативного намерения, вложенного автором в его собственное произведение. Именно это и произошло с фильмом «Запрещённый приём»: американский зритель просто не смог «правильно прочитать» коммуникативное намерение автора фильма Зака Снайдера. В настоящей работе я предлагаю разобраться, почему это произошло.

Дальше я должен заметить следующее: я полагаю, что работы Н. С. Винтерса и А. Голтаренко задают два направления исследования, почему коммуникативное намерение Зака Снайдера в фильме «Запрещённый приём» оказалось неудачным. Работа Н. С. Винтерса обращает внимание исследователя на иконологию фильма «Запрещённый приём», а именно – на образы, которые были использованы Заком Снайдером для передачи своего коммуникативного намерения. Работа А. Голтаренко привлекает внимание к интерпретации сюжета фильма «Запрещённый приём», который также важен для понимания коммуникативного намерения Зака Снайдера.

Так как исследование А. Маллинс опирается на замысел З. Снайдера, то можно признать, что она правильно уловила послание фильма «Запрещённый приём». Этот момент я буду далее учитывать, однако я сосредоточу своё дальнейшее исследование на иконологии и интерпретации содержания фильма «Запрещённый приём», только под своим углом зрения.

Образ прекрасной девушки-воительницы в фильме «Запрещённый приём»

В фильме «Запрещённый приём» Зак Снайдер использует распространённый в японских комиксах, анимационных фильмах и компьютерных играх образ так называемой «прекрасной девушки-воительницы» (по-японски: «сэнтó бисёдзё» (戦闘美少女); по-английски: «beautiful fighting girl» или «armored cutie»). Это подтверждается простым сравнением того, как изображена главная героиня фильма «Запрещённый приём» – Куколка (Babydoll), с тем, как изображена в любой манге или любом аниме прекрасная девушка-воительница (рис. 1). Так как Куколка изображается как школьница, я специально подобрал для сравнения и большей наглядности героиню аниме, одетую как школьница: в данном случае это – Сава, персонаж скандального аниме «Кайт» (A Kaito, 1998) Ясуоми Умэцу.

Для того чтобы понять что такое «прекрасная девушка-воительница», необходимо обратиться к автору этого термина – японскому психоаналитику-постструктуралисту Тама-

ки Сайто. В своей книге «Прекрасная девушка-воительница» Сайто для того, чтобы раскрыть суть указанного термина, сравнивает представления японцев о прекрасной девушке-воительнице с представлениями европейцев и американцев о женщине-воине: «В Европе и Северной Америке, идёт ли речь о “девушках” или о “женщинах”, у подавляющего большинства присутствующих мужеподобные лица и груди мышц – по сути, они – “мужчины в женских телах” или женские пародии на мачизм. В большинстве случаев данная характеристика является частью воды продуктом феминистической политики. Японские прекрасные девушки-воительницы совершенно другие по своей природе. Как это видно в случаях Наусики или Сэйлор Мун, их чистая девичья привлекательность остаётся нетронутой (и необязательно здесь речь идёт об их девственности). Это основа для очевидного различия между ними и тем, как представляют женщин-воинов на Западе. Японские прекрасные девушки-воительницы первоначально были иконами для девочек-подростков. Теперь, однако, появилась группа потребителей, которая по своим масштабам значительно превышает аудиторию девочек-подростков; речь идёт об отаку. Большинство отаку мужского пола, по крайней мере, видят в этих девушках сексуальный объект» [15, p. 7].

Итак, принципиальное отличие прекрасной девушки-воительницы от женщины-воины заключается в том, что прекрасная девушка-воительница всегда изображается как девушка с чистой девичьей привлекательностью в отличие от женщины-воина, которая всегда, так или иначе, мужеподобна. Последний момент, скорее всего, является следствием победившего на Западе феминизма: стремление женщин к равноправию с мужчинами привело в итоге к маскулинизации самих женщин, причём не просто к маскулинизации женщин, но и к тиражированию / популяризации этого маскулинного образа женщины. В этом может крыться неприятие многими американскими кинокритиками образов женских персонажей в фильме «Запрещённый приём»: американцы привыкли видеть в облике воительниц мужеподобных женщин хотя бы на уровне «груды мышц», но никак не девственных по своему облику девушек, которые больше напоминают жертв, чем бойцов. По всей видимости, момент, когда девушка с чистой девичьей привлекательностью даёт отпор мужчине, вызывает отторжение у западного зрителя именно в связи со спецификой некоторого установившегося стереотипа, согласно которому дать отпор мужчине может только мужеподобная женщина, то есть, по сути, некоторый эрзац мужчины.

Здесь нужно сразу подчеркнуть, что я ничего против феминизма не имею. Однако опять же здесь необходимо понимать, что в современном западном обществе феминизм уже победил и, поэтому, его видение стало неотъемлемой частью культуры этого, уже постфеминистического, общества, и не забывать, что феминизм, как и всякая другая идеология, сужает взгляд на мир. Именно этот узкий, феминистический, взгляд мог и привести к критике и провалу фильма «Запрещённый приём» в Соединённых Штатах Америки.

Всё усложняет ещё и тот факт, что образ «прекрасной девушки-воительницы» был «экспортирован» Заком Снайдером из культуры отаку, которым свойственен специфический подход к пониманию реальности. Отаку склонны к влечению к вымышленным (фиктивным) контекстам. Так как самих вымышленных (фиктивных) контекстов может быть бесчётное множество, то и уровней вымысла (фикций) может быть бесчётное множество, а это требует умения ориентироваться в них. Причём отаку умудряются не просто ориентироваться в этих уровнях вымысла, но и по-

лучать удовольствие от этого вымысла. В результате такой взгляд на мир приводит к выработке способности отаку рассматривать повседневную реальность как некоторый вид фикции: «Отаку ищут ценность в фиктивности самой по себе; при этом они также крайне чувствительны к различным уровням фиктивности. Из-за всё больше возрастающей медиативности окружающей среды уже намного сложнее провести чёткое различие между реальностью и фикцией (вымыслом). Больше не имеет значения, можем ли мы различить, что мы видим то или другое; скорее имеет значение, какой уровень фикции (вымысла) что репрезентирует» [16, p. 227].

В контексте сказанного выше следует уяснить важный момент: «прекрасная девушка-воительница» успешно функционирует в вымышленном (фиктивном) мире; она именно вымышленный (фиктивный) персонаж, который не имеет ничего общего с объективной действительностью, поэтому и нет необходимости изображать её как накаченную женщину. Более того, образом прекрасной девушки-воительницы можно просто наслаждаться в фиктивном контексте, – здесь нет необходимости в том, чтобы отсылать этот образ к действительности. Это очевидно для отаку, но не очевидно для американского зрителя, включая упоминавшихся ранее нёрдов. По всей видимости, американский зритель до конца не способен абстрагироваться от реального мира и полностью погрузиться в мир вымысла. Это может быть связано с тем, что так или иначе, американскому, да и европейскому тоже, зрителю необходимо соотносить вымышленные образы с объективной действительностью. В этом заключается специфика американской коммуникации: она требует какой-то цели (Другого) в то время когда японская коммуникация (коммуникация отаку) осуществляется ради самой коммуникации [4, с. 112].

Отсутствие у американского зрителя отношения к образу прекрасной девушки-воительницы как к чему-то полностью фиктивному могло и привести к неадекватной реакции самого зрителя на указанный образ, а именно – к резкой критике этого образа в фильме «Запрещённый приём», причём с использованием в качестве инструмента критики уже хорошо знакомого феминистического подхода.

Реакция на образ прекрасной девушки-воительницы в (пост-) феминистической американской критике свидетельствует о том, что американский критик (как впрочем, и рядовой американский зритель) не способен уловить фиктивный контекст, представленный в фильме, а значит, понимать коммуникативное намерение автора и осуществлять коммуникацию с ним или с его произведением.

Фантазия как монопсиходрама в фильме «Запрещённый приём»

Для того чтобы зритель фильма «Запрещённый приём» имел представление о чём данный фильм кинокомпания Warner Bros. подготовила производственные замечания, в которых был предложен следующий синопсис фильма: «Закрой свои глаза. Открой свой разум. Ты будешь не готов. “Запрещённый приём” (“Sucker Punch”) является эпическим фэнтези-боевиком, который погружает нас в живое воображение юной девушки, чей мир грёз обеспечивает последний побег из тёмной реальности. Неограниченная пространством и временем она вольна двигаться туда, куда её собственный разум заведёт, а её невероятные приключения омрачают границы между тем, что реально, и тем, что выдуманно. Она была заперта против собственной воли, но Куколка (Babydoll в исполнении Эмили Браунинг) не теряет воли к выживанию.

Решительно настроенная бороться за свою свободу, она убеждает четырёх юных девушек – упирающуюся Милашку (Sweet Pea в исполнении Эбби Корниш), искреннюю Ракету (Rocket в исполнении Джены Мелоун), опытную Блонди (Blondie в исполнении Ванессы Хадженс) и горячо преданную Эмбер (Amber в исполнении Джейми Чунг) – объединиться в попытке избежать ужасной судьбы в руках их похитителей, Блу (Оскар Айзек) и мадам Горски (Карла Гуджино), перед тем, как таинственный Доктор (High Roller в исполнении Джона Хэмма) не придёт за Куколкой. Ведомые Куколкой, девушки участвуют в фантастических битвах против всего, начиная от самураев и завершая змеями, задействуя виртуальный арсенал оружия. Вместе они должны решить, чем они готовы пожертвовать, чтобы остаться в живых. При всём том с помощью Мудреца (Wise Man в исполнении Скотта Гленна), их невероятное путешествие – если оно удастся – делает их свободными» [18].

Итак, по сюжету Куколка попадает в психиатрическую клинику. Повседневная реальность психиатрической клиники настолько травмирует Куколку, что в своём воображении она превращает клинику в роскошный бордель. Почему именно в роскошный бордель? Скорее всего, так режиссёр фильма Зак Снайдер хотел показать связь травмирующего опыта пребывания героини в клинике с сексуальным насилием. Эта связь усиливается ещё одной причиной того, почему Куколка хочет сбежать из клиники: ей предстоит пережить операцию лоботомия, которая символически может быть рассмотрена как насильственный сексуальный акт, направленный на лишение девственности.

Продолжая рассуждение в таком ключе, следует отметить, что пациентки клиники, в том числе и сама Куколка, являются жертвами сексуального насилия со стороны мужского персонала лечебницы. Сила воображения девушки объясняет это тем, что пациентки являются объектами интереса мужчин, объектами сексуального влечения. Поэтому воображение Куколки корректирует видение повседневной реальности психиатрической клиники и превращает его в видение реальности борделя, а самих пациенток – в проституток, то есть товаризованный объект желания мужчин.

Именно так в фильме возникает противопоставление двух реальностей – объективной реальности повседневности в психиатрической клинике и воображаемой реальности роскошного борделя; последняя реальность является символическим бегством от травмирующего опыта повседневной реальности в психиатрической клинике.

И всё-таки психическая травма проникает в эту воображаемую реальность роскошного борделя. В этом случае Куколка вынуждена конструировать новую, не имеющую ничего сходного ни с объективной реальностью психиатрической больницы, ни с реальностью борделя, реальность – условно говоря – реальность фантазмы. Собственно в этой фантазме девушки и выступают как прекрасные девушки-воительницы, которые вынуждены сражаться то с самураями-великанами, то с солдатами-зомби в локациях окопов Первой мировой войны, то даже с роботами, охраняющими термоядерную бомбу.

Почему я обозначил третью реальность как реальность фантазмы? Дело в том, что здесь зритель уже наблюдает мир, совершенно не похожий на объективную реальность психиатрической клиники и связанную с ней реальность борделя. В таком случае для объяснения показываемого я вынужден прибегнуть к терминологии К.-Г. Юнга.

К.-Г. Юнг сообщает следующее о «фантазии»: «Под фантазией я подразумеваю два различных явления, а именно: во-первых, фантазму и, во-вторых, воображающую деятельность... Под фантазией в смысле “фантазмы” я понимаю комплекс представлений, отличающихся от других комплексов представлений тем, что ему не соответствует никакой внешней реальной объективной данности» [6, с. 521]. Именно такую фантазму зритель и видит в сценах сражений Куколки и её компаньонка.

Реальность фантазмы в фильме исполняет компенсаторную роль в психической жизни Куколки. Только в этой реальности героиня может почувствовать себя сильной личностью, а не жертвой. Фантазма даёт героине возможность получить то, чего ей недостаёт, – храбрость, которая позволила бы Куколке пережить травмирующий опыт пребывания в психиатрической клинике. Именно в таком фантазме как никогда уместным оказывается образ прекрасной девушки-воительницы.

Однако режиссёр фильма показывает, что фантазма является всего лишь плодом воображения (я бы сказал «фантазией фантазии»), который в действительности не способен спасти от объективной реальности. Поэтому героине не удаётся спастись от травмирующего опыта (читай – изнасилования); поэтому, единственным выходом (способом сбежать из реальности психиатрической больницы) оказывается лоботомия.

Таким образом, можно говорить о том, что в фильме «Запрещённый приём» изображены три реальности:

- 1) повседневная реальность психиатрической клиники, которая является источником травмы;
- 2) реальность роскошного борделя, отражающая положение женщины как сексуального объекта и жертвы;
- 3) реальность фантазмы, которая благодаря тому, что изображает женщин не жертвами сексуального насилия, а сильными личностями, по сути, играет критическую роль по отношению к предыдущим двум реальностям: вскрывает весь негатив отношения к женщине как к сексуальному объекту, а не как к полноценной личности, – именно об этом говорят А. Голтаренко и А. Маллинс в своих работах.

Однако, как это иногда бывает, содержание фильма оказывается намного сложнее для интерпретации и понимания зрителя, чем кажется на первый взгляд. Фильм «Запрещённый приём» в этом плане не исключение.

Учитывая, что в ходе интерпретации содержания фильма «Запрещённый приём», затрагивается, прежде всего, его психологический аспект, можно допустить рассмотрение самого фильма как некоторой психодрамы. Однако здесь следует сразу уточнить, о какой психодраме может идти речь в случае с фильмом «Запрещённый приём». В данном случае не годится классическая психодрама, созданная американским психиатром Якобом Морено, потому что она работает в основном с группой людей. Так как ранее было показано, что главная героиня Куколка создаёт свои воображаемые реальности, можно полагать, что в данном случае речь идёт об аналитической «юнгианской» монопсиходраме, которая имеет дело с символической реальностью, которой и есть воображаемая реальность [1].

На мысль о том, что в фильме «Запрещённый приём» перед зрителем предстаёт психодрама, наталкивает само начало фильма: зрителю показывают, как раздвигаются занавеси и на сцене появляется Куколка. По сути, перед зрителем раз-

ыгрывается драма, участниками которой являются Куколка, её сестра и её отчим. Сексуальные домогательства отчима к своим падчерицам приводит к смерти сестры Куколки. Саму Куколку благодаря взятке отчима помещают в психиатрическую клинику, где ей предстоит пройти лоботомию. Таким образом, перед зрителем в самом начале разворачивается театрализованное представление, можно сказать, драма.

Данная драма на поверку оказывается психодрамой. Об этом свидетельствует музыкальное сопровождение описанной выше сцены в начале фильма. В этой сцене звучит знаменитая песня группы Eurythmics «Sweet Dreams (Are Made of This)» в исполнении Эмили Браунинг, исполнительницы роли Куколки. Упоминание «сновидений» (dreams) отсылает к психоанализу, – достаточно вспомнить, что знаменитая работа Зигмунда Фрейда называлась «Толкование сновидений». Благодаря звучанию указанной песни драма превращается в психоаналитическую драму или просто в психодраму.

Однако следует помнить, что английское слово dream может обозначать не только «сновидения», «сны», но и «мечты», «грёзы» и даже «фантазии». Это даёт повод для толкования всего фильма как одной большой фантазии, исполняющей терапевтическую роль в монопсиходраме Куколки.

Так как всякая драма предполагает наличие какого-то повествования (= нарратива = рассказа), то и фантазию Куколки, выступающую в роли монопсиходрамы, можно анализировать как определённое повествование (= нарратив = рассказ). Для анализа повествования данной фантазии можно использовать актантную модель А.-Ж. Греймаса, предложенную им в работе «Структурная семантика: поиск метода» [3].

Согласно А.-Ж. Греймасу, актант есть «класс понятий, объединяющий различные роли в одной большой функции» [5, с. 450]. Всего Греймас выделяет 6 таких больших функций рассказа: субъект, объект (цель), помощник (союзник), бенефициарий (получатель), даритель (донатор, отправитель), антагонист.

В фильме «Запрещённый приём» представлены все 6 типов актантов. В роли субъекта выступает главная героиня Куколка. В роли объекта, на первый взгляд, выступает желание Куколки сбежать из психиатрической клиники. Почему именно на первый взгляд? Об этом я скажу чуть позже. В роли антагонистов выступают отчим, который хочет избавиться от Куколки с помощью лоботомии, и Блу, который контролирует жизнь пациентов в психиатрической клинике. В роли помощников выступают пациентки психиатрической клиники: Милашка, Ракета, Блонди и Эмбер. Они помогают ей как в повседневной реальности психиатрической клиники, так в реальности роскошного борделя раздобыть необходимые вещи для побега. Кроме того, они участвуют в её фантазме в качестве союзников в битвах со злом, за которым в повседневной реальности стоит образ Блу. Мудрец играет роль донатора: появляясь только в фантазме, он даёт задание Куколке и её помощникам, выполнение которых приближает их к заветной цели. Мадам Горски, она же психиатр клиники, её также можно рассматривать как донатора, ведь благодаря ей в финале Блу и отчим Куколки получают по заслугам.

По сути, бенефициарием, то есть актантом, который испытывает на себе улучшение [5, с. 451], в фильме должна быть Милашка, так как только ей удаётся в финале сбежать из психиатрической клиники. Однако на самом деле бенефициарием оказывается сам субъект – Куколка. Об этом свидетельствует следующее. В рассказе

фильма Милашка и Ракета – это две сестры. Одна из сестёр, Ракета, погибает ближе к финалу фильма. Эти два факта в повествовании отсылают к Куколке и её погибшей сестре и раскрывают то, что в действительности все события в фильме есть часть фантазии. Куколка переживает монопсиходраму: она воспроизводит травму, связанную с гибелью её сестры. На поверку Милашка оказывается воплощением Куколки, а Ракета – воплощением её сестры. То, что Милашка и все остальные помощники Куколки являются всего лишь частью фантазии, свидетельствует сам финал, в котором Милашка встречает Мудреца якобы в объективной реальности. Нигде в фильме Мудрец не фигурирует как реальный человек. Он встречается в фантазме Куколки и, скорее всего, является олицетворением архетипа «Отец», которого в действительности не знала Куколка (его замещал злой отчим). Сами же помощницы могут рассматриваться в таком случае как олицетворения каких-то необходимых качеств самой Куколки: Эмбер олицетворяет собой смекалку, необходимую для побега, а Блонди – напуганную девочку, которой отчасти и является Куколка (поэтому она порождает столько воображаемых реальностей); Ракета – это желание сбежать, а Милашка – это голос разума и ответственности. Встреча Мудреца Милашкой свидетельствует о том, что никакого побега и не было, а если и был он, то это был побег в фантазм, только сама эта фантазма уже не носит травмирующий характер. Если данная интерпретация верна, то в таком случае следует признать, что реальным объектом рассказа фильма «Запрещённый приём» является не побег из психиатрической клиники, а снятие травмы, которую Куколка пережила в связи с трагической смертью её сестры. В какой-то мере это снятие травмы можно рассматривать как искупление, так как именно чувство вины заставило Куколку пережить заново смерть сестры.

Тем не менее, остаётся ещё один вопрос: «Почему финал фильма представляет собой именно бегство в фантазм?» И здесь следует сказать, что этот побег стал возможен благодаря тому, что Доктор в конце провёл операцию по лоботомированию Куколки. В этом плане Доктор выступает в роли донатора: с помощью лоботомии Куколка достигает цели рассказа (объекта) – элиминирует последствия психической травмы и превращается в бенефициария рассказа.

Фантазия как монопсиходрама в фильме «Запрещённый приём» необходима для того, чтобы оправдать введение образа прекрасной девушки-воительницы. Сам же образ прекрасной девушки-воительницы служит для критики культуры нёрдов (их отношения к женщине) в частности и американской постфеминистической культуры в целом. Фантазия как монопсиходрама выступает в фильме в качестве рассказа, а использование образа прекрасной девушки-воительницы – в качестве дискурса [4, с. 111–112]. Рассказ и дискурс фильма «Запрещённый приём» позволяет указать на символическую функцию этого фильма: неспособность американского зрителя ориентироваться в фиктивных контекстах, – именно в этом и состоит коммуникативное намерение Зака Снайдера.

Литература

1. Барц Э. Игра в глубокое : Введение в юнгианскую психодраму / Эллинор Барц ; пер. с нем. К. Б. Кузьминой. – М. : Класс, 2001. – 144 с.
2. Голтаренко А. В. Онтология изображаемого в фильме «Запрещённый приём» / Ангелина Валерьевна Голтаренко // «Дні науки філософського факультету –

- 2013» : міжнародна наукова конференція (м. Київ, 2013 р.) : матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч.2. – С. 116–117.
3. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: поиск метода / Альгирдас-Жульен Греймас ; пер. с франц. Л. Зиминной. – М. : Академический проект, 2004. – 368 с. – (Концепции).
 4. Райхерт К. В. Символическая функция текста (на примере японского анимационного фильма «Унесённые призраками») / Константин Вильгельмович Райхерт // Zbiór raportów naukowych “Science – od teorii do praktyki” (29.03.2013 – 31.03.2013). – Czesc 2. – Sopot : SP.zo.o. Diamond trading tour, 2013. – S. 105–114.
 5. Словарь терминов французского структурализма / сост. И. П. Ильин // Структурализм «за» и «против» : сборник статей. – М. : Прогресс, 1975. – С. 450–461.
 6. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг ; пер с нем. С. Лорие. – Минск: Попурри, 1998. – 656 с.
 7. Bartyzel M. Girls on Film : Faux Feminism in ‘Sucker Punch’ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.moviefone.com/2011/03/28/faux-feminism-in-sucker-punch/> (дата обращения : 13.12.2013).
 8. Giroux J. Interview : Zack Snyder on the Sexuality and Fanboy Hate of ‘Sucker Punch’ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.filmschoolrejects.com/features/interview-zack-snyder-on-the-sexuality-and-world-of-sucker-punch.php> (дата обращения : 13.12.2013).
 9. Mullins A. Sucker Punch and the Political Problem of Fantasy to Female Representation: a Thesis. – Bowling Green State University, 2013. – 98 p.
 10. Movie Review : Sucker Punch // The Orlando Sentinel. May 24, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.orlandosentinel.com/news/local/orlblogs,0,2664973.html?page?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%253A+entertainment%252Fmovies%252Fmovieblog+%2528Frankly+My+Dear+-+Movies%2529 (дата обращения : 13.12.2013).
 11. Of ‘Sucker Punch’ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://foxfoo.blogspot.com/2011/04/of-sucker-punch.htm> (дата обращения : 13.12.2013).
 12. Phillips M. One man’s fantasy is another’s torture ‘Punch’, a salacious mess, dances into theaters [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://articles.chicagotribune.com/2011-03-24/entertainment/sc-mov-0324-sucker-punch-20110324_1_dances-fantasy-brothel (дата обращения : 13.12.2013).
 13. Rabin N. Sucker Punch. The A.V. Club, March 24, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.avclub.com/review/sucker-punch-53611> (дата обращения : 13.12.2013).
 14. Roeper R. Sucker Punch Review [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.richardroeper.com/reviews/suckerpunch.aspx> (дата обращения : 13.12.2013).
 15. Saito T. Beautiful Fighting Girls / Tamaki Saito ; trans. J. K. Vincent and D. Lawson. – London, Minneapolis : University of Minnesota Press, 2006. – 214 p.
 16. Saito T. Otaku Sexuality / Tamaki Saito ; trans. C. Bolton // Robot Ghosts and Wired Dreams : Japanese Science Fiction from Origins to Anime / ed. c. Bolton etc. – London, Minneapolis : University of Minnesota Press, 2007. – P. 222–249.

17. Sucker Punch Analysis : All the World's a Stage [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mkmiku.wordpress.com/2011/04/03/sucker-punch-analysis-all-the-world%E2%80%99s-a-stage/> (дата обращения : 13.12.2013).
18. Sucker Punch. Production Notes [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://suckerpunchmovie.warnerbros.com/sp_production-notes.pdf (дата обращения : 13.12.2013).
19. Sucker Punch : the Philosophy of Courage [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forums.comicbooked.com/showthread.php/150-Sucker-Punch-amp-the-Philosophy-of-Courage> (дата обращения : 13.12.2013).
20. Winters N. S. Schoolgirls with Katanas : Appropriating Japaneseness and Postmodern Cool in Sucker Punch : a Thesis. – Bowling Green State University, 2012. – 92 p.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

СВЯТИЙ АВРЕЛІЙ АВГУСТИН: ТИТАН СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Ключові слова: Середньовіччя, політична філософія, Аврелій Августин.

Keywords: Dark ages, political philosophy, Avreliy Augustine.

Головною особливістю політичних поглядів західноєвропейського середньовіччя є те, що в цілому їх становлення та розвиток відбувалися в період формування християнської філософсько-світоглядної парадигми. Згідно з нею все існуюче здійснює сходження до центрального регулятивного принципу, перебуває з ним в гармонії і створює універсальне ерархічне буття. Оскільки регулятивний принцип середньовічного світу – Бог – уявлявся найвищим благом та досконалістю, то і вся ерархія буття в цілому та її елементів отримує моральний смисл. В середньовічній картині світу нейтральних явищ стосовно добра чи зла немає. Так само їх немає у відношенні до істини. Адже Бог, в якого вірили всі (або майже всі) громадяни західноєвропейського середньовічного суспільства, виступав не лише найвищою досконалістю, але і абсолютною істиною. З ним всі мали зв'язати власні уявлення, ідеї та поведінку, з ним мали бути співвіднесені культурні та суспільні цінності тієї епохи. Сила та авторитет Абсолюту були такими, що затьмарювали собою будь-які одиничні явища конкретного суспільного буття, будь-яку оригінальність, унікальність. Це створювало своєрідну цілісність буття того часу, в якій окремі його прояви не мали і не могли мати самостійного вартісного значення. Слово, ідея в системі середньовічного світогляду володіли набагато більшою мірою реальності, ніж предметний світ, ніж речі. Це, як відомо, звело майже до нуля вартість «цього світу», який розглядався як підготовка до справжнього, «того світу». Ось чому, як зауважує відомий дослідник того часу О. Гуревич, середньовічні майстри, письменники, художники, зневажаючи видимими обрисами оточуючого їх земного світу, пильно «вдвлялися» в потойбічний світ [1, с. 20].

В період раннього середньовіччя великої популярності у Західній Європі набув Аврелій Августин (354 – 430 рр.) – єпископ і теолог. Він народився в Північній Африці (територія сучасного Алжиру), навчався класичної латинської риторики. Після утвердження християнства як офіційної релігії Риму Августин певний час викладав риторіку, а потім повернувся до Північної Африки, де обійняв посаду єпископа Гіппонійського. Завдяки своїм численним творам на теологічну тематику він досить швидко став одним із провідних архітекторів латинської християнської політичної теорії.

Приблизно в той час, коли Рим було захоплено варварами-готами, Августин почав писати свій найважливіший політичний твір «Про град божий» (413 – 425 рр.) В цій знаменитій на віки праці один із «отців» церкви захищає християнство. Окремі

розділи Августин присвятив таким проблемам, як вчення про історію, про милість і призначення, про добру волю, про справжню республіку, про взаємини держави та громадянина, про стосунки господньої та світської влади (церкви та держави) тощо. Однак центральною ідеєю його політичної доктрини є обґрунтування двох держав, двох градусів – Божого і людського. Ця тема виявилась настільки плідною, що надихала політичні вчення впродовж віків більше ніж 800 років. Цьому сприяв і неабиякий талант Августина як промовця.

Звернення Августина до теми двох градусів було зумовлене його переосмисленням в руслі християнського світобачення античного розуміння людини як громадянина двох міст: міста свого народження і Міста Божого. На думку християнського «отця» церкви людська природа є двоїстою, бо складається з духу і тіла. Це означає, що людина одночасно належить до світу небесного і світу земного. Звідси розмежування людських інтересів: мирськими потягами керує людське тіло, а позаземними стремліннями керує винятково душа. Поділивши, таким чином, людське ество, Августин зобразив історію як арену змагань двох світів. З одного боку стоїть земне місто (град), суспільство, збудоване на поцейбічних, тілесних потребах та егоїстичних спонуках, закорінених в нижчій природі людини. З іншого боку – Град Божий, тобто суспільство, яке ґрунтується на сподіваннях небесного блаженства та духовного самовдосконалення і спасіння. Перше - це царство Сатани, воно мало своїм початком момент відпадиння ангелів від Бога. Воно ж, на думку Августина, реально втілилось в язичницькій імперії Ассирії та Риму. Друге – царство Христа, яке постало на землі спочатку у вигляді давньоєврейської держави, а в подальшому втілилось в церкві та християнській імперії. Як зазначають Дж. Себайн та Т. Торсон у своїй фундаментальній книзі «Історія політичної думки», таке розуміння історії святим Аврелієм Августином передбачає «сповнену драматизму оповідь про борню цих двох світів і про неминучу кінцеву звитягу Граду Божого. Ніде, крім як у Граді Божім, не є можливим блаженство, ніщо, крім духовного царства, не є вічним. Оце, власне, і є Августинове тлумачення Риму: всі земні царства мають загинути, бо земна влада за своєю природою нетривка і мінлива; вона постає на таких властивостях людської вдачі, що незмінно прагнуть до війн та гноблення» [2, с. 189].

У змаганнях двох світів Августин особливу роль відводив церкві. Він розглядав її як зреалізовану і наділену великою силою ідею організованої інституції. Тому що справжнє спасіння людей, на думку мислителя, та їх майбутнє життя в Царстві Небесному цілковито залежить від реального існування церкви як суспільної організації всіх істинно віруючих, завдяки якій Божа Благодать здійснюється в людській історії. Виникнення християнської церкви Августин розцінював як поворотний пункт історії; воно ознаменувало нову еру в боротьбі сил добра проти сил зла. Звідси висновок «отця церкви» про те, що спасіння людей органічно пов'язане з інтересами церкви, а останні виступають як найголовніші у порівнянні з іншими.

Історія церкви, на думку Августина, – це «хода Бога на землі». Вся історія людства є грандіозним звершенням задуму божественного спасіння і поява церкви як соціальної організації має в цьому процесі вирішальне значення. Ось чому Августин наполягає на тому, щоб держава як суто земне явище, результат людської волі логічно перетворилася на «світську руку» церкви. Через державу церква має втілити божественний задум спасіння людства. Лише така держава буде справедли-

вою і лише вона може сприяти об'єднанню роду людського. В такій державі ведеться навчання істинній релігії, а сама ця релігія (звісно християнська) підтримується законом і владою.

Висновок Августина про суспільну організацію життя людей під проводом церкви був одним з найважливіших в його політичній доктрині. Він узгоджувався з думкою про те, що змагання двох світів – держави Божої і земної – врешті завершиться перемогою першої і людство вступить у вічне царство добра. Ці положення «отця церкви» набули надзвичайного впливу в Західній Європі і стійко домінували протягом багатьох віків. Звідси ідеї морального пріоритету Церкви над державою, побудови останньої на церковних засадах і безпосереднього підпорядкування державної організації церковній.

Теорія оцеровлення держави, втім, не мала такого однозначного трактування. Августин був схильний до того, щоб розподілити повноваження цих двох влад. Йдеться про те, що держава управляє мирськими справами суспільства, а церква – духовним його життям. При цьому має бути їх повна узгодженість і взаємна допомога. В подальшому цю концепцію «двох мечів» (двох влад – церковної і державної) розвинув папа Гелазій I в кінці V століття. Він говорив, що християнським імператорам єпископи потрібні для досягнення вічного життя, а єпископи без імператорських декретів не могли б впливати на хід мирських справ [2, с. 194]. Разом з тим, в такій тісній співпраці двох влад – земної і небесної – пріоритет, безумовно, належить останній, оскільки небесне є вічним і справедливим.

Нагадаю, що християнське вчення Августина було цілісним в тому сенсі, що не передбачало внутрішньої суперечності у будь-якому його вимірі. Це означає, що соціально-політична доктрина одного з інтелектуальних титанів середньовіччя органічним чином випливала з його загально філософських, загальнометодологічних та світоглядних положень. Саме ця надзвичайного рівня цілісність поглядів святого Аврелія Августина не тільки зробила його фактично першим фундатором християнського віровчення, але й визначила духовно-культурні, політико-правові та інші засади західноєвропейського суспільства на вісім століть уперед, а до XIII століття, коли на інтелектуальному християнському горизонті з'являться перші ознаки його об'єктивно необхідної модернізації у відповідності до вимог часу, а в рядах Отців Церкви з'явиться новий її титан – святий Тома.

Список використаної літератури

1. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1984. – 305с.
2. Себайн Джорж Г., Торсон Томас Л. История политической думки. – К.: Основи, 1997. – 832 с.

СТРУКТУРА САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье раскрывается понятие личности как процесса самореализации в самосознании потенции свободы воли. Обосновывается переход к динамическому трансцендентализму как основе новой антропологии.

Ключевые слова / Keywords: антропология / anthropology, личность / personality, свобода воли / free will, самосознание / self-consciousness

Научный подход предполагает выявление закономерностей, которые могут быть удостоверены независимым наблюдателем. Незаконмерные явления не могут изучаться наукой. Поэтому за пределами научного рассмотрения оказывается свобода воли, которая составляет сущность человека. Как показал И. Кант, в эмпирической сфере все с необходимостью взаимообусловлено, свободу же можно обосновать лишь на трансцендентальном уровне [1, с. 142]. Поэтому всякая наука, описывающая жизнедеятельность человека, выявляет только закономерности, свобода обнаруживается на трансцендентальном уровне, и ее понимание требует уже философских методов.

Трансцендентальный уровень человеческого бытия обнаруживается в самосознании. Наличием самосознания человек отличается от животного. Животное, как и человек, обладает самоощущением, то есть первичным переживанием собственного присутствия в эмпирической ситуации, оно способно испытывать эмоции и воспринимать окружающие предметы, однако человек помимо этого обладает еще и способностью оценивать со своей внутренней позиции данность себя в конкретной ситуации.

Самосознание раскрывается в самосоотнесенности «эмпирического Я» и «трансцендентального Я». «Эмпирическое Я» выделяется из ощущения себя в конкретной протекающей во времени ситуации. «Трансцендентальное Я» представляет внутренний центр соотнесенности с собой всего содержания психической жизни, который не зависит от течения времени, поэтому иначе его можно назвать самостью. Конечно, человек способен самостоятельно принимать решения и действовать, однако не в этом его уникальность, так как и животные тоже самостоятельно принимают определенные решения, действуя в конкретных ситуациях. Помимо этого человек способен оценивать, соответствует ли внутреннему чувству себя самого (т.е. самости) совершаемый им поступок. Иными словами, человек соизмеряет свои действия с осознанием собственной самости. Как утверждает Г.М. Тарнапольская: «Личность существует в соотнесении с собой, она не только обнаруживает себя в самосознании, но и соизмеряет все содержание собственного самосознания с первичной интуицией себя как себя – самостью» [2, с.171]. Если поступок не соответствует тому, как человек внутренне ощущает себя, то возникает чувство стыда, если же соответствует, то чувство радости от самореализации, более яркое ощущение жизни. В отличие от человека животное ощущает себя только в эмпирической ситуации, оно может радо-

ваться или огорчаться в зависимости от ситуации, но оно не оценивает свои поступки с независимой от данной ситуации внутренней позиции.

Человек осознает самость как нечто содержательное (иначе было бы невозможно соизмерять собственные поступки с собой) и первичное по отношению к любой ситуации. Хотя самость определяет значимость поступков, сами эти поступки никак не могут изменить самость. Иначе говоря, самость первична по отношению к любому эмпирическому содержанию, т.е. она априорна. Человек может соизмерять с самостью любое свое действие независимо от момента времени. Благодаря этому он способен изменять свое отношение к себе в прошлом и, тем самым, изменяться как личность. Это указывает на вневременный характер самости. Вневременность самости не следует понимать как нечто потустороннее. Вневременное может быть имманентно времени, т.е. оно обнаруживается в конкретном моменте как первичное по отношению к тому, что протекает во времени. Именно так человек и осознает себя как одного и того же человека на протяжении всей жизни, несмотря на то, что в каждой новой ситуации он эмпирически воспринимает себя каждый раз по-новому.

Содержание самости проясняется в момент соотнесения своих поступков с собой и вне этой соотнесенности остается чем-то неопределенным. Иначе говоря, содержание самости носит потенциальный характер, который актуализируется в процессе самосознания. Поскольку принципиально невозможно выявить предел самореализации личности, при достижении которого личность уже раскрыла бы все свои возможности и больше ей нечего было бы реализовывать, можно утверждать, что потенция самости бесконечна. Все эти характеристики самости: первичность по отношению к эмпирической ситуации, вневременность, содержательная потенциальная бесконечность, составляют ее трансцендентальную природу.

Самореализация самости в эмпирическом бытии не обусловлена никакими эмпирическими закономерностями, иначе говоря, носит свободный характер. Свобода воли состоит в способности раскрывать содержание самости. Реализация этого содержания представляет собой процесс формирования личности. Из этого следует, что свобода воли первична: не личность является действующей причиной свободной воли, но напротив, свободная воля есть действующая причина, которая раскрывается в личности. Если предположить, что свободную волю деятельно определяет личность, то тогда психологическое содержание личности являлось бы определяющим фактором свободного действия. В этом случае действие было бы не свободно, а психологически детерминировано.

Свободная самореализация неизбежно встречает препятствия. Если эти препятствия не удастся преодолеть, то возникает несоответствие «эмпирического Я» собственной самости. Человек, поступивший в той или иной ситуации неподобающим образом, чувствует стыд или смущение от того, что его поступок не соответствует ему самому. Однако если он чувствует это несоответствие постоянно, то его страдание приобретает экзистенциальный характер, выражаясь во всевозможных комплексах неполноценности: физическом, социальном, интеллектуальном и т.д. Чем сильнее несоответствие, тем сильнее страдание, которое оно причиняет. Полное неприятие себя ведет к тотальному всепоглощающему страданию, доводящему человека до суицида. Верно и обратное – соответствие эмпирического себя своей самости выражается в чувстве самореализации, которое усиливает ощущение жизни

и придает ей характер подлинности. Если человек чувствует, что ему удалось само-реализоваться в жизни, несмотря на все трудности и испытания, то такого человека можно считать счастливым. Счастье – это состояние самореализации личности в собственной жизни. Допустим, человек написал книгу, в которую вложил душу, почувствовав, что сделал в жизни что-то по-настоящему стоящее. В этом случае он ни за какие деньги не согласится сжечь книгу, так никому ее не показав, поскольку никакие эмпирически обусловленные удовольствия не сравнятся со счастьем от самореализации. Животное, в отличие от человека, не страдает комплексами неполноценности, но и не знает радостей самореализации. Самореализация – это актуализация потенциального содержания самости, реализующаяся в акте свободы воли. Из этого следует, что потенциальное содержание самости и есть потенция свободной воли, которая составляет содержание сущности человека. На основании этого можно дать определение личности в краткой формулировке: личность – это процесс самореализации в самосознании потенции свободы воли.

Такое понимание требует динамичного понимания самости. Ведь если самость была идеальной определенностью, то свобода воли была бы детерминирована предзаданной определенностью. Это требует динамичного понимания трансцендентального. Заслуга И. Канта в том, что он впервые сделал трансцендентальное предметом философского анализа, однако также важен и следующий шаг: необходимо сделать предметом философского анализа становление трансцендентальной сферы, не отрицая при этом ее первичного характера по отношению к любому содержанию времени. Можно согласиться с Г.М. Тарнапольской, которая утверждает: «Если И. Кант сначала говорил об априорной сфере, а затем о трансцендентальном основании, на котором базируется априорное, то, отвечая на вызов современности, мы должны говорить о самом генезисе трансцендентальной сферы, т.е. описать процесс возникновения и развития априорных структур человеческого бытия, обнаруживающихся в поликультурном разнообразии» [3, с. 185]. Оставаясь первичным по отношению ко всему содержанию времени, априорное содержание самости также пребывает в своем внутреннем становлении, что выражается в духовном росте человека. Чтобы описать этот духовный рост требуется новый тип трансцендентализма – динамический трансцендентализм, который может стать парадигмой новой антропологии.

Литература

1. Кант И. Пролегомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в смысле науки. М.: Прогресс, 1993. 240 с.
2. Тарнапольская Г.М. Энергичная диалектика онтогенеза символа. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2009. 203 с.
3. Тарнапольская Г.М. Трансцендентальные основания новой антропологической парадигмы // Человек.RU: гуманитарный альманах. Новосибирск: НГУЭУ, 2007. С. 184-193.

